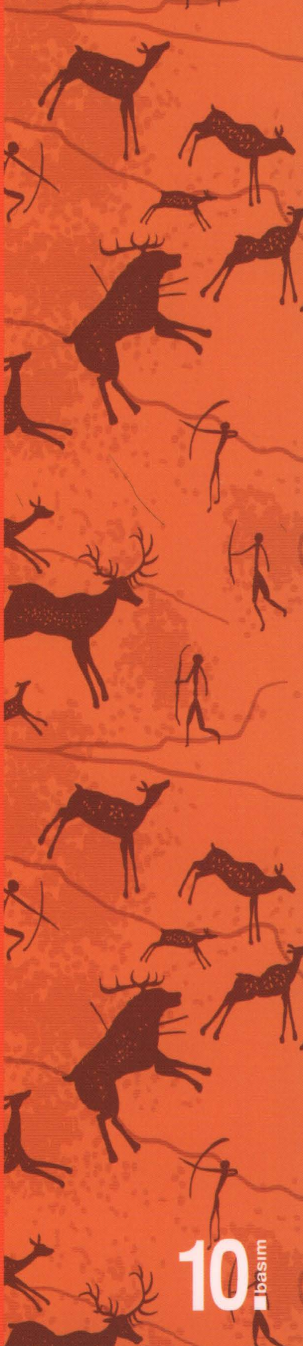
İnsanın En Güzel Tarihi

André Langaney
Jean Clottes
Jean Guilaine
Dominique Simonnet

Çeviren: Nurkalp Devrim

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

10. basım

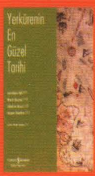

Biz kimiz? Nereden geldik, nereye gidiyoruz?
Dünyayı bir uçtan diğer uca ne zaman dolaşmaya başladık?
Aklımız ne zaman devreye girdi? Din kavramına ne zaman sahip olduk? Hayal gücümüz dünden bugüne nasıl bir değişim geçirdi? Eş, aile, toplum nasıl doğdu? Ya sanat ve aşk?..
İnsanın En Güzel Tarihi'nde, Fransa'nın kendi alanında uzman üç bilim adamı bu ve benzeri soruları yanıtlıyor, insana özgü üç perdelik komedinin üç keşifle ortaya çıktığını söylüyorlar: **Toprağın, hayal gücünün** ve **gücün** keşfi. Bunlar, bir bakıma insanın kendini doğadan ayırması, onu sömürgeleştirmesi ve sonra da kendi kültürünün tuzağına düşmesi anlamına geliyor.
Bizler bugün otoriteyi, hiyerarşiyi göklere çıkarıyor,
doğanın sesine hiç ama hiç kulak vermiyoruz.
Kim olduğumuzu bize anlatacak olan tarihi mirası
baraj suları altında bırakıyoruz.
Evcilleştiğimizi söylüyoruz ama vahşi yanımızı hep koruyoruz.
Acaba hâlâ tarihöncesi dönemde mi yaşıyoruz?..

André Langaney: Genetikçi. *Le Sexe et l'Innovation* (Cinsellik ve Yenilik) ile *Tous parents, tous différents* (Hepimiz Akrabayız) kitaplarının yazarı.

Jean Clottes: Fransa Ortak Mirası Koruma Kurulu'nun eski yöneticisi. *Voyage en préhistoire* (Prehistoryada Yolculuk) ve *Chamanes de la préhistoire* (Tarihöncesinin Şamanları) kitaplarının yazarı.

Jean Guilaine: Collège de France'da öğretim üyesi. *La Mer partagée* (Ortak Deniz) ve *La France d'avant la France* (Fransa'dan Önceki Fransa) kitaplarının yazarı.

Dominique Simonnet: *L'Express* dergisinin yazı işleri müdürü.

Genel Yayın: 1695

TARİH

ANDRE LANGANEY, JEAN CLOTTES, JEAN GUILAINE,
DOMINIQUE SIMONNET
İNSANIN EN GÜZEL TARİHİ

ÖZGÜN ADI
LA PLUS BELLE HISTOIRE DE L'HOMME
COPYRIGHT © EDITIONS DU SEUIL, 1998

ÇEVİREN
NURKALP DEVRİM

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2013
Sertifika No: 40077

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKSİYON
ORÇUN TÜRKAY

DÜZELTİ
METE AKSAN

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

YENİ ÇEVİRİ
1. BASIM, NİSAN 2009, İSTANBUL
X. BASIM, MART 2020, İSTANBUL

ISBN 978-9944-88-619-2

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. 2622. SOK. NO: 6 / 31
BAĞCILAR İSTANBUL
TEL: (0212) 445 32 38 FAKS: (0212) 445 05 63
SERTİFİKA NO: 44871

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Tarih

insanın en güzel tarihi

André Langaney, Jean Clottes
Jean Guilaine, Dominique Simonnet

Çeviren
Nurkalp Devrim

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Öndeyiş 1

I. PERDE
ALANIN FETHİ 9
1. Sahne: Doğduğumuz Topraklar Üzerinde 11
2. Sahne: Türün *Odysseia*'sı 23
3. Sahne: Halkların İlkbaharı 35

II. PERDE
HAYAL ÂLEMİNİN FETHİ 47
1. Sahne: Sanatın Çocukluğu 49
2. Sahne: Ruhlar Dünyasında 62
3. Sahne: Dinin Doğuşu 76

III. PERDE
ERKİN FETHİ 93
1. Sahne: Yeni Çağın Şafağında 95
2. Sahne: Doğaya Hâkim Olma 105
3. Sahne: Evcilleştirilen İnsan 119

Sonsöz 135

YERYÜZÜ NASIL İNSANİLEŞTİ?

ÖNDEYİŞ

Ve aniden insan... Çok uzun zaman yok ki, günün birinde, bu garip hayvan hemcinslerinin arasından sıyrıldı. Doğadan koptu, onu istilâ etti, aştı, ona başka bir biçim verdi; çifti, aileyi, toplumu icat etti; ve erki, aşkı, savaşı da... Neden? Onun bu keşif zihniyeti, fethe susamışlığı nereden geldi? Evet, niçin insan? Bu olduğumuz duruma nasıl geldik?

Kökenlerimiz konusunda söylenebilecek her şeyin söylendiği düşünülüyordu, ilk atalarımızın iyi tanındığı sanılıyordu ve yeterince gelişmemiş, yontulmamış, kaba saba yabancılar olarak küçümsenerek bakılıyordu onlara. Oysa... Bilimin bugün ortaya koydukları bizleri hayrete düşürecek nitelikte: İlk dedelerimiz bundan binlerce yıl önce yalnız öz niteliğimize –görünüşümüze, kalıtımımıza, zekâmıza– değil, aynı zamanda öz kültürümüze de –davranışlarımıza, yaşam tarzlarımıza, hayal âlemimize– damgalarını vurmuşlar. Ve de o zamandan bu yana kimliğimiz pek de fazla bir değişikliğe uğramamış. Bir anlamda bizler hâlâ insanlığın tarihöncesinde yaşıyormuşuz.

Hubert Reeves, Joël de Rosnay ve Yves Coppens'le birlikte *Dünyanın En Güzel Tarihi*'nde (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006) keşfetmiştik bunu: İnsan varlığı evrenin ve hayatın, 15 milyar yıldır giderek daha karma-

şıklaşan uzun bir evriminin sonucudur: Atomlar, moleküller, yıldızlar, hücreler, canlı varlıklar ve bizler –nereden geldiğimizi durmadan kendi kendimize soran– insanlar... Hepimiz, "Büyük Patlama"dan [Big Bang] insan zekâsına uzanan tek bir zincirin halkaları gibi birbirimize bağlanmışız. Böylece, bizler, yalnız maymunlar ve bakterilerden değil, yıldızlar ve galaksilerden de geliyoruz.

Burada, bu büyüleyici destanın devamını anlatacağız sizlere. Zekânın, maddeden nöbeti devraldığı bu belirleyici dönem boyunca olaylar hızlandı. Başlangıç noktasında yalnızca avcı-toplayıcılardan oluşan tek bir topluluk, bir tek nüfus vardı; öylesine küçüktü ki az daha yok olacaktı: Bir anlamda hepimiz Tarih'in kazayı ucuz atlatan kazazedelerindeniz... Bu maceracılar -100.000 yıllarından itibaren gezegeni istilâ ederek çoğalmaya ve bir dizi görülmemiş buluş yapmaya başladılar: Sanat, kutsallık, din. Sonra, -10.000 yıllarına doğru (yani İsa'dan 10.000 yıl önce), *yerleşikliği*, tarımı, hayvancılığı ve bunların doğal sonuçları olan mülkiyeti, hiyerarşiyi, eşitsizlikleri keşfettiler... Özet olarak iyi örgütlenmiş toplumu, hemen sonrasında da Devlet'i... Sanki müthiş bir olaylar zinciri insanları uygarlığın karşı konulmaz eğilimine doğru sürüklermiş gibi.

Bu sayfalar boyunca, bilimin ortaya attığı gerçeklerle bazı inançlarımız arasında birkaç benzerlik bulunabilir. "Büyük Patlama"nın ışığı, Eski Ahit'inkini, "ışık olsun!"u[1] çağrıştırıyor, hayatın kökeni antik efsanelerle uyumlu sesler çıkarıyor olabilir. Bu sayfalarda okuyucunun keşfedeceği gibi Yontma Taş Devri'nin [Paleolitik Çağ] savanasının bazen az buçuk bir Yeryüzü Cenneti havası vardır; ve de insanlığın kurucusu olan "kolon"lar[2] topluluğu kutsal kitaplarda yerini bulabilir... Ama, şunu tekrar edelim ki din iman alanına girer, bilim ise olgulara dayanır. Bu iki evren birbirleriyle rekabet içinde değildir.

1 Kutsal kitaplara göre, Tanrının ışığı yaratırken söylediği sözdür (ç.n.).

2 Bir araziye yerleşen; bir sömürgeye yerleşenler (ç.n.).

Bizim anlatacaklarımız ise en yeni bulguların bolluğu üzerine kurulmuştur. Belli başlı her şey bulunmuş, gezegenimiz yeterince eşelenmiş, toprağın altı üstüne getirilmiş, oyuk ve çukurlar keşfedilmiş sanılıyordu... Oysa birkaç yıldır hâlâ harikalar çıkarılıp duruyor toprak altından: Kürek dolusu fosiller, şimdiye kadar görülmemiş güzellikte mağaralar, kendimiz hakkında bizi yeni bir ışıkla aydınlatan ev ve köy kalıntıları. Yöntemler de yenilenmiş durumda: Artık hiçbir şey tesadüfe bırakılmıyor. En küçük kemik parçası, en küçük kömür artığı, en ufağından bir polen veya tohumcuk inceleniyor. Eskiden yakılmış bir odun ateşinin kalıntıları atalarımızın yedikleri yemeği, barınaklarını, onları çevreleyen manzarayı ve hatta aralarında kurdukları toplumsal ilişkileri tasarlayıp ortaya koymamıza yeterli olabiliyor.

Arkeolojinin dışında çok sayıda modern bilim kolu da aşa bir miktar tuz kattı. İşte kromozomları konuşturan ve genlerimizin mahremiyetine girip geçmişteki kolonizasyonların[3] izlerini bulan biyoloji bilginleri; parçacıkların devinmesini hızlandıran devasa aygıtlarıyla bir kayadan alınmış birkaç boya atomunun yaşını saptayabilen fizikçiler; lehçelerimizin soyağacını belirleyen dilbilimciler; gezegenimizin kültürlerinde eski zamanların hareket ve inançlarını keşfeden etnologlar... Ve sonra daha başkaları, botanikçiler, nöro-psikiyatrlar, zooloji uzmanları ve hatta sanatçılar... Bunların hepsi kökenlerimize yeni bir bakış açısı getirilmesine katkıda bulunuyor.

İçiniz rahat olsun: Tüm bu etkileyici bilim gösterisine rağmen, biz burada cüzi miktarda bile jargon kullanmayacağız. Bundan önceki dünya tarihinde olduğu gibi, burada anlatacaklarımızda da, ister yetişkin, ister yeniyetme, bilgi seviyesi ne olursa olsun herkese hitap edilmektedir. Bu türün kuralı basittir: Tıpkı çocukların yaptığı gibi bütün so-

3 Biyoloji ve çevrebilimde rekabet gücü ötekilere oranla daha yüksek olan bir türün işgal ettiği alanın genişlemesi (r.n.).

ruları ve özellikle de en safça olanlarını –çünkü bunlar en yerinde olanlardır– sormak. Hem sadece bilimin neyi bildiğini değil, nasıl bildiğini de sorgulamak.

Bizim insanlık komedyamız, üç fethi –toprakların, hayal âleminin ve erkin–, bu sorunları en iyi bilen uzmanlardan üçüyle yapılan bir diyalog vasıtasıyla anlatan üç perdede geçiyor. En büyük araştırmacılar çoğu kez, bilgileri halkın anlayacağı tarzda anlatmayı da mükemmel bir biçimde başarırlar; bunun nedeni, şüphesiz, kendi çalışmalarına dışarıdan bakmasını bilmeleri ve onun derinindeki gerçek anlamı çekip çıkarabilmeleridir. Dolayısıyla bu tür araştırmacılar oldukça nadir bulunur, ama ne mutlu ki bizim üç muhatabımız onlardandır: Dünyaca tanınmış ve istisnai birer şahsiyet olan bu üç bilim adamı, çok yetenekli hikâye anlatıcılarıdır aynı zamanda. Bir yaz boyu geçmişteki bir köyün topraktan çıkarıldığı kazı şantiyelerinde ya da tezyin edilmiş esrarlı mağaraların derinliğinde, muhataplarımız serbest bir sohbete katılmaya razı oldular. Bu kitap coşku, nükte ve çoğu kez de heyecanın hâkim olduğu, son derece dostane bir havada geçen buluşmalarımızın bir ürünüdür.

Birinci perdemiz henüz hayvan olan insanın doğum yeri olan savanalarda maymunsu yeğenlerinden farklılaşmaya çalıştığı sırada açılır. Merak güdüsüyle mi, yoksa gereklilik nedeniyle mi, bilinmez, ilk avcı-toplayıcılar beşikleri olan Afrika'yı terk eder ve gezgin olurlar. Yerküre fethedildikten sonra, insan milleti çoğalır ve çeşitlenir, derilerinin renkleri değişime uğrar, konuştukları diller çoğalır. Bu halkların, kavimlerin ilkbaharıdır. Ve daha o zamandan karışım, daha o zamandan küreselleşme demektir bu...

Demek ki insan türünün birliği, hemen ilk baştan ortaya çıkmıştır. Bu ortak temelden hareketle insanoğulları tüm bir hayat tarzları, gelenekler, davranışlar yelpazesi icat edeceklerdir. Niçin bu şekilde vahşet dünyasından ayrılmaktadırlar? Onları çeşitlenmeye iten nedir? Çevre seçimini nasıl yapmaktadırlar? Günümüzde bilim nüfusu kategorilere bölmek imkânsızdır, demektedir. İnsan ırkı kavramı-

nın belirli bir anlamı yoktur. Her insan komşusuyla aynı tip genleri taşımaktadır. Peki, o zaman neden kara deriler ve beyaz deriler var? Bu farkı gerçekten meydana getiren nedir? Şüphesiz bu sorular ciddi sonuçları içermektedirler.

Bu tür soruları başından savma **André Langaney**'in âdeti değildir. Kendisi çocukken hayvanat bahçesi bekçisi olmak istiyor ve karıncalarla salyangozları daha iyi izleyebilmek için işaretliyordu. Bizzat "insani hayvan"ın [animal humain] kendi izinin sürülmesinin ilginç olduğunu anlamakta gecikmedi. İnsan topluluklarının uzmanı bir genetikçi olarak, geçmişin anlaşılması için modern biyolojinin yöntemlerini ilk uygulayanlardan biri oldu. İnsan genlerini deney tüpü içinde dikkatle incelemekle yetinmeyip onların izini ayrıcalık tanıdığı birkaç alanda, özellikle de Doğu Senegal ve Grönland'taki insan toplulukları arasında da sürdü. Yeni yöntemler geliştirme konusunda, derslerini Amerika Birleşik Devletleri'nde, alan araştırmacı Paris'te Musée de l'Homme [İnsan Müzesi] ve Cenevre Üniversitesi'nde yüksek görevler üstlenmiş bulunmakta ve açık sözlülüğüyle tanınmaktadır. Bilimin sahte farklılıklar ve gerçek ayırımlar için bahane olarak kullanılmasını önlemek üzere her an arenaya inmeye de hazırdır o.

İkinci perdede insanoğulları yükselmektedir. Gözlerini gökyüzüne kaldırmış, kökenleri hakkında kendi kendilerine soru sormakta ve dünyayı ufkun ötesinde hayal etmeye çalışmaktadırlar. Gauguin, Seurat ve Picasso'dan aşağı yukarı 30.000 yıl önce ellerine kömürkalemler, pigmentler, fırçalar alıp, inançlarını dile getirmekte ve mağaraların en uzak köşelerine, derinliklerine giderek gördükleri hayalleri resmetmektedirler. Atalarımızın son derece hayret uyandıran bir ustalıkla çalıştıklarının günümüzde yeni yeni farkına varılmaya başlanıyor. Ne denli bir şevkle de aynı zamanda: Mağaralarının cidarlarını [duvarlarını] süslerken ruhlarla iletişim kurmaya, aynanın öteki tarafına geçmeye çalışmaktadırlar. İşte bu sanat ve güzellik festivalindedir ki kutsalın anlamı gelişmekte ve dinin çizgileri belirmeye başlamaktadır.

Hayal âlemimiz işte burada, günümüzde keşfedilmeye ve araştırılıp incelenmeye devam edilen tapınakların gizinde dile getirilmiştir. Pekiyi, neden bu bir karşılık beklenmeden yapılan davranışlar? Sanat niçin karanlıklarda çiçek açtı? Bu esrarlı bizonlar ve kayalara yontulmuş atlar hangi tanrılara hitap etmekteydiler? Tarihöncesinin bu hiyeroglifleri bize neyi anlatıyorlar?

Kültür Bakanlığı'nda tarihöncesi yapıtlar genel müdürü ve dünya çapında tezyin edilmiş mağaralar uzmanı olan **Jean Clottes**, uzun zamandan beri atalarımızın kafalarının içine nüfuz etmeye çalışmaktadır ve bunu yapmayı başarmıştır da. Hayatının büyük kısmını mağaraların sessizliğinde, insanlığın en eski duvar resimlerinin incelenmesine adamıştır. Niaux, Cosquer, Chauvet, bunların hepsini ezbere bilmekte olup Uluslararası Kaya Sanatı Komitesi'nin başında bu mağaraların koruyuculuğunu yapmaktadır. Onun bu tutkusu da çocukluğundan gelmektedir: Küçükken mağarabiliminin öncülerinden olan babasının peşinde Aude[4] ve Ariège'in[5] yeraltlarına inermiş. Oralarda bulduğu pek de eski sayılmaz, sadece dört binyıllık! İlk insan kemiği kalıntıları onun yönelimini belirlemiş. Bu onun geçmişten gelen şeylerin değerini ne denli bildiği ve onları ne kadar büyük coşkuyla –ve de doğaldır ki, kendi şivesiyle– anlattığını açıklar bizlere.

Üçüncü perdede, bir fikir dünyayı değiştirir. Hangi açıkgöz dimağda yeşermiştir acaba bundan on bin yıl önce? Mevsimlerin kaprislerine katlanılacağına, hayvanların izini sürmek için çaba gösterileceğine, doğaya emir verilebileceği anlaşılmış ve yeni bir hareket tarzı benimseme cesareti gösterilmiş: İlk tohum dikiliyor, ilk koyun yetiştiriliyor. Ve işte devrim! İnsanoğlunun gezegeni üzerinde her yerde duruluyor, topraklar tarıma açılıyor, ilk evler yapılıyor, ilk köyler kuruluyor ve yerleşiliyor. Bunun sonucunda

4 Fransa'nın güneybatısındaki Languedoc-Roussillon bölgesindeki bir il. İdari merkezi Carcassonne şehridir (ç.n.).

5 Fransa'nın güneybatısındaki Midi-Pyrénées bölgesinde bir il. İdari merkezi Foix şehridir (ç.n.).

dünya görüşleri altüst oluyor. Hayat tarzları da: Bundan böyle örgütlenmek, başa geçecek şefler bulmak, toprakları ve otoriteyi daimi kılmak gerekiyor. Bu erkin başlangıcı, Devlet'in ana çizgilerinin ortaya çıkmaya başlamasıdır...

Bizim kültürümüz bundan birkaç bin yıl önce işte bu potada oluşmuştur ve XIX. yüzyılda meydana gelen sanayi devrimine kadar da süregelmiştir. Atalarımızın bu fikri nasıl olup da, gezegenimiz üzerinde serpiştirilmiş birkaç öncü odakta aynı anda doğdu? Niçin bu fikir, "Avrupa'yı hak yoluna sokmak" üzere, bir kez daha Yakındoğu'dan yola çıktı? İnsanları böyle bir altüst oluşa götüren bir zihni evrim mantığı var mıydı? Erk yerleşik hale gelmenin kaçınılmaz bir sonucu mudur?

Collège de France'ta profesör olan **Jean Guilaine** bu derin değişimi, insanlığın kaderini kesinlikle değiştiren bu "Cilâlı Taş Devri'ne geçiş" [Neolitik Çağ] sürecini herkesten daha iyi bilmektedir. Çocukluğunda, kendisinin de söylediği gibi, kırsal bir ortam içinde, tarihe karşı ister istemez duyarlı Katarlar memleketinde[6] bulunuyordu. Daha on sekiz yaşındayken, Cilâlı Taş Devri'nden kalma eşi görülmemiş sit alanları buldu. Geleceği daha o zamandan belirlenmişti. Artık bu dönemin dünya çapında bir uzmanı olarak, ilk köylerin kalıntılarına kulak verip inceleyerek, ilk yerleşik insan topluluklarının yaşam çevrelerinin eski biçimlerini yeniden oluşturarak Akdeniz havzasını baştanbaşa kat ediyor. Ona göre, kökenlerimiz hakkında sorgulama yapmak, bugünkü davranışlarımıza ışık tutmak ve bizim öz kimliğimizin temel kaynaklarından beslenmek için bir araçtır.

Çünkü, gerçekte, biz hâlâ, Cilâlı Taş Devri'ndeki kazanımlarımızın üstüne kurulmuş bir yaşam sürmekteyiz. İnsanoğlunun bundan birkaç bin yıl önce giriştiği büyük şantiye artık tamamlanmak üzere: Yerküre fethedilmiş, vahşi dünya köleleştirilmiş durumda. Dünyanın insanileştirilmesinde, onun "yapaylaştırılması"nda sona gelindi. Keşfedilecek bir

6 Fransa'nın güneybatısında, Ortaçağ'da Katar mutezile hareketlerinin yer aldığı, başlıca Midi-Pyrénées bölgesi (ç.n.).

Amerika, fethedilecek topraklar yok artık. Bu, en azından, ilk haliyle doğanın sonu demek. Belki de ilerleme fikrinin belirli bir biçiminin son bulması anlamına da geliyor bu.

Şüphesiz, ilk dedelerimizden bu yana dekor değişti: Köy artık gezegen çapında, mekân küreselleşmiş ve zaman anlık. Değiş tokuş edilen çakmaktaşları değil, bilgi artık. Gezegen küçülmüş: Uydulardan bakışla onu kavramak ve bütünüyle göz önüne almak mümkün... Ama, tarihöncesi dönemlerden bu yana gerçekten ilerledik mi acaba? Teknik yeteneklerimizin, bilgilerimizin, dünya görüşümüzün tartışılmaz bir biçimde ilerlemiş olmasına karşın değerlerimiz, "insanlığımız" konusunda, kelimenin felsefi anlamında aynı şeyi söyleyebilir miyiz? Kazanılmış bilgiyle, ama aynı zamanda şimdiye kadar görülmemiş barbarlıklarla da dolup taşan şu yüzyıla bir göz attığımızda bu konuda şüpheye düşmekte bir haklılık payı olduğu anlaşılır. Bu tartışmayı sonsözde ele alacağız.

Demek ki doğanın sonu.Yeryüzündeki macerada bir bölümün sonu. Ama bu şüphesiz Tarih'in sonu değil. Erkek ya da kadın olsun, insanın tarihi yeni yeni başlıyor. Gezegenimiz artık insanileşmiştir. Görev tamamlanmıştır. Öyleyse şimdi ne yapacağız? Sınırlı olduğu bilinen bir dünyada nasıl gelişmeli? Ne tür bir evrim fikri icat etmeli? Bu tarihin en güzel olarak kalması ya da olması için onu nasıl devam ettirmeli? Bu sorular bize tartışılmaz bir ivedilikle soruluyor.

Bu kitabın sayfaları boyunca daha iyi anlaşılacaktır bu: Geçmişimize bu bakış bize de yeni bir düşünce tarzı kazandıracaktır: En azından Cilâlı Taş Devri'ndeki kadar kesin bir kavramsal devrim yapmak mı gerekecek? Her halükârda görünüşe güvenmemek gerekir: Medeni insan elbiselerimizin altında ilk zamanların karanlıklarından gelen kurumuş bir deri saklanmaktadır: İlkel maymun adam içimizde uyuklamaktadır. Unutmamak lâzım: Hâlâ tarihöncesindeyiz. Değişmesini bilmek bize bağlıdır.

Dominique Simonnet

I. PERDE

ALANIN FETHİ

1. SAHNE

DOĞDUĞUMUZ TOPRAKLAR ÜZERİNDE

İlk çağların karanlıkları içinde bir yerlerde garip ve ele avuca sığmaz bir maymun, hayvanlar dünyasından ayrılmaya çalışıyor. Onun derinliklerinde, hücrelerinin kalbinde, daha o anda insanlığın kaderinin kaba çizgileri belirmeye başlıyor.

"İNSANİ HAYVAN"

— **Dominique Simonnet:** *Yeryüzünün oluşması ve evrenin bu köşesinde eşi benzeri olmayan bir olgunun –hayatın– gelişmesi için birkaç milyar yıl gerekti. Ama yalnızca üç milyon yıl var ki insanlar ortaya çıktılar; bizim doğrudan soyundan geldiğimiz atalarımız* Homo Sapiens*'lerin sağa sola koşuşturmaya başlamasının üstünden ise ancak 100.000 yıl geçti... Burada sayfalar boyu anlatacağımız insanın tarihi, dünyanın Büyük Patlama'dan bu yana süre gelen uzun tarihiyle kıyaslandığında gülünç bir kıvılcım gibi görünür. Böylesi bir insanlık devrimi nedendir? Günümüzde insanoğlunun nasıl olup da hayvanlar dünyasından bu şekilde ayrıldığını biliyor muyuz?*

— **André Langaney:** Çoğu kez söylenilenin tersine insan maymundan gelmez. Aslında bir maymundur insan. Büyük Patlama'dan Yeryüzü'nde hayatın ortaya çıkmasına kadar dünya tarihinde nasıl bir devamlılık varsa primat atalarımızla bizler arasında da bir devamlılık vardır. Fosiller üze-

rinde yapılan incelemeler sayesinde, bu gerçek yaklaşık bir yüzyıldır bilinmektedir. Bugün ise genetik bize bunun kanıtını vermektedir. Kanıt, bizim insan türünden bireyler olmamızı belirleyen, hücrelerimize hapsolmuş olan kromozom parçaları, genlerimizdir. Genlerimiz hiç de öyle özgün değildirler. Onların çoğu şempanzelerininkine benzerler, bazıları da sineğinki ya da çınar ağacınınkilerin benzerleridir! Bizler diğer primatların[7] çok yakın akrabalarıyız, ama aynı zamanda diğer memelilerin ve dünyadaki canlı varlıkların tümünün de yakın akrabasıyız.

— *O zaman aradaki fark nereden geliyor? Bizi insan yapan nedir?*

— Bizim soyumuzun özgünlüğünün temelinde, bu kadar küçük farkların görünüşte bu kadar şaşırtıcı sonuçlar vermesi, bunların insan beynini, hayvan beyinlerinde olmayan yeteneklerle donatacak derecede değiştirmiş olmaları olgusu vardır. Ancak bu farklılıklar söylendikleri kadar önemli midirler? Örneğin şempanzelerin yeteneklerini hep azımsamak eğilimi vardır.

— *Hangi konuda?*

— Şempanzeler, bazen tekrar kullanmak için sakladıkları taştan aletler ya da beyaz karıncaları avlamak için kendi imâl ettikleri ve her seferinde yeniledikleri tahta sopalar kullanırlar... Şempanzeler kullandıktan sonra atılan malzemeleri bizden çok önce keşfetmişlerdir. Taş atma becerisine de sahiptir onlar... Bu aletlerle ilk insanların, keskin bir sivri köşe bırakacak bir biçimde kabaca yontulmuş yassı çakıl taşları arasındaki fark pek de açık değildir...

YAŞASIN DİLBİLGİSİ!

— *Öyle ise, gerçek fark nerededir?*

— Gerçekte, soyumuzu diğerlerinden farklılaştıran bizim dilimizdir: Bizler sözcükleri, cümle kurmak için, belirli

7 Maymun, maymungil (ç.n.).

dilbilgisi kurallarına göre bir araya getirme yeteneğine sahibiz ve o zaman bu cümleler, sözcüklerin kendi aralarında basit bir toplamından daha üstün bir anlam kazanıyorlar. Bu dil, sözcüklerin ve anlamların "çift eklemli" dilidir. Sadece insan beyni bu şekilde bilgi iletişimi yapma yeteneğine sahiptir. Büyük maymunların yüzlerce sözcük öğrenebilecekleri kanıtlanmıştır; bu rakam şempanzelerde 900'e kadar gidebilir. Ama onlar kendiliklerinden yeni cümleler kuramazlar.

— *Belki de öğretmesini bilemedik onlara?*

— Belki de... Ama yıllar yılı onlara iki kelimeden fazlasını bir araya getirmesini öğretmek denendi başarıya ulaşılamadan. Maymunların beyinlerinin, dili kullanmak için bizimkilerle aynı uzmanlaşmış bölgelere sahip olmadıkları da biliniyor... Onlar bir hafızaya sahiptirler. Sözcükleri anlayabilirler. Ama tersi ispat edilene kadar, dilbilgisi kazanımları olamaz.

— *Ufak bir başlangıç bile olamaz mı?*

— Doğada hayvanlar arasında çok gelişmiş iletişim sistemleri mevcuttur; bunlara, hiç kuşkusuz, primatlar arasında rastlanmakla beraber, örneğin gök baştankaralar arasında da rastlanır; bu küçük kuşlar, her bir sinyale bir anlamın tekabül ettiği elli farklı ötüş biçimine sahiptirler. Ama bunlar bir cümle meydana getirmezler. Dilbilimciler bu işaret kodlarıyla, bizim çift eklemli dilimiz arasında hiçbir aracı unsuru bulamadılar. Ya tüm olarak biri ya da tüm olarak diğeri; ya bir dilbilgisi var ya da yok. Neden? Muamma... Buna cevap vermek için bir varsayımımız bile yok.

— *Demek ki dilbilgisi insanoğlunun en önemli özgüllüğü oluyor! Garip bir bulgu doğrusu!*

— Evet. Ben sık sık çocuklara söylüyorum bunu: "Eğer dilbilgisini öğrenmezseniz maymun olarak kalırsınız!" Bazen insanların da ana dillerini öğrenme olanaklarından yoksun şartlarda yetiştirildikleri durumlar olabiliyor: Örneğin, başka ülkelere götürülüp kendi dillerini konuşmaları yasaklanan ve Fransız ya da İngiliz kültürünün içine

gark olunan esirler bu durumdadır. Bu durumlarda birinci kuşağın sömürgecilerin dilini gayet kötü konuştuğu gözleniyor; o zaman bu kuşak bir tür *pidjin* –kendine özgü dilbilgisi olan yeni bir dil– icat ediyor. İkinci kuşakta bu *pidjin,* bir dilin tüm özelliklerine sahip bir "créole"[8] oluyor. Şu halde dil yeteneği insan beynine özgüymüş gibi görünüyor ve bizler bu yeteneği, sözcüklere sahip olduğumuz andan itibaren uygulamaya koyuyoruz.

KUTUPTAN SAHRA'YA

— *Size göre, tek gerçek insanı belirtici nitelik bu mudur?*

— Kuşkusuz birincinin imkân tanıdığı bir ikinci nitelik daha var: Kendimizi çeşitlendirme yeteneğimiz. Doğada bir hayvan türü, hep aynı çevreyi işgal eder ve orada hep aynı davranışlar yelpazesini benimser. Böylece, gezegenin her yerinde aynı türün tüm toplulukları aynı barınma ortamını işgal ederler, aynı biçimde yemek yerler, toplumlarını aynı biçimde örgütlerler... Bunlar fizyolojik ve biyolojik zorunluluklarca yönlendirilir. Bazı maymun türleri çok eşlidirler: O zaman bu türdeki tüm maymunlar çokeşli olurlar. Diğer bazı türler, kuyruksuz şebekler gibi, hayat boyu tek bir eşe sadık kalır ve tüm kuyruksuz şebekler aynı şekilde davranır... Şu halde, özellikle şempanzelerde görülen ayrıntı kabilinden birkaç değişim dışında, bir türün tüm bireyleri aynı genel kurala uyarlar.

— *Bunun tek istisnası insanoğulları mıdır?*

— Evet. Biz, kutbun buzları ve Sahra'nın kumları arasında olduğu gibi, bu iki uç arasında kalan –denizden karaya kadar– olası tüm geçiş bölgelerinde de yaşayabiliriz. Bir topluluktan diğerine, bir kavimden diğerine, değişen

8 Özellikle Antiller'de yerli halkın konuştuğu bozulmuş İngilizce, Fransızca vb. (ç.n.).

toplumsal yapılar icat ediyoruz. İnsan soyu binlerce kavim halinde çeşitlenmiştir; hayvanlarda olduğu gibi biyoloji tarafından belirlenmeyip öğrenilen normlara uymaktadır o. Ve sınırsız çeşitlilikte davranış, toplumsal yapı, çevre ile tanışıklığı olmuştur.

— *Dilbilgisi ve çeşitlenebilme yeteneği, işte bunun içindir ki bizler gerçekte diğer maymunlar gibi değiliz. Bu yeteneklere ne zaman kavuştuğumuzu biliyor muyuz?*

— Muamma... Beynimizin bu gizilgüçleri kazanması ne zaman oldu? Bunlar, kullanılmadan, çok zaman önce mi ortaya çıktılar? İlk insanoğulları bizler gibi ifade etme yeteneğine sahip miydiler? Ya da basit bir biçimde mi konuşuyorlardı? Kimse bunu söyleyemez. Bu tarihten geriye kalan bir şey yok.

— *Alete hâkim olunması kesin bir aşama oluşturmaz mı? Taşları yontmak ve bunu hemcinslerine öğretebilmek için de iletişimde bulunmaya ihtiyaç vardır...*

— Bazıları bunu iddia ettiler. Ama bu yanlıştır: Hayvanlar taklit yoluyla, bir dile ihtiyaç duymaksızın, çok gelişmiş teknikleri öğrenebilirler. Buna karşılık, eğer bundan 100.000 yıl önce Filistin'de insanların ölülerini cenaze töreniyle gömdükleri –mezarlarında çiçek polenleri ve geyikgil boynuzundan yapılmış sungular bulundu– biliniyorsa bu gibi görenekleri dil olmadan düşünmek mümkün değildir. Demek ki dil iki dönem arasında ortaya çıkmıştır: Ortak bir atadan gelen iki soyun –maymunlarınki ve insanlarınki– bundan aşağı yukarı 7 milyon yıl önce birbirlerinden ayrıldıkları anla, söz olmadan gelişemeyeceği aşikâr olan sanatın, "ritüellerin"[9], maneviyatın –en geç -100.000'e doğru– geliştiği an arasında. Dilin kazanılması şüphesiz iki evrede cereyan etmiştir: Önce dil yeteneğinin kazanılması ve arkasından da bunun kullanılması. Ama ne fosilleriyle paleontoloji bilginleri, ne de genleri inceleyen biyoloji bilginleri bunun tarihini sarih bir biçimde saptayamamaktadırlar.

9 Ayin usûlleri. (ç.n.)

ATAMIZ KOMŞUMUZDUR

— O halde kökene gidelim. Tarihimiz bundan 7 milyon yıl önce doğduğumuz topraklarda başlıyor: Doğu Afrika'da, Rift Valley [Rift Vadisi][10] tarafında bir yerlerde şüphesiz. Ortak bir atadan gelen bizim soyumuzla maymunlarınki –Yves Coppens'le Dünya'nın En Güzel Tarihi'*nde anımsattığımız gibi– orada birbirlerinden ayrılıyor. Bu küçük hayvanın fizyonomisini bize hatırlatabilir misiniz?*

— Söylediğiniz gibi gerçekten de küçüktür o. Bu evrim sürecinde çok rastlanan, örneğin memelilerde gözlenen, bir olgudur: Atalar, genellikle, kendi soylarından gelenlere kıyasla, daha az uzmanlaşmış ve aynı zamanda, daha küçük olurlar. Maymunların ve insanların ortak atasının, kendi soyundan gelen ve iskeletlerinden anlaşıldığı gibi boyları bir metre olan australopithecus'lardan çok daha küçük olmalıydı. Onun nispeten uzun bacakları ve omurgasının tepesine iyice oturmuş yuvarlak bir kafatası olmalıdır. Onun, yırtıcılardan daha iyi korunmaya çalışan küçük hayvanlar gibi gece devinen türden olması ve yere indiğinde dikey bir duruşu olması gerekir.

— Daha o zamandan iki arka ayağı üzerinde ayakta mı duruyor?

— Evet. "İnsan maymundan gelir" formülü bizi bir kere daha yanlışa sürüklüyor. Genellikle bu ortak atamız dört ayağı üzerinde salına salına dolaşan, yatay bir omurgası ve onun ucunda da desteksiz bir kafası olan bir tür hayvan olarak düşünülüyor... Onu daha çok ağaçların gövdelerine tırmanan ya da ön ayaklarıyla sarılarak daldan dala geçen, ama daha o zamandan, kuyruksuz şebek gibi dikey bir omurga üzerine oturmuş yuvarlak kafası olan bir ufak primat olarak görmek gerekirdi.

10 Afrika'da Kızıldeniz'den Kenya'ya kadar uzanan kırılma hattı. Daha kapsamlı olan ve Şeria nehri vadisinden Afrika'nın güneyine kadar uzanan bir kırılma hattı üzerinde bulunan Rift Valley, birçok gölü ve çöküntü bölgesini içinde barındırır. Çok sayıda insan ve insanöncesi fosil bu alanda bulunmuştur (ç.n.).

— *"Ayakta duruş bizim evrimimizin nedeni mi yoksa sonucu mudur?" diye kendi kendine soruyordu Yves Coppens. Sizce insanoğlunu insan yapan arka ayakları üzerinde dik durma olgusu mudur?*

— Bana göre iki ayak üzerinde yürüme, şüphesiz insanın niteliklerinin kazanılmasına imkân vermiştir, ama bunu başlatan o değildir. Özellikle, bunun nasıl olup da beynin değişime uğramasına ya da dilin ortaya çıkmasına neden olabileceğini kestiremiyorum. İnsanoğlu daha o zamanlar iki ayak üzerinde yürüyen kötü bir tırmanıcıdan geliyor. Daha sonraları, sık sık ağaçlara tırmanan Lucy gibi australopithecus'ların da yürüyüşleri tamamen iki ayak üzerinde olacaktır.

MİKROSKOPİK AŞKLAR

— *Sonra, bunların tarihleri birbirlerinden ıraksamaya başlar, ortak atanın soyundan gelenler birbirlerinden ayrılır. Bir yanda günümüz maymunlarını verecek olanlar; diğerinde insanoğlunun ataları olacak olanlar. Bu büyük olay hakkındaki bilgilerimiz bugün nelerdir?*

— Ortak atadan üç soyun çıktığı düşünülebilir: Gorilleri veren, şempanzeleri veren, insanoğlunu veren.

— *Bunu nasıl ileri sürebiliyorsunuz?*

— Hücrelerimizde kromozomların, uzun ip telleri gibi çift helezon şeklinde bükülmüş ve gayet karmaşık bir biçimde sarılmış moleküllerden, DNA'dan oluştuğunu biliyoruz. Laboratuarda, birbirlerini "tanımaları", yani kendilerine tekabül eden unsuru kendiliklerinden bularak –bir bakıma tıpkı bir fermuarın iki parçası gibi– birlikte çift helezonlar yapmaları için, iki farklı türden alınmış, iki basit DNA helezonunu bir araya koymak mümkündür. Sonuç: İnsan ve tavşan kromozomlarının birbirlerini "tanıma" oranı % 80'lerdedir. İnsan ve şempanze arasında sonuç hayret vericidir: İnsan DNA'sının hemen hemen tamamı

(1000'de 999) şempanzenin DNA'sıyla melezleşmektedir. Bu da iki türün birbirlerine gerçekten çok yakın olduklarını göstermektedir. Başka deneyler de bunun doğru olduğunu ortaya koymaktadır.

— *Bunları bize biraz anlatır mısınız?*

— Artık biyoloji bilginlerinin canlı varlıkların kromozomlarını gözle görülür duruma getirme olanakları vardır. Bunun için denekten kan alınır, hücrelerin kültürü yapılır; arkasından, bir dizi kimyevi işlemden sonra, hücre çekirdekleri içindeki kromozomlar renklendirilir ve yüksek çözünürlüklü optik mikroskoplarla bunların resimleri çekilir.

— *Bunlar bu türün bir bakıma genetik kimlik fotoğraflarıdır.*

— Bir bakıma evet: Bunlar kromozomların yapısını ayrıntılı olarak çözümlemeye olanak veren klişelerdir. Böylelikle insan genlerinin hemen tümünün şempanzeninkiler gibi örgütlendiği, ama kromozomlar üzerinde her zaman aynı yerde bulunmadıkları keşfedilmiştir: İki tür arasında dokuz önemli yer farkı saptanmıştır. Örneğin, insanın ikinci çift kromozomu şempanzede ayrı ayrı bulunan iki çiftin toplamıyla aynıdır.

— *İlginç bu, ama ne anlama geliyor?*

— Bu evrim süreci boyunca kromozomların bazen kırıldıklarını, parçaların birbirlerinden ayrıldıklarını, tekrar birbirlerine yapıştıklarını gösteriyor... Türleri birbirinden ayıran bu olmuştur. Tüm primatların DNA'larını kıyaslayarak, bu değişikliklerin hangi soy üzerinde olduğunu belirlemeyi başarıyoruz. Bazı kromozomlar hem insanlarda, hem gorillerde, hem de şempanzelerde aynı; diğer bazıları insan ve şempanzelerde aynı, gorillerde ise farklı; diğer bazı yapılar goril ve şempanzelerde bulunuyor, ama insanlarda bulunmuyor...

— *Bundan hangi sonuca varıyoruz?*

— Bu demektedir ki, aynı atadan gelen bu üç soy –insanöncesi, gorilöncesi, şempanzeöncesi– melezleşmeye devam etmişlerdir...

— *Yani birbirleriyle karışmaya, birlikte çocuk yapmaya mı?*

— Evet, en azından birbirlerinden ayrılmalarından sonra, bir süre daha: İki Fransız araştırmacıya –Bernard Dutrillaux ve Jean Chaline– göre en basit varsayım, üç ailenin de birbirine komşu üç coğrafi alanda dağılmış olmaları ve –şempanzeöncesi ve gorilöncesi bir yanda, insanönçesi ve şempanzeöncesi öte yanda– komşu topluluklar arasında değiş tokuşun daha sık vuku bulmuş olmasıdır.

PALEOLİTİK PARK

— *Eski kemik parçalarını inceleyen paleontoloji bilginleri, bize bu insanöncesi varlıkların 6 milyonla 3 milyon yılları arasında uzun süre yaşamış australopithecus'lar olduğunu söylemektedirler. Bu konuda genetikçiler ne diyorlar? Günün birinde, tıpkı* Jurassic Park *filminde olduğu gibi, bir iskelette uzak atalarımızın sırlarını size ifşa edebilecek biraz DNA bulunmasını hayal etmek mümkün mü?*

— Atalarımızın DNA dizilimlerini bilmek gerçekten temel bir buluş olurdu: Türlerin nasıl birbirlerinden ayrıldıklarını, atalardan kalma hangi şeklin bizim bugünkü kimliğimizi verdiğini anlayabilirdik... Ama, *Jurassic Park*'taki gibi, DNA üzerinde yapılacak işlemler, bilimde değil ancak sinemada olur. DNA sadece kurumuş, mumyalaşmış deri kalıntılarından elde edilir ve bazı hallerde, çok eski olmamak şartıyla, kemikler üzerinde DNA izlerine rastlanır.

— *Yani?*

— Birkaç binyılı aşmaması lâzım, aksi halde kemikler madenleşir. Örneğin, söylendiğine göre, ünlü australopithecus Lucy'nin iskeletinde en ufak kemik parçacığı kalmamıştır: Tamamı taş kesilmiştir! Zaten onun kemiklerinden birini her kaldırdığınızda ağırlığı sizi hayrete düşürür, çünkü sezgisel olarak çok daha hafif bir şey kaldırılacağı beklenir. Onda DNA ya da protein bulmak için en ufak bir şans yoktur.

— *Daha az eski kemiklerde DNA bulunmuş mudur?*

— Evet. Bazı araştırmacılar birkaç binyıllık mumyalar ve Florida'da turba bataklıklarında fosilleşmiş 8000 ya da 9000 yıllık Kızılderili beyinleri üzerinde çalıştılar. Bu gibi durumlarda bazı genleri sorunsuz incelemek mümkündür. Bu incelemeler sonucu devrim yapacak hiçbir şey bulunmadı: Sadece onların bugünkü Amerikalı Kızılderililer ile akrabalıkları saptandı, işte hepsi bundan ibaret.

HÜCRELERİMİZDEKİ FOSİLLER

— *Australopithecus'ların ya da onların soyundan gelen insanoğullarının, yani, ortaya çıkış sırasına göre,* Homo habilis, *sonra* Homo erectus *ve nihayet* Homo sapiens'*in kalıntıları üzerinde hiçbir şey bulunmadı mı?*

— Çok az şey. Meşhur *Homo sapiens* türünden –daha sonra göreceğimiz gibi, nesli kaybolmuş olan– Neandertal adamına ait bir "mitokondriyal" DNA parçası, yani hücre çekirdeğinin dışından gelen bir DNA parçası elde edildi. Bu çok küçük 300 temel çiftli dizilim (bizim insani genetik mirasımız bunlardan 3 milyar ihtiva eder) çağdaşlarımızın genetik mirası hakkında bugün bildiklerimizden farklı çıktı. Belki de türümüzde varlığını devam ettirmektedir. Bilinmiyor bu. Her halükârda, günümüz insanlarında incelenen dizilimlere benzemiyor. Ama, biliyor musunuz, sadece 5000 tanesini biliyoruz bunlardan ve altı milyar kişiyiz yer üstünde.

— *Şu halde, biz hâlâ hücrelerimizde uzak atalarımızın genlerini mi taşıyoruz?*

— Hücrelerimiz hem her bireyin kendine özgü, hem de –aynı zamanda– eski tarihimizin çok sayıda kalıntısını taşıyan, türümüze özgü bir potansiyel içeriyor. Gerçekten, atalarımızda bir rol oynamış olup, bizdeyse atıl kalan ya da belirli dönemlerde harekete geçen eski genleri muhafaza ediyoruz.

— *Örneğin?*

— Bazı genlerimiz, anamızın karnında embriyonken bize, sonradan yok olan bir kuyruk ve solungaç yarıkları imal ediyorlar. Tümörlerin hücrelerdeki genetik materyalin ayarının bozulması sonucu ortaya çıktığını biliyoruz: Ayrıca, bunlardan bazılarında genler uyanıp kıl ya da deri parçası, hatta tamamen münasebetsiz organ hücresi yapımına yol açıyorlar. Eskiden, uzak atalarımızda arkaik nitelikleri yöneten bazı genlerin hâlâ kromozomlarımızda bulundukları ve bazı kimselerde yeniden etkin hale geldikleri düşünülebilir... Gerçekte, en iyi fosil DNA bizim içimizde, hücrelerimizin kalbinde taşıdıklarımızdır.

İNSANOĞLU ÇEŞİTLİLİĞİ SEVER

— *Bu durumda atalarımızın ayrı ayrı herbirini ve onların izleyen insan türlerini çok belirgin bir biçimde birbirinden ayırt etmemiz güç.*

— Gerçekte, bir insanın ne olduğunu kesinlikle söylemek olanaksız. Bilinen –üç milyon yıl önce yaşamış– ilk *Homo habilis* ile bazı australopithecus'lar arasında işin içinden çıkmakta zorluk çekilmektedir. İnsanı diğerlerinden ayıran biyolojik ölçütler, özellikle birlikte çocuk yapma olanakları, bizim için ulaşılması olanaksız şeyler. Kültürel ölçütler belirsiz. Yves Coppens *Dünyanın En Güzel Tarihi*'nde size australopithecus'ların şüphesiz daha o zamanlar alet kullanmış olabileceklerini ve başlangıçtan beri tek bir insan türü olduğunu söyledi. Bu insan türü aşamalı olarak, farklı dönemlerde, *Homo erectus*'u, sonra da *Homo sapiens*'i ortaya çıkaracak bir biçimde değişime uğramış... American Museum'dan Ian Tattersal gibi, aynı derecede saygın, başka paleontoloji bilginleri ise, tam tersine, onlarca değişik insan türü gelip geçtiğini, bunların biri –bizimkisi– hariç hepsinin kaybolup gittikleri savını telkin ediyorlar... Kestirip atmak olanaksız.

— *İz sürmemize imkân verecek ufak bir fosil bile yok mu?*

— Hayır, insan fosilleri son derece nadirdir ve kanıtlanabilir varsayımlarda bulunabilmek için bunlardan çok daha fazlası gerekir. Eğer, -3 milyonla -150.000 yılı arasında kalan dönem için eli yüzü düzgün sadece iki iskelet varsa elimizde, bu üç milyon yıl süresince yaşamış olan çok sayıda topluluğun[11] neye benzediğini ve aralarındaki ilişkilerin ne olduğunu bilmemiz olanaksızdır.

— Şu halde, başlangıçtan beri, insan türleri ya da kategorilerinin çok çeşitli olması düşünülemeyecek bir şey değil.

— Kim söyleyebilir bunu? Uzak bir gelecekte bizim soyumuzdan gelenlerin, ortalama 1 metre 40 santim boyundaki bir Eskimo ve boyu 1 metre 80 santimi aşan bir Tutsi bulduklarını düşünün. Geleceğin paleontoloji bilginleri, sadece boy uzunlukları nedeniyle bunları iki ayrı tür olarak kabul etmeleri ve iyi niyetle yanılmaları muhtemeldir, tıpkı günümüzdeki meslektaşlarımız gibi...

— Deniyor ki iki topluluk birlikte çocuk yapmayı başaramadıkları andan itibaren farklı iki türü temsil ederler, bu böyle midir?

— Tamamen doğru. Oysa biliniyor ki, çağdaş insanlar, Tutsi ya da Eskimo olsunlar, aralarındaki çok sayıdaki farka rağmen, birbirlerini dölleyebilirler. Bugün insanoğulları arasında aşırı bir çeşitlenme vardır. Bununla birlikte, tek bir tür oluştururlar. Şu halde, eskiden tarihöncesi insanları arasında büyük bir çeşitlilik olması, onların farklı türlere ayrılmış olmalarını kanıtlamaz, ama bunu dışlamaz da.

— İster tek bir tür olsun isterse olmasınlar, bu dönemin insanları uslu uslu Afrika'daki beşiklerinde kalıyor.

— Görüldüğüne göre evet. Ama bu çok çabuk değişecektir. Türümüz çeşitlenip sivrilmekte çok gecikmeyecektir: Gezegenin fethi için yola –hem de, şüphesiz, birkaç kez– çıkacaktır.

11 Çeviride genellikle, Fransızca *population*'un (tekil) karşılığı olarak "nüfus", *populations*'un (çoğul) karşılığı olarak da "topluluk" sözcükleri kullanılmıştır (ç.n.).

2. SAHNE

TÜRÜN ODYSSEIA'SI

Yeryüzünün uzun süren fethine giriştiler. Az sayıda, ama cüretkâr olan ve daha binlerce yıl doğanın kaprislerine tabi kalacak, bu ilk kolonlar maceraya atıldılar.

İLK YOLCULUK

— *Elveda üzerinde doğulan topraklar! Afrika'da insanlar –sahicileri–* australopithecus'*ların yerini aldılar ve bir gün içlerinden, daha girişken, daha meraklı olan bazıları, köken ülkelerinden uzaklaşmayı göze aldılar, öyle değil mi?*

— Evet. Eski dünyanın fethi başlamıştır. -1,5 milyon yıllarından itibaren ve -500.000 yılına kadar insanlar –o zaman bunlar *Homo erectus*'tular– ilk bulundukları yeri terk edecekler ve seyahat etmeye başlayacaklardır. Bu dönemden kalma çok fosile sahip olmadığımız için, sadece bunlardan bazılarının nerelere ve hangi dönemlerde vardıklarını biliyoruz.

— *Ama, bütün bunların hepsinin kökeninin aynı yer, Afrika'nın doğusu olduğundan eminiz değil mi?*

— Her halükârda, başka hiçbir yerde iz bulunmadı. Başka kıtalarda aynı yoğunlukta kazı yapılmadığını da söylemek gerekir. Neden Afrika'da Rift Valley'e bu kadar ilgi gösterilmiştir? Sadece burada, açıldığında çok eski –dört

milyon yıllık– tortuları ortaya çıkaran devasa bir fay hattı olduğu için. Diğer her yerde, Asya'da, Okyanusya ya da Avrupa'da, aynı dönemdeki tabakalara ulaşabilmek için üç kilometre derinlikte maden kuyuları kazmak gerekecekti!

— *Bu, gece yarısı, sokak fenerinin altında anahtarlarını arayan adamın hikâyesini hatırlatıyor. "Anahtarların buraya düştüğüne emin misin?" diye ona sorarlar. "Hayır, diye cevap verir adam, ama yalnız burada ışık var."*

— Tamamen doğru. Bununla birlikte, bugün insanoğlunun kökeninin Afrika'nın bu bölgesinde olduğunu göstermek için her şey birbirine uyuyor.

— *Demek ki dedemiz* erectus *çıkınını sırtına vuruyor ve dünyanın fethi için yola düşüyor. Bu çok vakit alacak mı?*

— Avcı-toplayıcılar bir günde elli kilometre yol almaktan çekinmezler ve hatta daha fazlasını bile yapabilirler eğer arzu ederlerse. Şimdi bir hesap yapalım. Bir yılda üç yüz gün yer değiştirdiklerini, iki ay da dinlendiklerini varsayalım... Demek ki yılda on beş bin kilometre kat etmektedirler. Kaldı ki, *erectus*'lar bir milyon yıl boyunca var olagelmişlerdir. Şu halde kıtaları pek çok kere kat edecek zamanları fazlasıyla olmuştur.

— *Onları yolculuğa iten nedenin ne olduğu biliniyor mu?*

— Belki de sadece canları istemişti. Ya da, daha büyük bir olasılıkla, yeni kaynaklar bulmak için yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Soğuk dönemlerle sıcak dönemler arasında bitki kuşakları bazen 3000 kilometrelik enlem değişikliklerine uğramıştır! Açıktır ki, o zaman, insanlar hayvanları izlemek ve sağ kalmalarını sağlayan bitkileri bulmak için göçmek zorunda kalmışlardır.

— *Yolculuğun kolay olmadığı tahmin edilebilir...*

— Atalarımız çok kez coğrafi engellerle karşılaşmışlardır: Çöller ya da derin ve geniş su yolları. Ama bazı dönemlerde, tam tersine, jeoloji onlara kolaylıklar sağlamıştır. Buzullaşma döneminde Endonezya'nın Asya kıtasına bağlı olması nedeniyle, ilk *Homo erectus*'lar Güney As-

ya'dan geçerek, Cava'ya yaya gitmişlerdir. -500.000 yılına doğru Afrika'da, Çin'de, Endonezya'da, Avrupa'da *erectus*'lar vardır. Eski dünya fethedilmiştir.

BAŞLANGIÇ HANESİNE DÖNÜŞ

— *Ama uzun zaman için değil. Tüm bu fetihlerine rağmen zavallı* erectus'*lar sonunda yok olacaklardır. Peki yi, bunun nedeni biliniyor mu?*

— Belki de onlar halefleri olan *Homo sapiens*'lerle bir ara birlikte yaşamışlardır, ama bu hâlâ tartışılmaktadır. Beş bin yüzyıllık bir dünya tarihi otuz kadar kafatasıyla nasıl baştan yazılabilir? Üstüne üstlük, uzmanlar da bu konuda kendi aralarında aynı fikirde değillerdir. Paleontoloji bilginlerine göre, bu fosillerden bazıları modernleşme yolundaki *erectus*'lardan gelmektedir. Diğerleri için, bunlar modern insanların kalıntılarıdır.

— *Basit bir iş değil...*

— Hayır. Gerçekte sadece bir tane tam *erectus* iskeleti var elimizde –bu Afrika'da Turkana gölünde bulunan, 1.600.000 yıllık ünlü genç adam iskeletidir–, Lucy ile birlikte tarihöncesinin aşağı yukarı tamam olan tek iskeleti. 200.000 ile 100.000 yılları arasındaki dönem içinse on civarında fosil mevcut olup bunlardan sadece üç fosil yatağı kabul edilebilir modern insan kalıntıları sergilemektedir: Bir tanesi 100.000 yıllık olup Filistin'de, bir diğeri –fosillerinin modernliği konusunda bir miktar ihtiyat kaydıyla 100 ila 130.000 yıl– Etiyopya'da ve güvenilir bir tarih tespiti yapılmamış olduğundan, teyit edilmesi gereken bir üçüncüsü ise Fas'ta keşfedilmiştir.

— *Bunlardan hangi sonuca varılıyor?*

— Modern insanların, *Homo sapiens*'lerin, yani bizzat bizlerin ortaya çıkışını, Afrika'nın kuzey doğusunda ya da Yakındoğu'da konumlandırılan bir bölgede, 150.000 ile 100.000 arasındaki bir tarihe kadar götürmek mümkündür.

— Şu halde başlangıç hanesine dönülmüş oluyor. Peki yi niçin insanın bu yeni şekli Yakındoğu'da doğuyor da başka bir yerde ortaya çıkmıyor? Diğer erectus *dedeler, başka kıtalara yerleşmiş olanlar neden* sapiens*'e doğru evrim göstermediler?*

— Bazı araştırmacılar Çin'deki *erectus*'ların çağımız Çinlilerinin ataları olduğu, Afrikalıların Afrikalı *erectus*'lardan geldiği fikrini ileri sürmüşlerdir... Bu saçma bir varsayımdır. Bu türü aynı biçimde, aynı anda ve her yerde birden evrim göstermeye iten bir içsel, genetik mekanizmanın var olduğunun farz edilmesini gerektirir ki bu da, biyoloji bilginleri için, günümüzdeki tüm evrim teorilerine aykırı düşmektedir. Bu teoriler değişikliğin sadece bir tek yerde olabildiği fikrini telkin etmektedirler.

GELECEK DEĞİŞİME UĞRAYANLARINDIR

— Çünkü günümüz evrim teorisine göre, yeni bir türün doğabilmesi için, küçük bir grubun yalıtılması ve değişime uğraması lazım. "Evrime uğramak" denilen budur, öyle değil mi?

— Gerçekten de genel durum budur: Küçük bir topluluk başlangıçtakinden farklı bir çevrede yalıtılmış durumda kalır, ayrılmış olduğu toplulukla üremesini engelleyecek bir miktar değişime uğrar. Eğer yeni çevresinde yaşamını sürdürebilirse yeni bir tür olarak kendini ortaya koyar. Örneğin Amazon ormanlarında olan budur. Bir kuraklık dönemi boyunca, bazı hayvan türleri, öncekilerden çok farklı koşullarda, cangılın küçük adacıklarına tıkılıp kaldılar. İklim tekrar nemli evresine geri dönünce, birbirleriyle çiftleşebilmeleri olanaksız hale gelecek kadar farklılaşmış haldeydiler.

— Çünkü, o aralıkta, kromozomları değişime uğramıştı.

— Evet. Bu sık sık olur. Genler ve kromozomlar çelik çubuklar değildirler. Durmadan kırılıp, tekrar yapışıp, de-

ğişime uğrayıp, değişip, kendilerinin kopyasını çıkarırken yanılıp dururlar... Bizlerde bile böyledir bu. Kısırlık muayenelerinde, sık sık kromozom yapısı hafifçe değişmiş kimselere rastlanır. Olagelen bu değişiklikler, eğer kuşaklar boyu sürecek olursa, diğer insanoğullarıyla üremeyi önleyecek engeller oluşturabilirler. Ama bu yeniliklerin çok azı varlıklarını devam ettirebilirler: Doğal seçim bunların büyük kısmını saf dışı eder. Değişime uğrayanların varlıklarını devam ettirebilmeleri için, çok çabuk yalıtılmaları gerekir, aksi takdirde değişim ana nüfus içinde erir. Deve ve tek hörgüçlü deve ya da kaplan ve aslan gibi yine de aralarında çiftleşebilen ve melezlerinin de doğurgan olduğu ikiz türler istisna teşkil ederler. Bunu belirttikten sonra bunların gerçek türler olmadıklarını söylemek de gerekir.

— *Bizim ihtiyar* erectus *ve* sapiens*'lerimize gelince... Bunlar sizin söylediğiniz gibi aralarında çiftleşebildiler mi?*

— Bu konuda hiçbir şey bilmiyoruz. Morfolojilerine rağmen, eğer bunlar aynı türden idiyseler, bu mümkün olmuştur. İkisi arasındaki geçişi açıklamak için en basit varsayım, Afrika'da bir tek *erectus* topluluğunun evrim geçirip *sapiens*'leri –tür değişikliği olsun olmasın– dünyaya getirmiş olmasıdır. Bilimde, geçerliliklerini muhafaza ettikleri sürece, en basit varsayımlar en iyileridir.

VAAT EDİLMEYEN TOPRAK

— *Modern insanlar Yakındoğu'da, Filistin'de bir yerde, ortaya çıktılar, diyorsunuz. Şaşkınlık verici bu... Tıpkı, Kutsal Kitap'taki yaratılışı hatırlatan Büyük Patlama'da olduğu gibi "Işık, olsun!" bilim bir bakıma dinin söylediğiyle aynı yere varıyor.*

— Dinle bilim arasında hiçbir tutarlılık yoktur. İnsanların kökenlerini Kutsal Topraklarda ya da Nuh'un gemisini Türkiye'de aramak boş şeylerdir. Ben iki dini tutum olduğu kanısındayım. Birincisi metinlerle yetinip gerçeği bunların tefsiriyle açıklamaya çalışmaktadır: Bu köktendinci bir tu-

tumdur; bu tutumu Hıristiyanlıkta, Piskopos Ussher simgeleştirmiştir: 1600 yılında, dünyanın 23 Ekim -4004'e rastlayan Cumartesi sabahı saat 9'da kurulduğunu hesaplamıştır. Bu hiç kuşku yok ki, gülünçtür. Bazı köktendinci hahamlar ise bunların Yahudi olabileceklerini düşünerek fosilleri tekrar gömmek istemektedirler... Bu tür görüşler, hiç şüphe yok ki, bilimle hiçbir biçimde bağdaşamazlar.

— *Pekiyi öteki tutum?*

— Temel metinlerin sembolik bir değerleri olduğunu, onların bir davranış biçimi çizmeye, bir ahlak ve yaratanla kurulacak ilişkiler önermeye yönelik olduklarını düşünen tutumdur ki bu bilimi ilgilendirmez. Birincinin aksine bu tutum tarihin doğru yorumunu yapabilme yeteneğine sahiptir ve metinlerin yorumu bizim yeni bilgilerimizle bağdaştırılarak yapılabilir. Evrim teorisine "az çok bir değer" tanıyarak, Papa II. Johannes Paulus bu yönde çok küçük bir adım atmıştır.

YOK OLUP GİTMENİN EŞİĞİNDE

— *Öyleyse bilime dönelim. İşte başlangıçtaki küçük grup, Yakındoğu'da yaşayan türümüzün kurucu topluluğu, işte ilk dedelerimiz. Onların neye benzedikleri biliniyor mu?*

— Onların ne dış fizik özelliklerini, ne de derilerinin rengini öğrenmek için hiçbir olanağımız yok. Eğer Yakındoğu'da uzun süre yaşamış olduklarından hareketle bir kurgu yapılırsa, onlar bronzlaşmış ya da esmer olarak hayal edilebilirler. Ve bugünkü insan topluluklarının çeşitliliğinin kaynağı oldukları göz önünde tutulursa, onların belirli bir ölçüde birbirlerinden farklı çocuklar yapma yeteneğine sahip oldukları söylenebilir.

— *Onlar hakkında başkaca ne biliniyor?*

— Bu yakınlarda genetik sayesinde çok şaşırtıcı bir şey bulundu. Dünyanın farklı bölgelerinde günümüz insanları-

nın genleri kıyaslanarak bunların bütününün çok homojen olduğu keşfedildi. Bunun üzerine bilgisayarlarla ataların topluluklarının hayat şartları ve genlerinin daha sonraki kuşaklara nasıl geçtiğini gösteren simülasyonlar yapıldı. Bugün gözlenen toplulukların genetik homojenliğine erişebilmek için tek çözüm, tarihöncesindeki atalarımızın, çok da uzak olmayan bir dönemde, çok az sayıda, âdeta yok olup gitmenin eşiğinde olmalarını gerektirmektedir.

— *En başta mı?*

— Oldukça uzun bir süre. Bu başka göstergelerle de doğrulanmaktadır. Genellikle, bir türün boyu büyük olduğu ölçüde sayısı az olur. Dolayısıyla, büyük primat toplulukları, büyük memeliler, büyük kuşlar hiçbir zaman çok kalabalık değillerdir. En fazla birkaç yüz bin, ama yüzlerce milyon değil. İnsanlar da büyük primatların kuralına uydular: Sayıları azdı. Zaten daha yeni insan fosillerinin bol olmasına karşılık Yontma Taş Devri'nden, tarımın icadından öncekiler o kadar azdır ki araştırmacılar bunları çelik kasalarda saklarlar.

— *Bu onların eski olmalarından dolayı değil mi?*

— Hayır, 100.000 yıldır ölüler mezara gömülmektedirler ve iskeletlerin fosilleşme ve muhafaza edilme şartları iyidir. Yontma Taş Devri'nde insanların sistematik imha yöntemleri uyguladıkları –ölülerini ve onların kemiklerini yaktıkları– düşünülse bile yine de ipuçları, ocak izleri bulmamız lâzım. Oysa yok bunlar. Eğer bunlardan çok bulamıyorsak, demek ki az sayıda idiler.

— *O halde kaç kişiydiler?*

— Tüm tür için beş ila on bin doğurgan, bu demektir ki çocuklar ve ebeveyn dahil otuz bin kişi kadar... Dünyanın tümüne yayılmak üzere olan, kuşkusuz bazı bölgelerde yoğunlaşmış, ancak Arcueil[12] gibi bir şehrinkine eşit bir nüfus. Modern insanlar başlangıçta o kadar az idiler ki, uzunca bir süre, yok olup gitmenin kıyısında kaldılar.

12 Paris'in güney banliyösünde bir şehir (ç.n.).

— *Hiçbir zaman ortaya çıkamayabilirdik demek?*

— Kesin olarak, *sapiens*'in ortaya çıkmasında hiçbir önceden belirlenme yok. Ebola ya da AİDS tipi bir virüsün bu 30.000 kişilik gruba bulaşması, bunların yok olup gitmeleri için yeterliydi, ya da kuraklık nedeniyle çıkacak bir büyük açlık ve her şey bitmişti... Burada bunları konuşuyor olmayacaktık.

İKİNCİ YOLCULUK

— *Eğer* Homo sapiens *sırf Yakındoğu ve Afrika'da ortaya çıkmışsa, atası* erectus *gibi onun da, diğer kıtaları işgal etmek için yola çıkmış olması gerekir.*

— Evet. Bu, -100.000 yılını izleyen birkaç on binyıl içinde gerçekleşmiş, insanların ikinci büyük istila hareketidir. Ataları *erectus*'tan çok sonra, beş kıtayı işgal etmek için yola koyulan küçük bir *Homo sapiens* grubuna –bunlar daha henüz Yontma Taş Devri'nin insanları, avcı-toplayıcılardır– geliyor sıra: Asya, Çin -67.000 yılında; Yeni Gine ve Avustralya -50.000 yılında; "Cro-Magnon adamları" ismi verilenlerin iskeletlerinden anlaşılacağı gibi, Batı Avrupa -40.000 yılına doğru işgal ediliyor... Daha sonra Afrika'yı -45.000 ve -35.000 yıllarında tekrar istila ediyorlar; ve Amerika'yı ilk defa -45.000 yılında –büyük olasılıkla başarısızlıkla– ve bir ikinci defa da -18.000 yılına doğru işgal ediyorlar.

— *Şimdi hep tekrar edilip durulan o soruyu soracağım: Tüm bunlar nasıl biliniyor?*

— Bu ikinci nüfus yayılışı hareketi hakkında maalesef az bilgimiz var. Birkaç fosil, Çin'de bulunmuş bir kafatası, Avustralya'da bir başkası, aletler ve kimin tarafından yapıldığı belli olmayan etkinlik izleri, hepsi darmadağın... Çok az şey var. Paleo-coğrafya'nın –kıtaların zaman içerisinde evrimini yeniden eskisi gibi kuran bu bilimin– öğretilerinden yararlanarak olayların devamlılığını tekrar kurmamız gerekli. Örneğin, 18.000 yıl önce –özellikle iyi ince-

lenmiş olan bu dönemde– deniz seviyesinin alçak olduğunu biliyoruz; Güneydoğu Asya adaları ana kıtanın bir parçasıydılar ve Vietnam'dan Cava'ya, Formoza[13] ya da Filipinler'e yürüyerek gidilebiliyordu. Ama Timor adasıyla, o zamanlar Avustralya ve Papua Yeni Gine'yi birleştiren kıta arasında yaklaşık 90 kilometrelik bir suyolu kalıyordu.

— *Atalarımız bunu nasıl aştı?*

— Belki tahtadan oyma kayıklarla... Her halükârda o su yolunu aştılar. O zamanlar Sahra'nın da bugünkünden daha geniş bir alana yayıldığı ve Afrika'nın merkezinde, iki savana şeridiyle çevrilmiş, dar bir ekvatoral orman şeridi olduğu biliniyor. Küçük bir insan grubu, büyük bir olasılıkla bu mekânda sıkışıp kalmış, belki de bazı Afrikalı toplulukların niteliklerini izah eden değişimlere uğramışlardır... Gerçekte, bilgisayarla yapılan simülasyonların da gösterdiği gibi, bu dönemlerde kuşkusuz, çok sayıda nüfus hareketi olmuştur; insanoğulları avcı-toplayıcı, yarı göçebeydiler, çok önemli iklim değişikliklerine tabiydiler... Şüphesiz sanıldığından daha çok yer değiştirmiş olmalılar.

ATALARIMIZ, GÖÇMENLER

— *Atalarımız seleflerinin izlerinde yürüyerek Avrupa'ya geldiklerinde bir sürprizle karşılaştılar; garip yerlilerle –Neandertal insanlarıyla– burun buruna buldular kendilerini. Nereden geliyordu bunlar?*

— Aydan gelmiyorlardı şüphesiz. Bunlar ya Avrupa'da çok zaman önce, öteki topluluklardan ayrı yaşayan *Homo habilis*'in soyundan gelir ya da daha büyük bir olasılıkla, Avrupa'ya yerleşmek için Yakındoğu'yu daha önce terk etmiş olan bir *Homo erectus* grubundan gelirler.

— *Yves Coppens bize* Dünyanın En Güzel Tarihi*'nde söylüyordu, iki topluluk bir süre birlikte yaşıyorlar.*

13 Tayvan (r.n.).

— Evet. Uzun süre, Avrupa'da Cro-Magnon'lar denilen, asil ve evrime uğramış varlıklar olarak tasvir edilen *Homo sapiens*'lerin en eski Avrupalılar oldukları ve bu kaba saba Neandertal adamlarınsa, karanlık ülkelerden geldikleri sanılırdı. Bu sav, zekâ ve sanat yeteneklerinin başka yerde değil de Avrupa'da ortaya çıktığını iddia etmeye olanak sağlardı. Oysa burada bir çifte yanlış vardı. Bir yandan bu iki insan topluluğunun da eşit derecede hünere sahip olduklarını, ölülerini ayinlerle gömdüklerini, imal edilmiş aletler kullandıklarını ve aynı dönemde aynı kültüre sahip olduklarını biliyoruz. Diğer yandan, 1988'de Yakındoğu'nun modern insan fosilleri -100.000 yılıyla tarihlendirildi ve modeli tersyüz etmek gerekti: Cro-Magnon adamları Avrupa'nın en eski nüfusunu oluşturmuyorlardı, başka yerden gelmişlerdi onlar. Bu anlamda, atalarımız göçmendi.

— *Sizin Neandertal adamlarınız istedikleri kadar ötekiler derecesinde zeki olsunlar, sonunda yok olup gittiler.*

— Bazıları birbirleriyle savaştıklarını ve bunun da yok olup gitmeleriyle son bulduğunu düşünüyor. Başkaları ise onların küçük dişi *sapiens*'lerle çocuk yaptıklarını ve sonuçta genetik olarak özümsendikleri fikrindeler... Bütün bunlar hakkında hiçbir kanıt yok elimizde. Elimizde bulunan ufacık Neandertal DNA'sı parçası da bize iki topluluğun melezleşmelerinin mümkün olup olmadığını ya da bunların aynı modern insanın iki çeşitlemesi olup olmadıklarını öğrenme olanağını veremez. Bu söylenenler bir yana, günümüzde mevcut nüfus içinde, göz çukurlarının altı ufak kalın bir fitil gibi şişkin ya da, aşağı yukarı üçgene benzeyen garip bir yüzü olan bir kimseye rastlamak çok da seyrek olan bir şey değildir. Bu genlerimizde, bazen vukuu bulan, değişiminin bir sonucu mudur? Ya da eski Neandertal genlerinin bu kişilerde kendini ifade etmesi midir? Her halükârda, eğer sokakta bir Neandertal adamına rastlamış olsaydık, doğrudur ki biraz şaşırırdık, ama o bize bazı çağdaşlarımızdan çok daha egzotik gelmezdi.

AMERİKA'NIN GERÇEK KEŞFİ

— Diğer bazı atalarımızın Atlantik'in öte yanına gittiklerini söylüyordunuz: Bu fethedilen en son kıta olacaktır. Amerika'nın bu birinci fethinin nasıl gerçekleştiği biliniyor mu?

— Yanlış olarak Bering Boğazı'nın üstündeki bir buz köprüsünden söz edilmiştir... Aslında çok daha basittir olay. Klimatoloji bilginlerine göre takriben her 20.000 yılda bir denizin seviyesi alçalmaktaydı ve o zaman Sibirya'dan Amerikan kıtasına ayaklarını ıslatmadan varmak olanaklı oluyordu. Tarihöncesinde Amerika, şüphesiz, birçok kez işgale uğradı. Brezilya'da 45.000 yıl öncesine ait insan işgali izleri bulundu.

— Bu ilk Amerikalılar ne oldular?

— Bilinmiyor bu. Günümüz Amerikan yerlileri arasında onların soyundan gelenler de var mı? Ya da –çok daha güçlü bir olasılıkla– kaybolup gittiler mi? Bu kıtada - 18.000 yıllarına kadar hiçbir insan izine rastlanmış değil. Amerikan yerlilerinin Amerika'ya yerleşmeleri bu tarihten itibaren Bering Boğazı üstünden birbirini izleyen dalgalar halinde gerçekleşmiştir.

DAHA O ZAMANDAN KÜRESELLEŞME

— Maceraya atılan, doğayla çatışan, farklı kıtalara yerleşen tüm bu adam ve kadınlar, binlerce yıldır ataları gibi yaşamaktadır: Avlanmakta ve yemek için bitki toplamaktadırlar.

— Evet. Bu avcı-toplayıcılar hâlâ son derece kırılgandır. Bu dönemde insan toplulukları henüz çok az kalabalıktır; buna ek olarak çok farklı çevrelerde –tropikal ormanlar, çöller, Sibirya– ve çok yalıtılmış durumda bulunmaktadırlar. Çocukların, herhalde, dörtte üçü daha yetişkin yaşa gelemeden, hastalıktan, ana sütünden kesildikten sonra kötü beslenmeden ya da açlıktan ölmektedirler.

— Açlık mı? Bu çağ bazen betimlendiği gibi bolluk çağı değil mi?

— Avcı-toplayıcılar sık sık açlıktan mustarip olmaktadır ve çevrenin sert şartlarına son derecede tabidirler. Bu durumun, gerçekten değişmesi için bundan 10.000 yıl öncesini, –besin maddesi bolluğu sağlayarak insan sayısına anında etki edecek olan– tarım ve hayvancılığın keşfedilmesini beklemek gerekecektir. İnsan sayısı, bulunulan yerlere göre –bulunan binlerce mezar ve bizimkine daha yakın olan bu döneme ait fosillerin bolluğunun da gösterdiği gibi– çabucak 10 ila 30 misli artacaktır.

— Bu arada, bundan yaklaşık 20.000 yıl önce (yani -18.000 yıllarında) Yerküre'nin tamamen fethedilmiş olduğu söylenebilir mi?

— Evet. -30.000 yıllarına doğru, dört kıta üzerinde ve eğer, Amerika'ya ilk yerleşimi de göz önünde tutarsak, belki Amerika'da da, insanlara rastlamak mümkündü. -18.000 yıllarına doğru, çok daha sonra işgal edilecek olan, Pasifik'teki bazı adalar dışında –Paskalya adası ancak son binyıl içinde işgal edilecektir– beş kıtaya yerleşmişti insanlar. Gezegen tamamen "sömürgeleştirilmişti".[14]

14 Burada "sömürgeleştirme" sözcüğü insan topluluklarının yeryüzüne yayılarak daha önce insan bulunmayan alanları işgal etmeleri anlamında kullanılmıştır. Tarihöncesinde yer alan bu olay 15 – 16. yüzyıllardan itibaren Avrupalıların, özellikle yeni keşfettikleri yerlerde, "sömürü amacıyla" koloniler kurmasıyla karıştırılmamalıdır. (ç.n.)

3. SAHNE

HALKLARIN İLKBAHARI

Atalarımız, iyi kötü, fethettikleri topraklara yerleşiyorlar. O zaman, yavaş yavaş, gruplar birbirlerinden ayrılmaya başlıyor, halklar çeşitleniyor, diller özellik kazanmaya başlıyor. İnsanın büyük çeşitliliği serpilip gelişiyor.

KURA ÇEKME

— *Tamam! Gezegen "sömürgeleştirildi". Bundan böyle insanoğulları beş kıta üzerinde yaşıyorlar. Hepsi aynı türe mensuplar, hepsi daha önce sözünü ettiğimiz, başlangıçtaki küçük topluluktan geliyorlar. Bununla birlikte çeşitlenecekler. Nasıl olacak bu?*

— Şimdi gezegenin her tarafına yayılmış olsa bile, insan nüfusu sayıca hâlâ çok azdır. Başka toprakların keşfi için yola çıkan göçmenler aşağı yukarı 30.000 kişilik bir insan topluluğundan[15] gelmektedir ve sayıları fethin süregeldiği binyıllar boyunca çok artmamıştır. Bu seyyah gruplarının her birinin hücrelerinde götürdüğü genlerin tümü başlangıçtaki topluluğunkinin tam tamına benzeri değildir.

— *Neden?*

— Türün ortak genetik "mirasına" sahip olsa bile her birey tektir, biriciktir. Onun kendine mahsus genetik özgünlüğü, anasından ve babasından gelen özel bir bileşmesi vardır. Bir bakıma, her göç bir kura çekimine benzer, hani

15 "İnsan topluluğu" deyimini "cemaat"communauté (Fransızca) anlamında kullanılmıştır. (ç.n.)

ortak stoktan birkaç avuç dolusu gen rasgele alınıyormuş gibi. Başlangıçta ender olan genler örnekte bulunmayabilir; en çok rastlananlar şüphesiz örnek içinde olacaktır, ama aynı oranlarda değil. Göçmen toplulukları yayılırken, niteliği itibarıyla değil –tüm insanoğulları aynı stoktan almışlardır genlerini– ama genlerin dağılımı ve frekansıyla, başlangıç topluluğundakini tam olarak temsil etmeyen, genetik bir dağarcığı da beraberlerinde götürmektedir. Ve yavaş yavaş, kuşaklar boyu, bunlar terk ettikleri atalarının topluluklarından ayrılırlar.

— *Göçler insan nüfusunu bölmekte, onu fizik olarak da çeşitlendirmekte midir?*

— Evet, ama genlerin oynadıkları rol yeterli değildir. Tarihöncesi süresince bu çeşitlenmede, kuşaklar boyu, kendine en iyi uyum gösteren bireyleri seçerek, çevre de, bir rol oynar: İşte böylece fiziki görünüm, bazı morfolojik çizgiler, ten rengi çeşitlenir.

— *Ama, çevre "seçimini" nasıl yapıyor? Örneğin ten rengini ele alalım. Eğer Yakındoğu'dan gelen ilk Avrupalıların daha çok esmer oldukları varsayımı kabul edilirse onların soyundan gelenler nasıl olur da beyaz tenli olurlar?*

— Cevap verebilmek için bugünkü insanları incelemekten başka olanağımız yok. Ten renklerinin dünyadaki –en azından yakın bir zamanda yer değiştirmemiş topluluklarda– dağılışlarını saptadığımızda, tam tamına güneş ışığı alma haritası çıkar karşımıza: Güneşli kuşaklarda yaşayanların koyu renk tenleri vardır; az ışıklı bölgelerde yaşayanların tenleriyse daha açık renktedir.

GÜNEŞ DERİNİN ÜSTÜNDE

— *Bu varsayıma göre güneş eskiden bu çeşitlenmede bir rol üstlenmiştir. Nedir bu rol?*

— Burada kurgulara başvurmak zorundayız. Günümüzde İrlandalı ya da İsveçli sörfçülerin, çölde çıplak yaşayan Avustralya yerlilerinden daha fazla deri kanserine ya-

kalandıkları bilinmektedir. Buradan bu hastalığın atalarımızı da ayrıştırdığı fikrine varabiliriz. Hastalığa karşı dayanıksızlık on binlerce kuşak üzerinde ölüm oranında bir farklılık ortaya çıkarmış olabilir: Bunun sonucu olarak da, açık tenli insanların soyundan gelenlerin sayısı tropikal kuşaklarda daha az olmuş olabilir, bu da bu bölgelerdeki toplulukların, yavaş yavaş, koyu renk tenli bireylerden oluşmasını açıklayabilir.

— *Pekala. Ama, bunun tersine, neden güneşin az olduğu yerlerde açık renk derili insanlar var?*

— Başka bir varsayım yapalım: D vitamininin kalsiyumun kemiklerde depolanması için vazgeçilmez olduğu biliniyor, zaten raşitizmi engellemek için çocuklara da kalsiyum veriliyor. Organizmamız, güneşin derimize çarpan ultraviyole ışınlarının etkisi altında doğal olarak kalsiyum üretiyor. Oysa güneş ışıklarının az olduğu kuşaklarda siyah tenliler açık tenlilere kıyasla daha az kalsiyum bileştirirler. Bunların raşitizme yakalanma tehlikesi daha yüksektir. Buradan da tarihöncesinde, ılımlı ya da soğuk iklim kuşaklarından gelen esmer kimselerin raşitizme eğilimlerinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılabilir. Belki de böylece kuşaklar boyu açık tenli olanlar kalmıştır buralarda. Ancak bunların hepsi varsayımdır.

PAPULAR, BANTU DEĞİL

— *Bir enlemden diğerine, atalarımızın derilerinin kesin olarak renk değiştirmeleri için en azından ne kadar vakit geçmesi gerektiği biliniyor mu?*

— Bu oldukça çabuk oldu. Şüphesiz birkaç bin kuşak... Amerika'nın Yerlilerine bakın. Bunlar, bu kıta üzerine yeni geldiler: -20.000 ve -5000 yılları arasında. Oysa bugün, Guatemala ve Kolombiya'ya yerleşmiş olanların, doğduklarında Kanada ya da Arjantinli olanlardan çok daha koyu renge sahip oldukları gözleniyor: Demek ki 15.000 yıl bu

farkı iyice pekiştirmeye yetmiş. Güneydoğu Asya'da, her iki topluluğun genetik ve kültürel bakımlardan birbirlerine yakın olmasına rağmen, çoğu kez son derece siyah derili Melanezyalılarla daha açık renkli Polinezyalılar konusunda da aynı saptamayı yapabiliriz.

— *Bunun tersine rastlamak mümkün mü? Fizik olarak benzer, genetik olarak farklı olmak mümkün mü?*

— Okyanusya'daki Papularla Afrika'daki Bantular, genlerinin frekansları incelendiğinde, birbirlerinden çok uzaktır: İlk sözünü ettiklerimiz genetik olarak Vietnamlılarla Çinlilere daha yakındırlar, ikinciler ise diğer Afrikalılara yakındır, bu da mantıklıdır. Bununla birlikte fizik olarak birbirlerine çok benzerler: Ufak tefek, kıvırcık saçlı, çok koyu renkli derilidirler, çünkü birbirlerine benzeyen ekvator ormanlarında yaşamaktadırlar. Tüm bunlar tarihöncesinde, aynı tip yerlerde oturanların, çevrelerine uyum gösteren benzer fizik nitelikleri çabucak kazandıklarını kanıtlayabilir.

SAHTE IRKLAR

— *Demek ki halkların niteliklerini yaratan, genlerin ve atalarımızın yerleşmek için seçtikleri yerlerin etkilerinin birlikte işleyişidir; bu noktada belki halklar yerine "etnik gruplar" demek mi gerekir, çünkü bugün bilim "ırk" sözcüğünü artık kullanmamaktadır, öyle değil mi?*

— Hayır. "Irkların" incelenmesi tarihi bir önyargılar dizisidir. Bilim de bundan nasibini almıştır. Uzun bir süre antropologlar, deri rengine göre, ırk temelinde sınıflandırmalar yaptılar. Beyazlar, Siyahlar, Sarılar diye: Yüzyılın başında, kan grupları keşfedildiğinde aynı kategorilerin bulunacağı ve ırkların varlığının doğrulanacağı sanıldı. Bazı Naziler B grubu kanın *ari* olmayan yabancılara özgü olduğunu, melezleşme simgesi oluşturduğunu ve saf Arilerin bu kanı taşımadıklarını göstermeye çalışacaklardır. Bütün bunlar saçmaydı. Bugün bilinmektedir ki dünyadaki insan

topluluklarının çoğunda, her grup kandan oluşan bir yelpaze mevcuttur. İnsanın kendi kan grubundan olan bir Papu'dan kan alması, kendisiyle aynı kökeni paylaşan, ama farklı kan grubuna sahip kapı komşusundan kan almasından evlâdır. Aynı şey organ nakli konusunda da geçerlidir.

— *Ya diğer genler için?*

— Bugün binlerce farklı genetik sistem biliniyor. Ama Beyazların genleri ya da Siyahların genleri diye bir şey mevcut değil. Beyazların hepsinde ya da Siyahların hepsinde bulunup da diğerlerinde bulunmayan bir gen bilinmiyor. Bilinen genlerin tümü için bu böyle. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bilim adamları gen repertuarının her yerde, tüm topluluklarda aynı olduğunun farkına vardılar. Avrupalılarda sık rastlanan genler, belki Doğululara da ya da Avustralyalılarda daha nadir bulunmaktaydı ama yine de mevcuttular. Genetik farklılıklar insanların yüzlerine bakarak, cilt rengi ya da coğrafi kökenlerine göre tasavvur ettiğimiz kategorilerle çakışmamaktadır. Bunlar insan nüfusunu iyice belirgin gruplara bölme olanağını vermemektedir.

— *Genetik olarak birbirine benzer küçük topluluklarda bu geçerli değil, öyle mi?*

— Hayır. Doğaldır ki aynı insan topluluğundan rasgele iki kişiyi alırsanız, bunların birbirlerine benzeme olasılığı iki farklı insan topluluğundan gelenlerinkinden daha fazladır. Ama bu genetik olarak benzer aileler oluşturmaz. Bu belki anlaşılması güç olan bir şeydir, ama böyledir: Bugünkü insan nüfusu içinde basit genetik kategoriler saptanamaz. Eğer A kan grubundan olan insanları bir araya toplarsanız, dünyanın bütün topluluklarından gelen kimseleri bir araya getirmiş olursunuz. Eğer *Rh* [rhesus] +, genine ilgi duyarsanız dünya nüfusunun farklı bir örneğini[16] bulursunuz karşınızda. Seçeceğiniz ölçüte göre, ten rengi, kan grupları, *Rh*, boy ya da tamamen farklı bir şey, her defasında farklı sınıflandırmalar elde edersiniz.

16 Burada örnek istatistikteki anlamında kullanılmıştır [numune "échantillon" (Fransızca) "sample" (İngilizce)]. (ç.n.)

HALKLARIN BÜYÜK RESMİ

— *Oysa, her şeye rağmen farklı insan tipleri olduğu gözleniyor. Şu halde bunlar sadece görünüşte mi böyle?*

— Evet ve de görünüşe aldanmamalı. Daha 1784'te Herder ırkların sınıflandırmasını yapanlara cevap olarak şöyle yazıyordu: "Ne dört, ne de beş ırk vardır, topluluklar iç içe geçerek tüm zamanlara ve kıtalara yayılan bir büyük resmin gölgelerini oluştururlar."

— *Güzel! Ve oldukça da öncü!*

— Evet. 1924'te, bu sefer de, Eugène Pittard adında Cenevreli bir antropolog bunu tekrar açıklayacaktır: Bir topluluktaki bireylerin çeşitliliği uçsuz bucaksızdır; bu, aralarında engel ya da kesilme ayırt edilmeden, aynı süreklilikte tüm komşu toplulukları da içine alır. Günümüzde bu fikir en son buluşların tümü tarafından doğrulanmıştır: Bizatihi toplulukların içinde çok büyük bir çeşitlilik vardır. Örneğin, cilt için –özellikle koyu renk tenleri olan– topluluklar içinde, çok geniş bir farklı renklenme yelpazesi vardır... Eğer gezegenimizde dolaşılırsa, gerçekten, yerkürenin tüm toplulukları arasında, yavaş yavaş ilerleyen, sürekli bir değişim gözlenir, aynı resmin bir gölgesi gibi...

— *Ve bugün de gözlemlenen bu devamlılık, bu derecelenme midir?*

— Evet. Geçen on ila otuz bin yılda genler çok değişmediler. Değişen dış fizik görünüm, şekiller, renkler ve özellikle, kültürler, dinler, diller oldu.

TEK BİR DİL

— *Haklı olarak, başlangıç grubundan ayrılıp, göçen ilk kolonların yavaş yavaş kendilerine özgü lehçelerinin oluşmaya başladığı, dillerini farklılaştırdıkları akla geliyor. Diller gerçekten böyle mi doğdu?*

— Uzun süre en ufak bir kanıt olmadan, konuşma yeteneğinin, insanların yerleştikleri her bölgede bağımsız ola-

rak kazanıldığı, bunun da farklı modern dillerin doğmasına yol açtığı ileri sürüldü. Bundan dolayı, Batı'da, büyük dil aileleri arasında akrabalık bağlarının araştırılması bilim camiası içinde yasaklanmasa bile alay konusu olmuştur. Bugün daha çok, tüm dillerin doğduğu bir tek köken dil olduğu düşünülmektedir.

— *Bu neye dayanılarak ileri sürülebilmektedir?*

— Çok sayıda ipucu bu yöndedir. Amerikalı Noam Chomsky'nin izinde, dilbilimciler tüm dillerde ortak dilbilgisi yapılanmaları olduğunu keşfettiler. Kökeni ne olursa olsun bir insan bebeğinin doğumunda evrensel bir dil yeteneği vardır: Doğuşunda onun tüm dilleri öğrenme yeteneği vardır ve bu yeteneği yavaş yavaş konuştuğu dilin ya da dillerin seslerine öncelik tanıdığı için kaybeder. Demek ki, tüm insanlarda ortak bir bütün sesleri üretme ve cümleler kurma yeteneğinin olduğunu söyleyebiliriz. Hem sonra, dilbilimciler günümüz dilleri arasında soy zincirlerini yeniden kurdu ve büyük aileleri saptayarak bunlar arasında daha uzak akrabalıklar aradılar.

— *Nasıl yaptılar bunu?*

— Titizlikle bazı anahtar sözcüklerin, genellikle hayati bir gereklilik oluşturanların çözümlemesini yaptılar: su, ben, sen... Bunları farklı dil gruplarında kıyasladılar. Bu çalışmalar Afrikalı dört büyük dil ailesini ortaya çıkardı (kıtanın güneyindeki Koisan'ların şaklamalı dili; Afrika'nın batısında; merkezinde ve güneyindeki Nijer-Kordofan dilleri; eski Mısır dili, Berberice, Arapça, İbranice gibi Afrika-Asya dilleri; Nijer nehrinin yaptığı kıvrımdan Doğu Afrika'ya kadar konuşulan Nil-Sahra dilleri). Ve Amerika'da da sadece üç büyük dil ailesi var herhalde, ancak bu hâlâ tartışmalı. Merrit Ruhlen adında Amerikalı bir dilbilimci dünyanın büyük dil ailelerinin tümü tarafından paylaşılan kökleri keşfetti. Bunlar fosil genler ya da fosil kemikler gibi "fosil sözcük"lerdir. Tüm bunlar eskiden, -50.000 ile -20.000 yılları arasında, bugün on iki ailede toplanan 5000 dilin yerine atalarımızın tek bir anadili olduğu yönünde birleşiyor.

GENLER SÖZ ALIYOR

— Aynı zamanda bu, daha önce söylediğiniz gibi, insan türünün kurucusu olarak bir tek küçük grup olduğu, bu grubun bölünmeye ve aynı dönemde göç etmeye başladığı fikriyle de tam olarak uyuşuyor.

— Tamamiyle. Luca Cavalli Sforza adlı bir Amerikalı araştırmacı farklı kıtalar üzerindeki dillerin çeşitliliğiyle genlerinkini kıyaslamak gibi –o zamanlar biraz garip görünen– bir girişimde bulundu. Benim ekibim de Afrika'daki topluluklar için aynı şeyi yaptı ve ikisi arasında çok yakın bir ilişki olduğunu keşfetmek sürpriziyle karşılaştık. İki topluluk genetik olarak birbirine yakın olduğu zaman dillerinde de yakınlık oluyor: Genetik dağılımları ne kadar birbirine benzerse, temel sözcük hazneleri de o kadar birbirine benziyor.

— Nasıl açıklanıyor bu?

— Konuşulan dili genlerin belirlemediği bilinen bir şey. Kökeni ne olursa olsun bir bebek yetiştirildiği dili öğrenir. Eğer dillerle genler arasında bir paralellik varsa, bu, şüphesiz, -30.000 ve -3000 yılları arasında insanların, Afrika kıtasına, dört büyük dil ailesine tekabül eden, dört dalga halinde tekrar yerleşmiş olmalarındandır. Bu grupların birbirleriyle etkileşimi olmadığı için, dilleri, hızla, birbirlerine kıyasla ıraksamaya uğrarken, genlerinin de düzenleri buna paralel olarak değişmekteydi.

— Ne kadar zamanda?

— Diller için çok çabuk oldu. Ortaçağ Fransızcası bundan binyıl önce konuşuluyordu ve bizim bugün onu anlamadığımızı düşünün. Fransızcayla İtalyanca iki binyıldan daha kısa bir sürede birbirlerinden uzaklaştılar... Diller genlerin frekansından daha hızlı değişiyor. İki ya da üç yüzyıl lehçelerin doğması için yetiyor, arkasından da yeni diller doğuyor. Ama genlerin evriminin topluluklar arasında kayda değer değişiklikler meydana getirmesi için on binlerce yıl geçmesi gerekli.

BÜYÜK HERCÜMERÇ

— Yakın dönemlere, Jean Guilaine'le konuşacağımız, Cilâlı Taş Devri'ne geliyoruz. Halklar bir kere birbirlerinden ayrıldıktan, bir yere yerleştikten, genetik mirasları ve dilleri tarafından ayrıştırıldıktan sonra, hareketin tersine döndüğü varsayılıyor. Aralarında değiş tokuş ilişkileri kurmaya başlıyorlar.

— Kesinlikle. -10.000 yılından sonra, Cilâlı Taş Devri'nde bir hızlanma yaşanır. Sayıları arttığından, beş kıta üzerindeki insanlar birbirleriyle temasa geçer ve giderek sıklaşan karşılıklı ilişkiler kurarlar. Topluluklar birbirlerine yakın oldukları nispette iletişimde bulunacak, birbirlerine karışacak ve birbirlerine benzeyeceklerdir. Tersine, birbirlerinden uzak iseler, genetik olarak birbirlerinden farklı kalacaklardır. İnsan nüfusu içinde genlerin günümüzdeki dağılımının kökeninde bulunan, gezegen çapında bir göç ağı işte böyle kurulmuştur.

— Bir kere daha soralım, nasıl bilebiliyoruz bunu?

— Bu şimdi iyi saptanmış bir olgudur: Gezegenimizdeki çeşitli toplulukların genetik miraslarında gözlemlenen farklılıklarla bu toplulukları birbirinden ayıran coğrafi mesafeler arasında bir bağıntı var. Özellikle bu mesafeyi kuşbakışı değil de, kıtaların şekillerini –zorunlu geçiş noktaları, dağlar, suyolları– tarihöncesinde bulundukları durumlarda göz önünde tutarak dikkate alırsak... Modern insanların tarihi, daha önce de söylediğimiz gibi, tek bir kökenden hareketle, yerel çevresel çeşitlenmelerle kurulmuştur. Onu toplulukların birbirlerinden ayrılmaları dizisi olarak değil, tam tersine bir mübadele, sürekli bir karışma olarak görmek gerekir.

— Bugün tanıdığımız haliyle, insanlığın çeşitlenmesini sağlayan bir hercümerç, öyle değil mi?

— Evet. Bazıları göç ağlarının daha uzun zamandan, belki de 500.000 yıldan beri mevcut olduğunu düşünüyorlar. Bu o dönemdeki insan sayısını göz önünde tuttuğumuz-

da çok akrobatik bir varsayım. Başkaları ise, Yontma Taş Devri'nde, birbirinden çok farklı ırklar ya da en azından tipler olduğunu tahmin etmektedirler. Bu azınlıkta olan bir kanıdır. Bu doğru olsa bile Cilâlı Taş Devri, her halükârda bunu sildi: Gerçek bir buldozer oldu, büyük bir genetik harmanlama... Her şey gittikçe birbirine karıştı. Bizim genetik çeşitliliğimizi gerçekten veren de bu karışma oldu.

HEPİMİZ AKRABAYIZ, HEPİMİZ FARKLIYIZ

— Betimlediğiniz bu olaylar insanın biyolojik ve fizik kimliğini temellendirdi. O halde bizler hem Yontma Taş Devri'nde atalarımız tarafından gerçekleştirilen büyük çeşitlenmenin, hem de bunu izleyen karışmanın sonuçlarıyız. O zamandan beri değişmedik mi hiç?

— Genellikle günümüz insan toplulukları, fizik görünümleri bakımından büyük bir çeşitlilik gösterdikleri halde, genetik olarak birbirlerine benzerler. Gerçekte, vücudun "kaportası", onun dış görünümü –renk, biçim, boy bos–, çevre ile doğrudan temasta olan her şey, bütün bunlar çok istikrarsız olup ilk göçlerden sonra hızla evrime uğramıştır. Buna karşılık, "motor", içerideki hiçbir şey değişmiyor: İlk primat atalardan beri insan iskeletini oluşturan 211 kemik hiç değişmedi; bir halktan diğerine şu ya da bu genin varlığı bir miktar farklılık gösterse bile, günümüzde tüm insanoğullarının genetik materyali hâlâ türümüzün atalardan kalma ortak genetik stokundan hareketle oluşmuştur. Bu ortak genetik miras bize, tarihöncesinin 5000 ya da 10.000 "doğurganından" gelmektedir. Bu ortak malvarlığı bugün 6 milyar nüshaya ulaşmıştır ama yine aynıdır! Zaten, şu an mevcut olan tüm insan genlerini toplayacak olursak Doğu Afrika, Yakındoğu ve Hint Yarımadası'nda bulunana benzer bir genetik malvarlığına ulaşılır.

— Bu ise bugün bilim tarafından kökenlerimiz üzerine savunulan tezi doğrular: İnsanın kökenleri bir tek yerden

gelmektedir, bir tek atalar topluluğu, bir tek "anadil" vardır... Bu ilk perdeden bir ders çıkarmak istenilirse, o ders şu olabilir: İnsan topluluklarını birbirinden ayıran onların görünüşleri ve sadece görünüşleridir. İnsanoğullarının içleri, hücrelerinin özü göz önüne alındığında, tüm topluluklar birbirlerine benzerler.

— Aynen öyle. Bazı kimseler insanlığın birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış ırklara bölünebilineceğine inanmaktadırlar. Bu imkânsızdır. İcat edilebilecek ölçütler ister istemez keyfi olacaktır. İnsanların sınıflandırılamayacağını söylemek onların aralarında farklar olmadığı anlamına gelmez. Tam tersine: İnsanların çeşitliliği sınırsızdır, aşırıdır. Şaşkınlık vericidir. Hepimiz bir tek tür oluşturuyoruz, hepimiz aynı atalardan geliyoruz, hepimiz bir tek dilden türemiş farklı diller konuşuyoruz. Ama birey olarak her birimiz tekiz, biriciğiz. Gerçekte, insan türü sadece tekil, kendine özgü vakalardan oluşur. Herkes herkesten farklıdır. İlk atalarımızdan bu yana 80 milyar insan birbiri peşi sıra yeryüzünden geçti. Bununla birlikte, insanlık tarihinde sizin ya da benim gibi biri olmadı. Şu halde hepimiz farklıyız; ve hepimiz akrabayız.

II. PERDE

HAYAL ÂLEMİNİN FETHİ

1. SAHNE

SANATIN ÇOCUKLUĞU

Belli belirsiz çizilmiş bir renkli çizgi, taşa kazınmış bir hayvan vücudu... İnsanoğlu, sanki kendi muamması hakkında tanıklık etmek istermiş gibi şimdiye kadar görülmemiş hareketler yapıyor.

ESTETİĞİN İLK TASLAĞI

— İşte atalarımız küçük koloniler halinde yeryüzünde yerleşmiş; çeşitlenmeye, dillerini farklılaştırmaya başlıyorlar... Ve onlar, bir kere daha yeni davranışlar göstererek hayvanlar dünyasından uzaklaşacaklar: bir ilk resim, bir "kazıma resim"...[17] *Daha bu dönemde, sanat ya da en azından sanat duygusu insana özgü müdür?*

— **Jean Clottes:** Evet. Bundan 35.000 yıl önce, insanlar, *Homo sapiens*'ler, bizimle aynı sinir sistemine, aynı sentez ve soyutlama yetisine sahiptir ve bizlerden daha ilkel değildir. Onlar da aynı insanlığa aittirler. Şüphesiz onların dünya görüşleri bizimkinden farklıdır, ama ille de bizimkinden aşağı değildir. Onların varlıklarına her rastladığımızda yaratılmış bir sanat eserinin iziyle karşılaşıyoruz.

17 Fransızca "gravure"nin (İngilizce engraving) karşılığı olarak. (ç.n.)

— *Sanatın doğuşunun karmaşıklığa doğru sürekli bir evrimin içinde –evrenle hayatı birleştiren ve insanla birlikte onun kültürü, zekâsı, algılamasıyla gelişimini devam ettiren bir evrimin içinde– yerini bulduğunu düşünebiliriz... Sanatın Büyük Patlaması gibi bir olay olmuş mudur?*

— Bir başlangıç ya da en azından bir eşik saptanamadığına göre Büyük Patlama'dan söz edilemez. Gerçekte bunun köklerini daha eski dönemlerde, André Langaney'nin anlattığı gibi, yeryüzü, *Homo sapiens*'lerce istila edilmesinin öncesinde aramak gerekir.

— *Nereye kadar gitmek gerekir?*

— Ne yapılan ilk hareketin tarihini vermek, ne de onu belirli bir yere yerleştirmek mümkündür. Gerçekte bu bir olay değil, ilk zamanların karanlıklarında kaybolan çok uzun küçücük bir iş ve davranışlar zinciridir. Şempanzenin yaptığı gibi bir Hindistan cevizini ya da bir muz hevengini ağaçtan aşağı düşürmek için eline bir sopa almak sanat değildir: Ama iki yüzü yontularak keskinleştirilmiş bir çakıl taşına[18] şekil vermek, bir simetri arayışı içinde bir kemik parçası üzerine düzenli çizikler çizmek, deniz böceklerinin kabuklarını ya da diğerlerinden farklı kristal parçalarını toplayıp biriktirmek –meraktan mı, yeni doğmakta olan estetik kaygısıyla mı, bilinmez–, evet, işte sanat duygusunun başlangıcı!

— *Hayal gücüne başvurmayı gerektirdiği için mi?*

— Gerçekten de bu, ister istemez, bizi hayvanlardan ayırt eden, belki mütevazı ama özgül olarak insani düşsel yetenekleri içerir. Sanat, insanın gerçeğe, bu gerçek konusunda meydana getirdiği zihinsel imge aracılığıyla, başka bir biçim vermesiyle başlar. Bu amaçla, sanat duygusunun doğuşu ne kadar sorgulanırsa, bunun o kadar eski olduğu keşfedilmiş olur. Böylece, gittikçe –iki ya da üç yüz bin yıl kadar– gerilere uzanan bir geçmişte "faydacı olmayan" davranışlara rastlanır.

18 Fr. *biface*, İng. *handaxe*. Sivri bir taştan yapılmış, çok ilkel bir el baltası (ç.n.).

ALTI ESRARLI KRİSTAL

— *İki yüz ya da üç yüz bin yıl! Bu kadar erken mi?*

— Evet, belki de daha önce. İsrail'de, yaşı 235.000 yılı aşan bir tortu içinde, doğal biçimi bir kadın siluetine benzeyen, başının şeklini daha belirgin kılan birkaç çizgi taşıyan bir taş gün ışığına çıkarıldı. Burada insan elinin bir müdahalesini mi görmeli? Thüringen bölgesinde Halle yakınlarında Bilzingsleben'de muhtemelen *Homo erectus*'lerin -350.000 ve -220.000 yılları arasında oturdukları bir sitte, üzerlerine bir dizi çentik ve çizgi kazınmış bir kaburga kemiğiyle uzun bir fil kemiği bulundu.

— *Bu belki de matematiğin başlangıcı idi?*

— Doğrusu, 230.000 yıllık çizikler bulduğumuzda hayal gücümüzü doludizgin serbest bırakmamalıyız. Bu çizgilerin rasgele, kurulmuş bir makine gibi istem dışı, herhangi bir şeyi kaydetme kastı olmadan yapılmış olması muhtemeldir. Bunun için, sayı sayma yeteneğini çok çabuk kazanacak olan *Homo sapiens*'i beklemek gerekecektir.

— *Daha başka hangi erken gelişmişlik izi bulundu?*

— Racasthan'da (Hindistan), Singi Talat'ta 150.000 ila 200.000 yıllık bir sit alanında, bu bölgede bulunmayan bir kayadan gelme, dolayısıyla –sanki küçük bir koleksiyon yapmak istenirmiş gibi başka bir bölgeden ithal edilmiş– altı kristal çıkarıldı. Başka arkeoloji şantiyelerinde de atalarımızın birkaç yüz binyıldır aşıboyasını kullandıkları keşfedildi...

— *Bunları sanat için kullandıkları nasıl anlaşılıyor? Aşıboyasını derileri tabaklamak, onların çürümelerini önlemek için de kullanmış olabilirler?*

— Şüphesiz, ama tabaklamakla uğraşanlar, ister istemez, ellerinin kırmızı olduğunu ve kollarına ya da yüzlerine dokunduklarında orada renkli izler bıraktıklarını fark etmişlerdir. Vücutlarına boya sürmek için bundan yararlandılar mı? Bu olasıdır. Ama, bunun kanıtını hiçbir vakit elde edemeyeceğiz.

— Küçük bir kemik parçası üzerindeki birkaç çizgi, küçük bir taş koleksiyonu, boya izleri... Yine de, bütün bunlar sanattan söz edilmesi için pek az şey...

— O zaman "sanatöncesi" diyelim. Bu yapılanların simgesel bir niyetle yapılıp yapılmadığını bilmiyoruz. Ama birbirlerine benzedikleri için hayvan kabukları ya da çakıl taşları toplamaya başlandığında, belirli bir ahenk aranıyor demektir. Diğerlerinden farklı bir taş toplanmışsa, bu taşın özgünlüğü çekici bulunmuş demektir... Haklı olarak, bunda dünyanın insan aracılığıyla biçim değişikliğine uğratılmasının bir başlangıcını görmek mümkündür. Hayvan, altın cevheri üzerinde yürüdüğü zaman olsa olsa ayaklarını acıtmamaya dikkat eder. Oysa küçük *Homo erectus* bu cevher parçasını yerden aldığı zaman çok farklı bir davranış gösterir. Merakı kabarmıştır, kendisini çevreleyen şeylere bir göz atar ve birdenbire kendisine "normal" görünmeyen bir şeyin farkına varır. Evet, ben burada sanat duygusunun bir embriyonunu görüyorum. Ama gerçek yaratıcılığa geçiş, yalnızca bizim doğrudan atamız modern insan tarafından gerçekleştirilmiştir.

DAHA O ZAMAN USTALAR VARDI!

— Şu halde, bundan 35.000 yıl önce modern insan çok daha gelişmiş, karmaşık tekniklere geçiyor. Boyuyor, kazıyor, yontuyor. İşte sanat, gerçek sanat! İlk resmin, ilk kazıma resmin yapılmasına yol açan nedir?

— Hayvanların ayak izleri sanatın ortaya çıkışında ağır basan bir rol oynamış olmalı. Yontma Taş Devri'nin avcıları av hayvanlarının ve tehlikeli yırtıcı hayvanların ayak izlerini mükemmel bir şekilde tanımasını biliyorlardı. Genç erkek çocuklara bunların anlamını anlatmak muhakkak ki onların eğitimlerinin en önemli aşamalarından biri oluyordu. Daha iyi anlatabilmek için, yerde ayak izi ortaya çıkarılan hayvanın resmini yapmak sanatın icadında izlenmesi

olası yollardan biri. Şüphesiz başka yollar da olmuştur. Uzun süre, insanların kaba saba taslaklardan daha gelişmiş ve karmaşık betimlemelere geçmeleri için binlerce yıl gerektiği düşünüldü. Bu fikir en son keşifler tarafından çürütüldü.

— *Eski eserlerin daha o zamanlardan belirli bir sanatsal ustalık işaretini taşıdıklarını mı söylemek istiyorsunuz?*

— Kuşkusuz! Jura Souabe[19] bölgesinde insanları ve daha çok da hayvanları betimleyen mamut dişinden [fildişi] yapılmış bir dizi heykelcik gün ışığına çıkarıldı. Çok eski zamanlara kadar gitmelerine (-35.000 ila -30.000 yıl) rağmen bu heykelciklerden bazıları natüralizmle biçemleme [stilizasyon] arasında, usta işi birer küçük şaheserdir. Sanat kavramının var olduğu andan itibaren, yetenekli birkaç birey mükemmel sonuçların elde edilmesi için yeterli olacaktır.

GEÇİCİ ESERLER

— *Bu ilk ustaların eserlerinin çoğunluğunun günümüze kadar gelemedikleri tahmin edilebilir.*

— Doğru bu. Biz sadece muhafaza edilebilmiş olanı biliyoruz; yani bu dönemin sanat yapıtlarının çok küçük bir bölümünü: Taştan, fildişinden, kemikten yapılmış eşyalar; duvarlara yapılmış resimler, kazıma resimler... Ama geri kalanı, tahtadan, deriden, esnek kilden yapılmış eşyalar kayıp... Aynı şekilde şarkılar, danslar, efsanelerin anlatısı da... İlk kültürümüzün en önemli kısmı sonsuza dek ortadan kaybolmuş durumda.

— *Bu kültür sizin betimlediğiniz kadar zengin miydi?*

— Tüm sanatları vücutlarına yaptıkları boyalı süslemelerden ibaret olan bugünkü bazı Amazon kabilelerini ya da kum üzerine boyalı resim yapan Navaholları düşünün... Eğer uzak tarihöncesinin insanları duyarlılık ve inançlarını

19 Almanya'nın güneyinde bir bölge (Swäbische Alb) (ç.n.).

bu biçimde dile getirmiş olsalardı, biz bundan onların sanat nedir bilmedikleri sonucuna varabilirdik ve hata ederdik. Söyleyebileceğimiz tek şey, en azından, 35.000 yıldan beri insanların çürümeyen malzeme kullandıklarıdır.

BİNLERCE KAZIMA RESİM

— *Bu dönemde gerçek bir sanat patlamasından söz edebilir miyiz?*

— Evet. Ama Yontma Taş Devri sanatının kapladığı dönem son derece uzundur. Bu dönem -38.000 yıllarından, modern insanın Avrupa'ya yerleştiği, buzul çağı süresini kapsamına alarak, Cilâlı Taş Devri'ne, -10.000 yıllarına kadar sürer. Tüm bu zaman dilimi boyunca sanat, kayalara yapılan ve çoğu kez hayvanları, nadiren insanları betimleyen resimler, kazıma resimler, heykelcikler ve heykellerde ifadesini bulur. Ve atalarımızın yaratıcı etkinliğinin ne kadar parlak ve gelişmiş –ve çoğu kez söylendiği gibi sadece Avrupa'da da değil– olduğunu kanıtlayan izlerin bulunması sürüp gitmektedir.

— *Daha nerelerde bulunmaktadır bu izler?*

— Her yerde! Afrika'da 27.000 yıllık boyanmış küçük levhalar bulundu; Avustralya'da bulunan bazı kazıma resimlerin 40.000 yıllık oldukları ileri sürülüyor! Arkeologların yeterince araştırma yapmadıkları Çin ve Hindistan'da bir gün son derece eski sanat biçimlerinin keşfedileceğini düşünüyorum. Hiç şüphe yok ki, sanat eseri yaratmanın başlangıcı bir kültürün ya da belirli bir kavmin işi olmayıp *Homo sapiens*'in, tüm *Homo sapiens*'lerin bizatihi mizaçlarında kök salmıştır.

— *Tüm kıtalarda var olan, evrensel bir ifade aracı mı bu?*

— Evet, tarihöncesinden beri ve çağdaş döneme kadar. Söz konusu olan özellikle açık havada, gün ışığında icra olunan, kayalar üzerinde ya da dağların sarp yamaçlarında

ifadesini bulan bir sanattır. Yakın bir zaman önce, Portekizliler Foz-Côa'da Douro nehrinin bir koluna hâkim küçük yarlar üzerinde binlerce kazıma resim keşfettiler. Yine orada bulunan birkaç resmin yanında binlercesinin kaybolduğunu düşünmek mümkün. Zaman içinden bize ulaşan şeyler, özel bir biçimde korunmuş fresklerdir; özellikle de mağarada olanlar...

BABA, BAK BOĞALAR!

— Bu mağaralardan söz edelim biraz: Bu mağaraların en güzeli, en ünlüsü, olan Lascaux'nun 1940 yılında keşfinden bu yana, bir daha bu kadar güzel hiçbir şey bulunamayacağı düşünülüyordu. Sonra, yüzyılın son senelerinde, işte, -25.000 ile -17.000 yılları arasında yapılmış muhteşem boyanmış hayvan resimleriyle Cassis'in küçük koylarının altında uyuyan, Cosquer su altı mağarası bulundu. Arkasından da, 31.000 yıllık yaşıyla, resimlerle süslenmiş mağaraların en eskisi olarak ortaya çıkan Chauvet. Gezegenimiz en ücra köşesine kadar aranıp taranmış, tüm mağaralar araştırılıp incelenmiş sanılıyordu. Hâlâ durmadan yeni harikalar çıkarılıp duruluyor. Bu havai fişek şenliğini kime borçluyuz?

— Tarihöncesini, zaman zaman, bir halkasını bulduğumuz uzun bir zincir olarak düşünmek gerekir. Bazen yeni bir bakış yeni buluşların olması için yeterli olur. Bunları bugün bulmamızın nedeni onları aramamızdır! 1879'da Altamira mağarasını düşünün. O dönemde sadece "taşınabilir"[20] –arkeolojik tabakalara hapsolmuş, kemiklere kazınmış ren, mamut resimleri– bir tarihöncesi sanatının varlığı yeni yeni kabul edilmekteydi. Bir gün Marcelino Sanz de Sautuola adında bir İspanyol Altimira'da evinin yakı-

20 "Taşınabilir tarihöncesi sanatı" (art préhistorique mobilier) ve bunun karşıtı olarak da "mağara sanatı" (art préhistorique pariétal) (ç.n.)

nında kazı yaparken mağaranın girişinde oyun oynayan kızı tavana bakarak "*Padre, hay toros!*" (Baba, bak boğalar!) diye bağırmış. Bu resimleri inceleyen Sautuola bunların boğa değil, bizon olduklarını görmüş. Bunların tarihöncesine ait olduğunu söyleyecek dehaya ve cesarete sahipmiş.

— *XIX. asrın sonunda kimse tarihöncesi insanlarının böylesine yaratıcı bir zihin yapısına sahip olduğuna inanmamaktaydı.*

— Hayır. O derecede ki dönemin kodamanlarının çoğunluğu korkuya kapılıp bunun sahte olduğunu iddia ettiler. Onlar tarihöncesi insanlarını kaba saba varlıklar olarak hayal ediyorlar ve bu kadar güzel betimlemeleri onlara atfedemiyorlardı. Bu o zamanın fikirlerine uymuyordu. Böyle olunca da hazinelerin yanından keşfedilemeden geçilip gidiliyordu. Gerçekte, ancak bilinen bir şey keşfedilebilir. İlk olarak kavram var olmalıdır. Örneğin, birkaç yıl öncesine kadar, Dordogne'un[21] güneyindeki Domme mağarası mağarabilimciler için antrenman yeri olarak kullanılıyordu. Bir gün biri tavanı değişik bir açıdan aydınlattı: Bir metre enindeki bir mamut heykeli çıkarttı ortaya. Binlerce kişi hiçbir şey fark etmeden bunun altından geçmişti. Onlar kazıma resimler bulmaya hazırlıklıydı, heykel bulmaya değil!

BİR BAŞKA BAKIŞ

— *Bugün değişen bakış mı bu buluşları mümkün kılıyor?*

— Evet. Bizim bakışımız. Ve yöntemlerimiz. Ama önyargılar hâlâ canlı. Cosquer su altı mağarasını ve onun özgün hayvanlarını keşfettiğimizde, bunların gerçekliğini kabul etmeyen seçkin meslektaşlarımız oldu. Bizim Proven-

21 Fransa'nın güneybatısında Aquitaine bölgesinde bir il. İdari merkezi Périgueux şehridir (ç.n.).

ce'lı[22] penguenimiz alay konusu oldu! "Fok balığı ve penguen betimlemeleriyle dolu bir su altı mağarası mı? Ciddi olamazsınız!" Lascaux'nun keşfi de zamanında aynı şüpheciliği doğurmuştu. Ama biz Cosquer mağarasına birbirinden çok uzak iki ayrı dönemde, -25.000 ve -17.000 yıllarında, girildiğini saptayabildik. Oradaki deniz hayvanı resimleri de en son buzul dönemi hakkında bildiklerimizle örtüşüyor. Chauvet mağarasına gelince onun da saptanan yaşı yadsınmıştı. Bu kadar eski bir dönemde –yaklaşık -29.000– yapılmış resimlerin bu kadar gelişmiş olmaları düşünülemiyordu. Ama biz farklı hayvanlarla uygun düşen dört tarih elde ettik.

ÇALI ÇIRPIYI KONUŞTURMAK

— Ben de oraya gelecektim! Tüm bu tarihlere ne derece güvenilebilir? Bu kadar uzak dönemler hakkında nasıl kesin konuşabiliyorsunuz?

— Kuşkusuz eskiden beri kullanılagelen yöntemler var: Örneğin hayvan ve bitki kalıntılarını incelemeye imkân veren radyo-karbon yöntemi. Her canlı organizmanın radyoaktif karbonu, bildiğimiz sabit bir hızla parçalanır: 5568 yılda kitlesinin yarısını kaybeder. Bu kaybı hesaplıyor ve böylece geçmiş olan zamanı ölçüyoruz. Hiç kuşku yok ki, ne kadar eskiyse radyoaktif karbon o kadar azalıyor ve tarihlerin kesinliği de o derece azalıyor. Mağaralar konusunda tüm bilim kolları imdada yetişiyor ve her şey bize bir şeyler söylemeye başlıyor.

— Örneğin?

— Ateş kalıntıları, fırça olarak kullanılmış bir çalı. En küçük bir çizgi, en küçük nokta bile not ediliyor. Bir verinin, silinmiş, aşınmış olup olmadığını saptamak için cidar-

22 Fransa'nın güneydoğusunda bir bölge. İdari merkezi Aix-en-Provence şehridir (ç.n.).

ların, duvarların durumu inceleniyor. Bir bizon başı mı eksik? Aşınmayı hesaba katabilmek için yeraltı klimatolojisi uzmanlarına başvuruluyor ve bir çizginin gözükmeyen ucunu bulup ortaya çıkarmak için enfrarujlu ya da ültraviyole ışınlı fotoğraflar çekiliyor... Özenle çözümlenen pigmentlerin bizzat kendilerine kadar. Bugün bir çözümleme yapabilmek için bir resimden, onu bozmadan, bir toplu iğne başından daha küçük bir örnek almak yeterlidir. Bir tarih saptama için bir miligramdan fazla odun kömürü gerekmemektedir artık. Bunu, fizikçilerin son derece dakik tarihler veren, parçacık hızlandırıcılarını kullanarak yapıyoruz. Bundan yirmi beş yıl önce 5000 kere daha büyük bir örneğe ihtiyacımız vardı! Gelecekte, belki de, André Langaney'in sözünü ettiği fosil DNA'sı da bulunabilecektir.

— *Ama bunun neresi mağaraları ilgilendirir ki?*

— Bir sanatçının yaptığı renkli resmin üzerine tükürdüğünü varsayalım, böylece o oraya kendi hücrelerinden bir miktar bırakmış olur. Eğer onu ortaya çıkarabilirsek, bu şaşkınlık verici bir şey olur...

PERSPEKTİFİN İCADI

— *Hayal etmek her zaman mümkün... Bundan 31.000 yıl önce atalarımız ebediyet için çalıştıklarının farkında mıydılar?*

— Hiçbir şey bunu bilerek yaptıklarını söylememize imkân vermiyor. Kazıma resmin en yaygın tarz olması belki de sadece onun diğerlerinden daha dayanıklı olmasındandır. İnsanlar kayaların muhtelif niteliklerinden sonsuz bir yapıtlar yelpazesi elde etmektedirler: İnce kazıma resimler, kazıma, kazıkla çalışma, daha derin kazıma resimler ve hatta otomobillerin kirli camlarına resim yapan çocuklar gibi, yumuşak bir maddeyle kaplı yüzeyler üzerinde parmakla yapılan kazıma resimler. Mağaralarda parmak çizikleriyle tamamen kaplı cidarlar ve tavanlar bul-

duk. İnce kazıma resimleri ortaya çıkarmak daha zordur. Kazıma resmi yapan bunları, çoğu kez çakmak taşından yapılmış olan sivri bir uçla yapıyordu. Kayanın üstündeki çok ince bir yüzeysel katmanı kazıyarak çıkarıyor ve böylece beyaz renk izlenimi elde ediyordu. Ama birkaç yüz, birkaç bin yıl sonra kazıma resmi eskilik pası kaplıyor ve çevresinde bulunduğu kayanın rengini alıyordu. Bunu tekrar ortaya çıkarabilmemiz için, kaya düzeyini yanlamasına yalayarak ona rölyef etkisi veren bir ışık kullanmamız gerekiyor.

— *Her şeye rağmen bunlar en etkileyici resimler. Lascaux mağarasına girmek ayrıcalığına sahip olunca, bunların hayret verici tazeliğiyle allak bullak oluyor ve güzelliklerinin etkisi altında kalıyor insan. 17.000 yıl önce yapılmış olan freskler tüm süslemeleriyle ışıldayıp duruyorlar, resimler aşıboyalarının alev alev tutuşmasıyla parıldıyor.*

— Eserler, bundan böyle halka kapalı olan Lascaux ya da deniz altında olan Cosquer'de olduğu gibi iyi muhafaza edilince, kuşkusuz resimler en göz alıcı hallerinde oluyorlar. Bunlar hayret verici bir sanatsal olgunluğu ifade ediyorlar. Bundan 30 ya da 35.000 yıl önce, atalarımız hemen bütün tekniklere vakıf olmuşlardı. Fazladan rölyef biçimlendirmek için duvarların doğal çevre çizgilerinden yararlanıyorlar. Üçüncü boyutu iki boyutta ifade etmesini biliyorlar. Bu Chauvet'de çok iyi görülüyor. Birkaç binyıl sonra, Lascaux'da tavanlara erişebilmek için iskele kuruyorlar; burada kalasları sabitlemek için açtıkları delikler hâlâ görülüyor.

— *Şu halde perspektifi de icat etmiş olmuyorlar mı?*

— Tam anlamıyla. Bu teknik son derece açık bir biçimde tanınabiliyor ve kesinlikle tesadüf eseri değil.

VE DAHA O ZAMANDAN YAĞLIBOYA!

— Pigmentlerini nasıl imal ediyorlar? Sarılar, siyahlar ve kırmızılar hâkim renkler....

— Çakıl taşlarını topluyorlar sadece. Aşıboyaları için kille karışmış demir dioksit; siyahlar için manganez dioksit ya da kömür; kırmızılar içinse demir oksitleri. Bu çakıl taşlarıyla kurşun kalemle resim yaparmış gibi resim yapıyorlar. Bugün bunları yağlıboya resimlerden ayırt etmek bize çok güç geliyor, bunu yapabilmek için derinlemesine bir inceleme yapmak gerekiyor.

— Pekiyi bu boyaları nasıl sürüyorlar?

— Lascaux'daki hayvanlar ağızdan ya da belki, içi boş bir kemik vasıtasıyla püskürtülerek yapılmış. Bu maskeleme tekniğidir. Böylece, çok ilginç biçim kabartıları veren bir tür perde elde edilir. Boyalar parmakla ya da at ve diğer hayvanların kılıyla sürülebilir. Tüm bu aletler yok olup gitmişlerdir şüphesiz, ama bunların kullanıldığı çizgiler mikroskopla incelenerek ortaya konabilir. Palet olarak kullanılmış olmaları gereken çakıl taşlarını ve cidarlardaki pigment izlerini de ortaya çıkardık.

— Hiç eksiksiz bir ressam alet ve edevatı... Ama nasıl oluyor da çakıl taşlarından fırçayla sürülebilecek boya elde ediyorlar?

— Pigmenti eziyorlar, sonra ona bir tutturucu madde ekliyorlar. Hangi sıvıdan yararlanmaktaydılar? Bunun su –eğer suysa açıktır ki bundan bir şey kalmaz bugüne–, idrar, yumurta akı, Avustralya yerlileri tarafından çok sık kullanılan, kan olduğu düşünüldü. Bu ana kadar bu tür tutturucu maddeye rastlanmadı Avrupa mağaralarında. Buna karşılık, Pireneler'deki Fontanet ve Trois–Frères mağaralarında yapılan çok karmaşık çözümlemeler sayesinde biliyoruz ki -12.000 yıllarına doğru bazı sanatçılar bitki ya da hayvan yağından yapılmış bir tutturucu madde kullanmaktaydılar.

— *Daha o zamandan yağlıboya!*

— Kesin olarak. Tıpkı çağımız ressamları gibi Yontma Taş Devri'nin insanları da eserlerini mükemmelleştirmek için muhtelif reçeteleri deniyorlar. Böylece, renklerine sanatçıların "tutkallama" dedikleri şeyi ekliyorlar: Pigmentten tasarruf eden ve daha homojen, çatlamayan bir boya elde edilmesine imkân veren bir atıl malzeme. Tutkallama bazı Pirene mağaralarında ortaya çıkarılmıştır. Bunun miktarı boyanın % 30'una kadar gidebiliyordu ve kaynağı bölgede bulunan bir maden cevheriydi.

— *Şu halde Yontma Taş Devri'nin ressamları hemen her şeyi icat etmişler!*

— Bugün artık , bu tekniklerin sabit ve sürekli bir ilerleme kaydetmiş olduklarını hiç düşünmüyorum. O zamandan böylesi bir mükemmeliyetle başlayan sanat tarihi şüphesiz hiçbir zaman tekdüze, çizgisel olmadı. Hiç şüphesiz bu tekniklerin aralarından bazıları icat edilip unutuldular, başka bir yerde tekrar icat edildiler ve birbiri ardından gelen sanatçılar hiçbir zaman, atalarının sırlarını, çoğu kez, yeniden keşfettiklerinin farkına varmadılar.

2. SAHNE

RUHLARIN DÜNYASINDA

Şaşkınlık yaratan atlar, esrarengiz bizonlar, çizgilerle delik deşik edilmiş insan resimleri... Resim yapıyor, heykel yontuyor, kazıyor ve bize miras olarak o güzelim mağaraları bırakıyorlar.

GÖLGELER VE IŞIKLAR

— *Atalarımız mağaralara kendilerini esrarengiz sanatlarına vermek için girdiler. Onları bir süre izleyeceğiz. Ama bu ilk eserleri görmek hak edilmelidir. Ariège'deki Niaux mağarasında "Siyah Salon" denilen yer benzeri bir yere ulaşıp, el fenerinin ışık huzmesiyle geçmişin bizon ve atlarını canlandırmadan önce, bazen yeraltında, uzunlukları bir kilometreyi aşan galerileri kat etmek, engebeli labirentleri geçmek gerekir. Tarihöncesinin insanları, cesaretlenip de, yavaş yavaş, böylesi dipsiz çukurlara inmeden önce kaya altındaki barınaklarda mı konaklıyorlardı?*

— Hayır, derinliklere doğru yavaş bir ilerleme olmadı, ama ışığın sanatıyla karanlıkların sanatı birlikte var oldular. Eski dönemlerde, -33.000 ile -18.000 yılları arasında, resimlerle bezeli sitler bu iki eğilim arasında oldukça eşit olarak ikiye bölünürler. Daha yeni dönemlerde karanlıkların sanatı hâkimdir. Kuşkusuz kaya sanatı evrenseldir, ama tarihöncesi çağlar uzmanı André Leroi-Gourhan'ın altını

çizdiği gibi, derin mağaralar sanatı insanlık tarihinde istisnai yeri olan bir olaydır. Bu yalnızca Yontma Taş Devri'nde Avrupa'da var olmuştur. Orta Amerika'da, Avustralya'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde bunların örneklerine çok seyrek rastlarız; Afrika'da ise hiç yoktur bunlardan. Bu tamamıyla özel bir ruh halini gösteren bir kültürel seçimdir.

— *Bunun nesi bu kadar özeldir?*

— Tüm bu uzun dönem süresince, -35.000 yılından -10.000 yılına kadar, olağanüstü bir teknik ve betimlemeler birliği saptanıyor bu sanatta. 25.000 yıllık tek bir sanatsal gelenek! Avrupa'da aşağı yukarı resimle bezeli 350 mağara ve barınak biliyoruz; bu da o kadar fazla bir şey değildir. Ama buralarda, Urallar'dan Endülüs'e kadar aynı üslup ve boya tiplerini buluyoruz. Birbirinden yüzlerce ve hatta binlerce kilometre uzakta birbirlerine benzer resimler. Kuşkusuz mağara sanatı az çok bir çeşitlilik gösteriyor, ama onun bütünlüğü, tartışmasız, bir temel olarak kalıyor. O derecede ki, eğer size Chauvet mağarasında bundan 30.000 yıl önce yapılmış bir freskin betimlenmesini ya da bundan 13.000 yıl önce yapılmış olan Niaux mağaralarınınkini göstersem, ikisi arasındaki farkı bulmakta zorlanırsınız, ama tarihöncesi sanatının söz konusu olduğunu derhal anlarsınız.

SANATÇININ PORTRESİ

— *Gerçek sanatçılar tarafından yapılmışlar... Tam olarak kimdir bunlar?*

— Bunlar André Langaney'in sözünü ettiği avcı-toplayıcılardır. Nehirlerde, somon balığı ve alabalık yakalamakta ve özellikle de büyük av hayvanlarını –atlar, bizonlar, ren geyikleri– ama aynı zamanda dağ keçisi ve bazen de yaban öküzü avlamaktadırlar. Kadınları ise, gıdalarının esasını oluşturan yabani yemişler, kökler ve mantarlar toplamaktadırlar... Ve bunlar yarı göçebeler gibi davranmak-

ta, önce bir yerleşim yerinden birkaç ay yararlanıp, sonra başka bir yere, örneğin ren sürülerinin göçerken geçtikleri bir yere yerleşmek için hareket etmektedirler. O dönemde havanın hâlâ çok soğuk olduğunu unutmayalım: Bu en son buzul çağıdır, Fransa'nın güneyi aşağı yukarı bugünkü İsveç'e benzemektedir.

— *Onlar hâlâ vahşi varlıklar gibi, doğaya ve hayvanlara çok yakın olarak yaşamaktadırlar.*

— Eğer öyle demek istenirse, evet. Ama, bugün artık bizde olmayan yetenekleri, olanakları da var şüphesiz. Afrikalıları kırlık yerde ya da bir hayvanın peşinde izleyin. Biz hiçbir şey görmeyiz; sadece kum üzerinde belirsiz izler, hepsi bundan ibaret. Ama onlar, size bundan bir buçuk saat önce, buradan, bir ceylanın geçtiğini, bu ceylanın şu kadar kilo çektiğini, sol bacağının topalladığını anlatırlar... ve de yanılmazlar! Avcı-toplayıcı olan atalarımızın da bu gözlemleme yeteneğine sahip olmuş olmaları gerekir.

— *Grup halinde mi yaşıyorlardı?*

— Muhtemelen, aşağı yukarı yirmi kişilik gruplar halinde. Ebeveyn ve çok sayıda çocuktan oluşan bir aile yetişkinlerden biri kazaya uğradığında varlığını devam ettiremez; bunun tersine mensubu yüz kişi civarında olan bir insan topluluğunun her gün beslenebilmesi kısa sürede olanaksız duruma gelir... Küçük gruplar halinde olurlarsa aralarında işleri bölüşebilirler: Toplamak, avlanmak, hayvanların derisini yüzmek, besin maddelerini hazırlamak, elbiseler ve aletler imal etmek. Toplumları oldukça eşitlikçidir onların.

— *Peki bir gruptan diğerine iletişim kuruluyor mu, birbirleriyle teknik alışverişi yapıyorlar mı?*

— Etnolojik karşılaştırmalar bunun olduğunu bize telkin etmektedir, birbirinden yirmi-otuz kilometre kadar uzaklıkta yaşayan insan toplulukları mevsimlik toplantılar düzenlerler. Bu toplantılar münasebetiyle ilişkiler kurulur, erkeklerle kadınlar arasında birleşmeler oluşur, yiyecek maddeleri, eşya değişimi olur... Mas d'Azil yerleşme yerinde, oradan 300 kilometre uzaklıktan, Atlantik'ten gelen

deniz hayvanı kabukları bulduk. Demek ki atalarımız yolculuk yapıyor, birbirlerine rastlıyor ve teknik bilgilerini, fikirlerini, mitlerini ve sanatlarını karşılaştırıyorlar.

NE DANSÇILAR, NE DE YILDIZ

— *O halde onların izinden, mağaraların gizliliğine girelim; en uzağa, en derine, en karanlığa, o resim ve kazıma resimlerini bıraktıkları yere kadar gidelim. Lamba yanıyor ve işte,cidarları yanlamasına yalayan ışığın altında birden hepsi canlanıyor: Devasa yaban öküzleri, inek ve boğalar, siyah yeleli atlar, nazik geyikler, kocaman cüsseli bizonlar... Bunlar Lascaux'da ve diğer bütün mağaralarda görülen nefes kesici, şaşkınlık verici hayvan resimleri.*

— Gerçekten de bunlar, çoğunlukla büyük boy otçullar olan hayvanların hafızamıza kazınan resimleridir. Bunun yanı sıra, mağaralarda, çok sayıda esrarengiz işaret ve birkaç tane de insan taslağı bulunur. Ama ilk önce bu yeraltı fresklerinde nelerin bulunmadığını not etmek gerekir.

— *Yani?*

— Sanatçılar hiçbir zaman güneşi, ayı, bulutları, yıldızları betimlememektedirler. Bitki dünyası da görmezlikten gelinmiştir: Ne ağaç vardır, ne de bitki. Manzara da yoktur. Kulübe ve evler de görünmez asla. Aynı şekilde dans eden, şarkı söyleyen, yemek pişiren insan gruplarına da rastlanmaz. Günlük hayat yoktur resimlerde. Açıkça görülmektedir ki atalarımız karanlıklara gömülürken alışageldikleri çevrelerini betimleme niyetinde değildirler. Her halükârda mağaralarda dile getirdikleri bu değildir. Açıktır ki bu sanat betimlemenin alanına girmemektedir.

HAYVANLAR

— *Ama yine de bulundukları bölgenin hayvanlarının resimlerini yapıyorlar.*

— Kuşkusuz, konuların seçimi bir sitten diğerine değişiyor, bazen çevreden esinleniyorlar: örneğin Cosquer'deki deniz hayvanları. Ama, Chauvet'de aynı zamanda hayvanların çoğunluğu nadir ve tehlikelidir; gergedanlar, aslangiller, mamutlar ve ayılar... Demek ki bu, var olan hayvanların hiçbir zaman bir panoraması değil, daha çok bir tür hayvan öyküleri manzumesi, hayvanlar arasından yapılan bir seçmedir. Arkeolojik katmanlarda kalıntılarına rastlanmasına rağmen, tilki ve kurt, adatavşanları ve tavşanlar çok ender betimlenmişlerdir. Kuşlar, yılanlar, susamurları, kutup porsukları, gelincikler, sansarlar için de aynı şey geçerlidir. Buna karşılık, atlar, bizonlar, dağkeçileri bol miktarda mevcuttur. Bu çok açık seçimlere tekabül etmektedir.

— Her halükârda bu hayvanlar bu kadar bin yıllık mesafeye rağmen olağanüstü bir canlılıkta ve mağaranın bir duvarından diğerine atlayacakmış gibi görünüyorlar. Böylesi bir realizme nasıl ulaşıyorlar?

— Basmakalıp [stereotip] atları, bizon ya da mamutları betimlemiyorlar, çok kez bunların yaşının, cinsiyetinin ve davranış tarzının tanınması mümkün oluyor. Ayrıntıları gözlemlerken, örneğin, söz konusu olan resmin, memnun olmadığı için yeri ayağıyla eşeleyen, yaşlı bir erkek bizona ait olduğu söylenebilir.

— Nasıl bu kadar kesin konuşabiliyorsunuz?

— Arkeoloji sadece arkeologların tekelinde değildir. Biz başka uzmanlara, sanatçılara da başvuruyoruz... Yarı özgür bir hayat süren Avrupa bizonunu yakından incelemiş olan bir hayvan davranışları uzmanı, bana, örneğin, bu hayvanları yaş ve cinsiyetlerine göre ayırt etmesini; onları bilerek dümdüz, ayakları gergin biçimde üstten gösteren resimleri anlamasını öğretti. Biz o zamana kadar onları profilden çizilmiş sanıyorduk. Gerçekte söz konusu olan, kesildikten sonra bedenleri belli biçimde katılaşmış, ölü bizonlardır. Kuşkusuz daha çözemediğimiz bir sürü kod var.

İNSANLAR...

— *Ya insanlar, niçin bu kadar az görünüyorlar?*

— Mağaraların tümünde yüz kadarını saptadık; bu da hayvan resimlerine kıyasla çok düşük bir sayı. İnsanı bütün olarak yansıtanlarsa yirmiyi aşmıyor. Belki de atalarımız hayvanlar dünyasının bolluğu karşısında kendilerini yalıtılmış hissediyorlardı. Kendilerini hayvan olarak, "başka türlü" bir hayvan olarak algılıyor olsalar gerek.

— *Bu resmi çizilen birkaç insan özellikle siluet olarak, neredeyse taslak halinde görünüyorlar.*

— Gerçekten de hayvan resimlerinin realizmi hiç yok onlarda. Çok kez, o derece muğlak, üstünkörü, karikatür çizermişçesine yapılmışlardır ki erkek mi, kadın mı oldukları bile anlaşılamamaktadır, bu derece belirsiz, üstünkörü, karikatürsüdürler. Bunlar istenerek belirsiz ve ayrıntısız yapılmışlardır. Sanatçılar tanınabilecek insanlar resmetmek istememektedirler. Hayvanları resmetmesini çok iyi bildiklerine göre ancak bile bile yapılmış olabilir bu. Kuşkusuz bunun nedeni pek çok uygarlıkta gerçekle eşdeğer tutulan resmin etki gücüdür.

— *Bu resimler, bu kazıma resimlerde insanlara karşı çok az sayıda saldırı görülmektedir...*

— Bunun sadece üç örneğini biliyoruz: Pech-Merle, Cougnac ve Cosquer. Buralarda insanlar çizgilerle delik deşik edilmiş olarak görülüyorlar. Kimdir onları öldüren? Gerçekten insan mıdır bunlar, yoksa ruh mu? Resimler acemice yapılmış ve simgeseldir. Vücutları delip geçen çizgiler uzun süre hayati güçlerin ifadesi olarak yorumlandı. Buna karşılık, Cosquer'deki "öldürülen adam" belirsizliğe izin vermeyecek derecede açık. Onu öldüren bir silahtır. Burada, *Çarmıha Germe*'ye benzer bir temayla mı karşı karşıyız acaba? Ya da büyüyle yok etmenin sihirli bir işareti mi bu? Kesin olan tek şey cinayet ya da infaz fikrinin gerçekten mevcut olması. Kasıtlı şiddetin, göçebelerde olmayıp Cilâlı Taş Devri'nde mülkiyetle ortaya çıktığı varsayımı tekrar gözden geçirilmeli.

— *Ya peki savaş?*

— Bugün anladığımız anlamda –içlerinden birinin tamamen yok oluşuna kadar dövüşen insan grupları– mevcut değil. Tarihöncesi dünyasının hemen hemen boş olduğunu unutmayalım. İnsan grupları farklı ekosistemler içerisinde yalıtılmış olarak yaşamaktadırlar, toprak mülkiyeti nedir bilmemektedirler. Düzenli savaşlar iz bırakmış olmalıydılar; bu izleri görmüyoruz. Ama küçük çarpışmalar, cürümler niçin olmasın ki? Bu insanın doğasında var. Yontma Taş Devri insanları kıskançlığı, açgözlülüğü, kavgayı biliyor olsa gerek.

... VE KADINLAR

— *Bu bütün olarak resmedilen, ama belirsiz insanlardan başka, mağaralarda vücut parçaları, tek kol, kopuk kafa betimlemelerine de rastlanmaktadır.*

— Yine, bu çok kez saçsız, karikatürü yapılmış, bazen kocaman bir burun taşıyan kafaların erkek ya da kadınlara ait olduklarını bilmek olanaksız. Başka vücut parçaları da var, özellikle de üreme organları. Cosquer mağarasında bir erkek üreme organının betisini bulduk. Ama genellikle kadın cinsel organlarıdır söz konusu olanlar.

— *Dişiliği, doğurganlığı mı betimlemektedir bunlar?*

— Mağaranın tümü bireyliği olan bir dişi olarak algılanmış olmalı. Simge açık: Mağara toprağın karnında bir oyuk... Mağara sanatında çatlaklar önemli bir rol oynarlar; bunlar, kuşkusuz hayvani güçlerin gebeliğini anımsatırlar. Bir dişi-mağara, dişi-cidarlar... İşte, kuvvetle gerçeğe yakın görünen ve evrensel sembolizm alanına giren bir ilkel yorumlama.

— *Mağara, bir tür analığı mı simgeliyor?*

— Belki de, ama en genel anlamda: toprağın analığını. Zaten ne gebe kadın, ne de doğum betimlemeleri görüyoruz.

— *Bu dönemin insanları cinsel ilişkiyle ana olmak arasında bağ kurabiliyorlar mıydı?*

— Bunu söylemek olanaksızdır. Etnolojik olarak bu bağı kurmayan kabileler olduğu gibi, aşağı yukarı aynı kültürel gelişme aşamasında olmakla birlikte, bu ilişkiyi tamamen olağan bir şey olarak görenler olduğunu da biliyoruz.

ESRARENGİZ ELLER

— *Tarihöncesinin sanatçıları, mağaralara garip işaretler de çizdiler; özellikle de, duvarlara esrarengiz imzalarmış gibi basılmış olan, şu ünlü elleri...*

— Bu eller çoğu kez tarihöncesini keşfedenlere yol göstermişlerdir. Örneğin, denizaltı mağarasında Henri Cosquer'in farkına vardığı, onu daha ileriye gitmeye iten, ilk işaret olmuştur bunlar. Kayanın üzerine boyalı ellerini yapıştırırken, atalarımız, "pozitif el"[23] denen bir el meydana getirmektedirler. Maskeleme tekniğini kullanarak "negatif eller" de yapmaktadırlar: Önce ellerini duvara yapıştırıp etrafına boya üflemekte ve böylece parmakların resmi çevre çizgisi olarak belirmektedir.

— *Peki yi bu farkın anlamı ne olabilirdi?*

— Bu pozitif ve negatif ellerin etkisi, olasıdır ki aynıydı; zaten, çoğu kez, aynı mağaralarda ikisine de rastlanıyor. Bu oldukça evrensel bir alışkanlık. Her dönemde insanlar ellerini kayalar üzerinde böyle betimlediler, Avustralya yerlileri bugün hâlâ bunları resmediyorlar. Bunlar Güney Amerika'da süluk[24] "ritlerinin" cereyan ettiği düşünülen mağaralarda gözlemlenmektedir. Derin mağaralarda bu ellerin duvarların gerisindeki ruhlarla temas kurmak gibi bir amaçları olabilirdi. Bundan tekrar söz edeceğiz.

23 Burada "pozitif/negatif" sözcükleri "olumlu/olumsuz" anlamına gelmeyip fotoğrafçılıktaki anlamlarında kullanılmışlardır (ç.n.).

24 Fr. "İnitiation" karşılığı. Bir dine, bir mezhebe, tarikata ya da "gizemli bir sisteme" giriş. (ç.n.).

— Marsilya'da, Cosquer denizaltı mağarasında ve Hautes-Pyrénées'lerdeki[25] *Gargas mağarasında parmakları eksik olan ellere rastlanmaktadır...*

— Gerçekten, bu iki mağarada, ellerin üçte ikisinden fazlası bu niteliği göstermektedir. Bazıları bunda, bir yas işareti ya da bir "ritin" gereğini yerine getirmek için isteyerek yapılmış sakatlamalar görmektedirler.

— Günlük hayatta silah kullanan tarihöncesi avcılarının kendilerini böyle yaralaması yine de garip...

— Tamamen doğru. İşte bu nedenledir ki diğer bazı araştırmacılar kısalmış parmakların ağır donma ya da hastalıkların neden olduğu nekroz sonucunda meydana geldikleri fikrini ileri sürdüler... Ama nekrozun niçin hep aynı parmaklara dokunmadığını anlamak zor. Hem sonra niçin, birbirinden 400 kilometre uzaklıkta olan Cosquer ve Gargas insanları yaralarını mağaraların cidarlarında betimleme gereğini duymuş olsunlar? Buna ek olarak, o döneme ait, parmak kemikleri sakat, hiçbir iskelet bulunmadı. Geriye, zaten André Leroi-Gourhan'ın da sözünü ettiği bir varsayım kalıyor: Olasılıkla avla ilgili mesajları dile getiren bir elle işaret kodunun öğeleri olan parmakları bükülmüş ellerdir burada söz konusu.

— Av hayvanlarını ürkütmemek için bir tür sessiz dil yani?

— Bu tamamen mümkündür. Ya da o zaman bu işaretler sülûkla ilgili masalların daha sonraki kuşaklara aktarılmasına yönelmiştir. Ama bu konuda nasıl bilgi sahibi olunur ki?

TARİHÖNCESİNİN HİYEROGLİFLERİ

— Pekiyi diğer işaretler, mağaraların cidarlarını kaplayan bu noktalar, bu çizgiler, bu küçük çubuklar... Freskler-den daha az göz alıcı oldukları için bazen onları unutma eğiliminde oluyoruz.

25 Fransa'nın güneybatısındaki (İspanya sınırında) Midi-Pyrénées Bölgesi'deki bir il. İdari merkezi Tarbes şehridir (ç.n.).

— Evet, oysa bunlar çok sayıdadırlar. Chauvet mağarasının sadece yontulmuş bir kaya yüzünde yüz yirmi kırmızı nokta sayılmaktadır. Bu işaretler 20.000 yıl süreyle Yontma Taş Devri'nin etkileyici bir sabitesi olmuştur. Bazen betimlemelere eşlik etmekte bazen de mağaraların girişlerinde ya da tam tersine tamamen dibinde yer almaktadırlar...

— Bu çizgi ya da kırmızı nokta bulutlarından daha karmaşık görünen başka işaretler de var.

— Bunların bazıları gerçekten çok özel ve daha iyi hazırlanmışlardır. Topuz biçiminde [Claviforme] olanları bulunmuştur: Dikey bir çubuk ve yukarısında da sağa ya da sola yerleştirilmiş bir yuvarlak top. Sonra "dam biçiminde" [Tectiforme] olanlar. Çentiklerle işaretlenmiş dikdörtgenler, üçgenler, oval olanlar, dikenli tel gibi olanlar, çengelliler...

— Burada bir iletişim sisteminin, belki de bir yazının, kaba bir taslağını görmek abes bir şey olur mu?

— André Leroi-Gourhan'ın deyişiyle söz konusu olan bir "mitogram"dır: Bir fikir sistemi. Bunlar aynı genel görünüşe sahiptirler, ama çağrışım sistemleri her zaman farklıdır. Bir yazıda olduğu gibi sabiteler, işaretlenecek tekrarlar yoktur... Bunların hepsinin aynı sisteme ait olmadıkları düşünülebilir ve hiyerogliflerden farklı olarak bunlar hiçbir zaman okunamayacaklardır.

— Umut edebiliriz her daim... Niçin bu gelişmiş insanlar, bu rüştünü ispat etmiş sanatçılar geliştirilmiş bir konuşma diline, çizgili betimlemelere sahipler de, bir yazı sistemleri yok?

— Aynı şekilde işleyen başka kültürler de var. Yazılı iletişim şüphesiz iktisadi zorunluluklara, diğer kabilelerle kurumlaşmış bir ticaret ağına cevap veriyor. O dönemde avcı-toplayıcılar toplumu bunun gerekliliğini duymuyor bile.

— Bazı motifler aynı belirlilikle çizilmemişler. Bunlar daha çok bir karışıklık izlenimini veriyor.

— Belirlenmemiş çizimler –lekeler, çapraz satırlar, kazınmış şeritler– Yontma Taş Devri'nin bütün dönemlerinde

sık sık görülürler. Bu süreklilik zorunlu olarak belirli bir niyeti içerir. Binlerce parmak çizimi bir mağaranın duvarlarını ve tavanlarını tamamen kapladığı zaman, insanın böylece yeraltı mekânını kendine mal etmeyi arzuladığı, elverişli addedilen tüm alanları işgal etmek ya da orada bulunan güçlerle ilişkiye geçmek istediği düşünülebilir.

RAHİBİN BÜYÜSÜ

— Mağaradan çıkalım ve kısa bir süre oturalım. Geçmişteki avcı-toplayıcı dedelerimiz, sanat eserlerini tamamlayabilmek için karanlıklara dalmışlar. Oldukça tuhaf olan bu davranışları açıklayabilir miyiz? Geçen yüzyılın sonuna doğru ilk mağaralar keşfedilmeye başladığında burada bulunanlar, karşılık beklemeden yapılan, anlamsız, davranışlar olarak görüldü: Çalışmaya ihtiyaç duymayan çocuksu vahşiler, deniyordu, boş zamanlarını sanat yaparak geçiriyorlarmış...

— Gerçekte, mağaraları göz önüne alırken takınılan tavır dönemin fikirlerini yansıtır. XIX. yüzyılda Rousseau'nun etkisi süregeliyordu. Tarihöncesi toplumu bir altın dönem olarak hayal ediyorlardı. Kiliseyle mücadele eden o dönemin bilim adamları, atalarına dini duygular atfetmek eğiliminde değildiler.

— Bu önyargıları gözden geçirmek gerekti.

— Evet. Yüzyılın başında, Yontma Taş Devri'nde atalarımızın kendilerine düşman bir dünyada yalıtılmış olarak mücadele etmek zorunda oldukları ve hiç kuşku yok ki dışarıdan gelecek bir yardıma ihtiyaç duydukları anlaşılır. Buradan da mağaralardaki resimlerin sanatın ötesinde bir şey ifade ettikleri fikri doğar: Bunlar büyücülük "ritlerinin" ürünüdür. Çok sayıda mağaradaki resimlerin otantikliklerini kanıtlamış olan ünlü Rahip Breuil tarafından geliştirilen bu teori elli yıl boyunca kendini kabul ettirdi.

— O halde her resmin, her kazıma resmin av "ritüelinin" bir öğesi olduğu mu düşünülüyor?

— Tamamen doğru. Bu çoğu kez biraz aceleye getirilmiş etnolojik mukayese temeline dayanan ve üç nokta halinde geliştirilen bir dogmadır: av, doğurganlık, yok etme. Avı kolaylaştırmak için, diye açıklanıyordu o zaman, büyücü mağaraya gidiyor ve oklarla delik deşik edilmiş bir bizon resmi çiziyordu. Eğer hayvanların dişilerine şişmiş bir karın ekliyorsa bu av hayvanlarının çoğalmaları içindir. Mağara aslanı gibi tehlikeli bir hayvanı resmederse ve daha sonra da bunu bir çakıl taşıyla döverse bunu o hayvanı büyüleyip yok etmek amacıyla yapmaktadır

— *O halde bir hayvanı betimlemek ona hayat vermek ya da öldürmek, onun üzerinde etki yapacak bir güç kazanmak demek anlamına mı geliyordu?*

— Tamamen öyle. Ama, Rahip Breuil'ün yorumlarında tutarlılık eksikliği vardı. Resmin bazı durumlarda hayvanları yok etmeye ve diğer durumlarda ise onları üretmeye yaraması ne pek mantıklı, ne de tatmin ediciydi.

— *Rahip mağaralarda bulunan çok sayıda işaretleri nasıl yorumluyordu?*

— Bunları daima av büyüsü görüş açısına göre yapıyordu. Topuz biçimi işaretler ona göre topuzları betimlemekteydiler, dikey çizgiler ise mızraklardı. Bir bizonun üzerindeki kırmızı bir nokta bir yarayı betimlemekteydi. Niaux'daki gibi, ortasında bir nokta olan daire halindeki kırmızı noktalar avcıları ve öldürülecek olan bizonu betimlemekteydi. Ama burada da birbirinin yanında iki özdeş nokta tamamıyla farklı anlama geleceklerdi. Öte yandan, Breuil rölövelerinde, parazit çizgiler olarak addettiği her şeyi –çaprazlama çizgileri, parmakla yapılan çizikleri– görmezlikten geliyordu.

MAĞARALARIN CİNSELLİĞİ

— *Daha sonra bakış değişiyor. Tarihöncesi uzmanı, Yontma Taş Devri sanatının büyük uzmanı André Leroi-Gourhan geliyor ve hiçbir şeyi gözden kaçırmıyor. Sistema-*

tik kazı yöntemlerini –araştırmacıları arayıp taradıkları alanın her karışını fihriste koymaya ve her katmanı, geçmiş zaman kitabının sayfalarını çevirirmiş gibi, okumaya mecbur eden bu karınca çalışmasını– yerli yerine oturtuyor. Onunla artık mağaralar aynı biçimde görülmüyorlar.

— André Leroi-Gourhan, mağaralarda hayvanlar, mekânlar, resim ve işaretlerin yerlerinin durumu konusunda yüzdeler saptadı; benzerlikler ve ortak yapılar aradı. Ve tamamen yeni bir varsayım ortaya attı: Sanatçı-büyücüler, bir cinsel ikicilikten hareketle, sanatlarını bilinçli bir biçimde yeraltında düzenlemişlerdi. Hayvanların seçimi bu sembolizme uygun düşmekteydi: Bizon dişiydi, at ise erkek. İşaretler bu iki kategoride yer almaktaydılar: Basit işaretler, noktalar, çizgiler erkektiler; "içi boş" işaretler, daireler, dikdörtgenler, kareler dişiydiler. Ama bu teori ikna edici olmadı.

— *Oysa, pek çok mağara gezildiğinde bir bütünlük, düzenleyici bir düşünce, sanatsal heyecanın ötesine giden bir şey algılanır...*

— Açıktır ki, resimlerle bezeli mağaralar sadece rastgele cidarlara atılmış resimlerin toplanma yeri değildirler. Kuşkusuz, aynı oyuklarda çok sayıda mantık birlikte var olabilmiş ya da birbirlerini izleyebilmiştir. Ama çeşitliliğe rağmen bu sanatın bütünlüğü tartışılmaz ve etkileyicidir, üstelik bu 25.000 yıl boyunca sürmüştür! Yontma Taş Devri toplumu çok yavaş evrilmiştir. Oysa o zamanlar insanların yaşam ümitleri kısaydı: yirmi beş, yirmi sekiz yıl. Nasıl oldu da tecrübe ve hüner bir kuşaktan diğerine bu kadar büyük bir tutarlılıkla intikal edebildi? İşte olağanüstü olan bu!

— *Mantıki olarak, insan gruplarının binlerce yıl bu kadar yalıtılmış olarak yaşadığı bir dünyada, kutsallık gibi sanatın da birbirinden ırraksanan binbir yol üzerinde ilerlemesi gerekirdi. O zaman, bu kadar uzun ömürlü, üstelik de evrensel bir geleneği nasıl açıklamalı?*

— İnsan grupları arasında, daha o zamanlar, değiş tokuşun olduğunu biliyoruz. Ama bu yetmiyor. Bir sanatın,

aşağı yukarı eşdeğer bir biçimde, tüm Avrupa'da, bu kadar uzun süre ifade edilebilmesi için güçlü bir birleştirici bağın olması gerekir.

— *Bu bağ zorunlu olarak din kökenli midir?*

— Evet, tartışmasız olarak sembolizm, inanç, kutsallık alanına girer bu. Yontma Taş Devri insanları karanlık, girilmesi zor mağaralara zorunlu nedenler olmadan girmiyorlardı herhalde. Eğer bu alışkanlık böylece binlerce yıl boyu süregelmişse –Hıristiyan dinininkinin on katından fazla bir süre boyunca– , bilgilerin "ritlerle", mitlerle, dünya görüşleri aracılığıyla biçimlenmiş ve oldukça katı bir sistem sayesinde aktarılmasıyla gerçekleşmiştir bu; demek ki gerçek bir din sayesinde...

3. SAHNE

DİNİN DOĞUŞU

Oradalar hepsi, korkudan titreyerek, karanlıkların derinliklerinde Tanrılara hitap eden şamanın etrafında. Gözlerinin önünde esrarengiz bir dünya canlanıyor. Dindar olmuşlar hepsi...

KUTSALIN ORTAYA ÇIKIŞI

— *Dünyaya daha meraklı bir bakış yöneltince, "insanı hayvan" anormallikler, çelişkiler, ahenkler gördü. Yavaş yavaş güzelliği, sanatı, uyanıkken görülen rüyayı icat etti. Ve şimdi, işte orada, mağaraların dibinde, hayırhah ve lanetli, dost ve düşman güçlerin oturdukları bir öbür dünya tasarlayan hayal âleminin alanını genişletiyor... Dini düşünüşe de aynı anda ulaşıyor, neredeyse mantıklı bir biçimde...*

— Mağaralardaki atalarımız gerçek insanlığa girişi işaret eden temel soruyu sordular: "Nereden geliyoruz?". Yaratılış mitleri hayal âleminin ifadesinde çok önemli bir rol oynarlar ve bütün kabilelerde –bugünkü batılı kabileler de dahil– birliği sağlarlar. Çok gelişmiş kavramlar kullanma yeteneği olan o çağın insanları, ilişki kurmaya çalıştıkları doğaüstü güçleri araya sokan bir dünya görüşüne sahip olmuşlardı.

— *Bu dünya görüşü daha önce ortaya çıkamaz mıydı? Sanat ve kutsallık* Homo sapiens'*in aklına özgü müdür?*

— Evet. Kutsallık duygusunun, bizim doğrudan atalarımızdan ya da onların yeğeni olan Neandertal adamlarından önce var olabileceğinden şüphe ediyorum. Bazı dönemlerde, *Homo erectus*, belki, iki yüzü yontularak keskinleştirilmiş bir çakıl taşının simetrisini takdir edebiliyordu, ama bu onun vefat etmiş arkadaşlarını yemesine engel olmuyordu, bu da çok gelişmiş bir kutsallık duygusunun belirtisi değildir. Neandertal insanı ise ölülerini gömüyordu: Dordogne'da La Ferrassie'de bir Neandertal çocuğunun mezarı üzerinde on sekiz tane kadehçikle, küçük kupalarla süslenmiş bir kapak taşı bulundu. Bir mezar kazmak, üstüne birkaç sungu koymak bu bir başka hayata, bir başka dünyaya inancın ifadesi, bu bir ilk din taslağı varsayımını ortaya koyuyor.

UZAYDAN GELENLERİN HAÇI

— Ama sanat gibi, gerçek din de ancak modern insanla, mağaraların insanıyla, ortaya çıktı; öyle değil mi?

— Duyarlılığın ortaya çıkışında, sanırım ki din sanatın arkasından geldi. Ama unutmayalım kutsallık ve dindışılık, dini ve laik olan arasındaki ayırım modern bir batılı görüşüdür. Geleneksel kültürler bu ayırımı yapmaz. Onlara göre her şey birbirine karışmıştır. Örneğin atalarımızın bir mızrağı kol gücüyle atılabileceğinden on ya da yirmi metre daha uzağa göndermelerine olanak veren "ileriye fırlatma aletlerini" ele alalım. Bu araç açıktır ki pratik bir rol oynamaktadır. Ama üstüne kazınmış bir dağkeçisi ya da bir balıkla bezenmiştir; "ritüele" değgin bir öğe eklenmişe benzemektedir buna. Bizim kutsal dediğimiz, ayrılmaz bir biçimde günlük hayatın etkinliklerine karışmıştır.

— Bununla birlikte kutsal simgeleri, ayinleri, "ritüelleri" içerir...

— Bize kalan yegâne tanıklıklar tarihöncesi sanat eserleridir. Kodlarına sahip olmadığımız bir fosil sanat. Bizi

geçmişle birleştiren bağ kopmuş durumda ve biz ancak, basit yorumlar yapmaya, bir anlamda bir çerçeve çizmeye cesaret edebiliriz. Sembolizmlerden söz edebilmek için, her zaman ve her yerde mevcut olan evrensel sistemlerin söz konusu olduğundan emin olmamız gerekir. Bizim dünyamızı ziyaret eden bir uzaylı olduğunuzu ve İsa'nın hikâyesini bilmeden haçlar ve çarmıha gerilme sahneleri görmeye başladığınızı varsayın... İşte Yontma Taş Devri sanatı karşısındaki durumumuz budur; metinlerden, rehberlerden, açıklamalardan yoksunuz.

ÖBÜR DÜNYANIN KAPISI

— Haydi bir yorum yapmaya cüret edelim. Mağaraların sanatı sadece sihirli değil aynı zamanda da dinidir de. Bunun kökenleri araştırmak için yapılan bir dalış olduğunu söyleyebilir miyiz?

— Eğer dindışı, "anekdotik" anlamı olsaydı, bu sanat kendini, sürekli olarak dışarıda herkesin görebileceği bir biçimde ifade ederdi. Oysa çoğu kez, pratik ve güncel olandan kaçınıyor, ıssız yerlerde saklanıyor. Yaygın olan bir kanının tersine, o dönemin insanları, karanlık, rutubetli, kullanışsız olan mağaralarda değil, oyukların girişinde, barınak ya da çadırlarda oturuyorlardı. Mağaralar onlar için istisnai olarak girdikleri ayin yerleridir. Derin karanlıkları seçmek bilinçli olarak başka bir dünyaya girmektir.

— Pek çok medeniyette, yeraltı dünyası ruhlar dünyasını, öbür dünyayı, hatta cehennemin girişini temsil eder.

— Burada karşımıza çıkan insan düşüncesinin bir evrenselidir. Mağaralar belirsiz korkular, atalardan kalma yürek darlıkları vermekte. Yerin bağırsaklarına girmek, öte tarafta bir yolculuğa çıkmak demektir.

— Girilmesi çok zor bir "öte"... Bilinçli olarak mı böyleydi bu?

— Elbette! İşaretlerini bırakmak için, Yontma Taş Devri'nin sanatçıları en ücra oyuklara kadar gidiyorlar. Chau-

vet mağarasında, üç olağanüstü kırmızı ayıyı görebilmek için uzun bir yeraltı dehlizinde dört ayak üzerinde sürünerek ilerlemek gerekiyor. 26.000 yıllık bir geçmişi olan Gargas mağarasında, en dipte negatif bir el görebilmek için aşağı yukarı on beş metre sürünmek gerekiyor. Ve Lascaux'da da, kazıma resimlerle kaplı, aslangiller çıkmazının ucuna ancak birer birer sürünerek varılabilir.

ŞAMANLARIN KERAMETİ

— *Sanatçılar kalabalığı cezbetmeyi amaçlamıyorlar, en azından bunu söyleyebiliriz!*

— Sonuç değildir onlar için önemli olan, eylemin bizzat kendisidir, yaratıdır. Tarihöncesinin eserleri "karşılıksız davranıştan"[26] kaynaklanmamaktadır, sanat için sanat anlayışıyla ilgileri yoktur. Karanlıklara böylesine dalabilen bu erkek ya da kadınlar, herhangi bir olağan kimse değildirler: Bunlar saliktirler[27], şamandırlar.

— *Safça bir soru: Şaman nedir?*

— Şaman bir aracıdır, doğaüstü ortamla bir arabulucu. Büyücünün tersine, gizli güçlere hükmetmez. Ruhlar dünyasına gider ve tartışır. Böylece bozulmuş olan bir ahengi tekrar kurabilir ya da bir büyüyü bozabilir.

— *Nereden alır gücünü o?*

— Sibirya'da, Amerika'da, Afrika'nın güneyinde, Asya'nın bazı kesimlerinde hâlâ canlı olan şamanlık geleneği bilincin normalden farklı biçimlerinin aranması üzerine kurulmuştur: kendinden geçme, hayaller, sanrılar... Bir şaman vecde geldiği zaman, onun ruhu, efsanevi varlıklarla, hayvanlarla, insanlarla ya da hayal ürünü masal hayvanları ile dolu bir dünyada yolculuk eder. Hastaları iyileştirmek, avı garanti altına almak, yağmur yağdırmak için on-

26 Fr. "acte gratuit" karşılığı; çıkar, pratik bir yarar gözetmeyen davranış. (ç.n.)

27 Bir yola giren. Fr. *initié*: Gizil ya da gerçek bir bilimi ya da yöntemi özümlemiş kişi (r.n.).

ların yardımını sağlamaya çalışır. Kuşkusuz, Yontma Taş Devri insanlarını Kalahari'nin Boşimanları ya da Kuzey ve Güney Amerika'nın Kızılderilileriyle aynı tutmak olanaksızdır, ama bu topluluklar bize söz konusu olan kavramlar ve onların temsil etmek istedikleri evrensellerin karmaşıklığı hakkında bir fikir vermektedirler.

SANAT SEMİNERLERİ

— O zaman atalarımızın düşündükleri gibi düşünelim. Şu kâdir şaman gerçekten neyi temsil ediyor? Kabilenin geleneklerinin sorumlusu mudur?

— Şaman seçilmiş bir kişidir. Sadece tüm gelenekleri, özellikle de kökenlerle ilişkili miti bilmekle kalmamalı, ama aynı zamanda doğaüstü dünyayla temasa geçmek ve kabileye yardım edebilmek için özel güçlere de sahip olmalıdır. Bunun için de, hiç kuşku yok ki bazı teknikleri öğrenmesi gerekmektedir.

— Papaz okullarındaki papazlar gibi biraz...

— Papazlar –birçok şeyin yanı sıra– şarkı söylemeyi de öğrenir ve bunun talimini yaparlar. Tarihöncesinin şamanları ise resim ve kazıma resim yapma tekniklerini öğrenmek zorundadırlar. Belki de, ayrıca, şarkı ve dans tekniklerini de öğrenirler. Onlar âdeta sanat ve din okullarının başıdırlar.

— Tarihöncesi sanat için ciddi olarak okuldan söz edebilir misiniz?

— Pek çok nedenle. Açıktır ki o dönemde, bilgilerin aktarılması sağlam ve yapılanmıştı, çünkü resimlerin büyük kısmı dikkate değer bir sanatsal nitelik gösteriyorlar. Ama, öte yandan, gerçekten, özel teknik ve tarzların temsilcisi olan "okul"lar saptanıyor.

— Örneğin?

— Hayvanların ayaklarına bakın: Niaux'da ve diğer Pirene mağaralarında, arka planda olanlar, perspektif verebilmek amacıyla, ancak taslak halindeler. Bazı boynuzgille-

rin boynuzlarını gözlemleyin: Her zaman aynı profili gösteriyorlar. Bu resmi yapanların resmetmeyi bilmemelerinden kaynaklanmıyor. Tam tersine resimlerin çoğunluğu natüralist ve oranlara tam anlamıyla uyuyor. Sanatçıların yaptıkları sadece, olasılıkla bir bölgeden diğerine intikal eden stil konvansiyonlarına[28] uymak.

— *Bu okulların etkileri sürekli miydi?*

— Son derece: İspanya'da, Valencia'nın çok da uzağında olmayan Parpalló mağarasında, 10.000 yılı kapsayan arkeolojik katmanlarda üstüne kazıma resim yapılmış ya da üstü boyanmış, 5000'i aşkın taştan küçük levhacık bulundu. Aynı gelenekler, aynı yöntemler, aynı teknikler binyıllar boyu sürüp gidiyor.

AYNANIN ÖTE YANINDA

— *Size göre sanatsal konvansiyonlar din duygusunun inceliklerini yansıtıyor mu?*

— Evet. Stil konusundaki konvansiyonlar inançların, "ritlerin" ifadesi oluyor. Böylece şamanlar eserlerini bazen, zamanla bozulmuş olan, eski kazıma resimlerin üstüne yapıyorlar. Bu işaretler onlara cidarın kutsal niteliğini ve buna bağlı olan gücü gösteriyor. Bu mezarlık ya da adaklara [ex-voto] ilişkin âdetleri hatırlatıyor. Günün birinde, bir yer kutsal ya da mucizelere elverişli addediliyor ve daha sonra gelen kuşaklarca da orası kutlu sayılıyor.

— *Yok etme iradesi gözlemleniyor mu? Putperest tapınakların yerine yapılan küçük Hıristiyan kiliseleri örneğinde olduğu gibi, geçmişteki bir dinin kalıntılarını silme niyeti görülüyor mu?*

— Çok ender olarak. Chauvet mağarasında, bazı resimler kazıma suretiyle silinmişlerdir. Cosquer'de -25.000 yılına kadar uzanır negatif eller, çok daha sonra, herhalde

28 Kararlaştırılmış, kabul edilmiş kurallar (ç.n.).

-17.000 yılına doğru, isteyerek yapılmış çentiklerle tahrip edilmiştir. Ama, belki de, bu kadar binyıldan sonra gelen ziyaretçiler, sadece, belirsiz izlerin varlığının farkına varmışlar ve cidarın gücünden yararlanmak istemişlerdir, bilinmez.

— Sanatçılar, çoğu kez, kayanın çevre çizgisinden, doğal rölyeflerden de yararlanmaktadırlar. Bu davranışlara ne gibi bir anlam verebiliriz?

— Mağaralarda, meşalelerin ya da yağla yanan kandillerin titreyen ışıkları cidarlarda hareketli gölgelere can verir ve atalarımızın hayal âlemini dolduran hayvanların biçimlerini kolayca buralara yansıtırlardı. Bir kayanın oyuğunda onlar bir at, bir bizon, bir mamut görürler. Yarıkta dışarı çıkmayı bekleyen bir ruh vardır... Onu tamamlayarak, onun resmini çizerek şaman o ruhla temasa geçer.

HAYVANİ GÜÇLER

— Demek ki ruhlar cidarın gerisinde, doğaüstü dünyadadır?

— Evet. Şaman, güç ve kudret kazanmak için onlara yönelir. Kayaya dikilmiş küçük kemik parçacıkları kuşkusuz ruhlarla başka türlü bir iletişimi temsil etmektedirler. Negatif eller için de aynı şeyi söyleyebiliriz: Boya, eli ve kayayı örtüyor, el kayboluyor, aynanın öte tarafına geçiyor... Cidar ruhları gizleyen bir örtüden başka bir şey değildir.

— Tüm bu simgeler hayvanlara gönderme yapıyor. Şu halde gizli güçler ister istemez hayvani mi oluyorlar?

— Bu tamamen mantıkidir. Antropomorfist bir din olan Hıristiyanlık, insana başeğmiş bir dünyada, tarımcılar ve hayvan yetiştiriciler dünyasında doğmuştur: Baba Tanrı ve İsa, kişi olarak betimlenmişlerdir. Yontma Taş Devri hayvanlarla dolu bir dünyadır. Doğaüstü gücün hayvanların ayrıcalığında olması normaldir.

— Eğer bu hayvan-ruhlar kutsalsa, demek ki onlar avlanılamayacak, öldürülemeyeceklerdir?

— Zorunlu olarak değil. Bazı hayvanları tanrısallaştırmak totemizme tekabül eder: Bir insan grubu kendini, korunması gereken bir hayvan-totemle bağdaştırır. Ama, mağaralardaki aynı şey değil: Ok ve mızrakla delik deşik edilen hayvanlar sembolik bir ölüme gitmektedirler. Bunlar kutsal değildirler. Kaliforniya Kızılderililerinde yabani koyun en önemli kutsal hayvanlarından biriydi, yağmur yağdırdığına inanılırdı onun. Bununla birlikte onu avlamaktan ve yemekten geri kalmazlardı.

VECİT HALİNDE

— *Bu güç fikrinin ötesinde atalarımızın her bir hayvana atfettikleri sembolizmi anlamak zor.*

— Evet, hele hele bu sembolizm evrilmiş ve çok farklı roller oynamışsa: Kabilenin geri kalanına mitleri intikal ettirmek, doğum, evlilik, cenaze merasimi, hastalık iyileştirme "ritleri"; diğer gruplarla ya da bizzat tanrılarla iletişim kurmak. Ama, kuşku yok ki –bu nöro-psikolojinin bize getirdiği öğretinin en temel öğelerinden biridir– mağaralar sanatı kısmen şamanların gördükleri sanrıların betimlenmesidir.

— *Nasıl olur da nöro-psikoloji bize 30.000 yıllık vizyonlar konusunda bilgi verebilir?*

— Çünkü betimlenen olgular evrenseldir; bunlar, her çağda, aynı sinir sistemiyle donatılmış olan insanlarla ilgilidir. Bugün pek çok incelemeye konu olan "ölüme yakın" tecrübeler tamamen şamanların vizyonlarına tekabül etmektedir. Zaten bazı halklarda vecit ölümün bir metaforudur.

— *Bir dakika! Vecit, sanrılar herkese tavsiye edilecek tecrübeler değildir...*

— Elbette, ama bazı durumlar onları kolaylaştırır. Yeraltı dünyası sanrılara özellikle elverişlidir. Bütün işaretler kaybolur: gün, gece, güneş, ay, yıldızlar, rüzgâr, yağmur. Çevre mineral cinsindendir, bitkisiz, hayvansız. Bir süre

sonra, yorgunluk duyuların bozulmasıyla birleşince, sanrılar mümkün hale gelir. Mağarabilimciler, tıpkı çok yüksek irtifalara tırmanan dağcılar gibi bu duyumları bilirler ve bunlardan korkarlar. Şamanlarsa, tam tersine, bilinçli olarak bu duyumların ardından koşarlar.

SANRILI YOLCULUK

— *Böylece mağara çifte rol oynamış oluyor: Orası hem ruhların mekânı, hem de sanrılara elverişli ortamdır, doğru mu?*

— Bu kuvvetle olasıdır: Cidarlar arkasına saklanmış doğaüstü dünya nezdinde aracı olan şamanın rolü genellikle imrenilecek türden değildir. O pek çok enerji sarf eder ve yolculuğundan bitkin bir durumda döner.

— *Gezisi sırasında başına neler gelir?*

— Vecit, üç aşamada cereyan edebilir: Bununla, birlikte, bazıları doğrudan doğruya 3. aşamaya geçerler, diğerleri ise hiçbir zaman 1. aşamanın ötesine gidemezler. Bu kişilere, koşullara bağlıdır...

— *İdeal modeli betimlemeye çalışalım.*

— Sanrı uyandıran uyuşturucu maddelerin, davulların tekrar edip duran seslerinin, duyusal yoksunluk[29], oruç, soğuk ve acının etkisiyle kendinden geçen kimse gerçekten uzaklaşır. Tıpkı güçlü bir başağrısında olduğu gibi, önce nokta bulutları, zikzaklar, kafes biçiminde çizgiler, eğriler, çizgiler görmeye başlar.

— *Anlamsız hayaller...*

— Bununla birlikte, ikinci aşamadan sonra bu işaretler düzenli olmaya başlarlar. Bunları düzensiz [yeri ve zamanı belirsiz] bir biçimde algılayan zihin, otomatik olarak onları, kendince tanıdık olan bir ortama göre, tutarlı bir sistem

29 Fr. *déprivation sensorielle*'in karşılığı olarak kullanılmıştır (İngilizcesi *sensory deprivation*) (ç.n.).

dahilinde gruplandırmaya çalışır. Şamanizme mensup Kaliforniya Kızılderililerine göre zikzaklar çıngıraklı yılan olabilirler, oysa Kolombiya'nın Tucanosları bunları Saman Yolu biçiminde göreceklerdir.

— *Demek ki işaretlerin yorumu kültüreldir. Daha sonra, 3. aşamada ne olacak?*

— Bazen gözleri kamaştıran bir ışığa açılan bir tünelden geçme izlenimi elde ediyorlar. Eğer tünelin ucuna gelinebilinirse, sonunda öbür dünyaya varılmış olunur. Artık uçulabilir, havada süzülebilir. Hayvanlar konuşurlar. İnsanın kendisi de hayvana dönüşebilir.

— *Aman, ne destan! Hem de böylesi bir macera sonunda, şaman hâlâ öbür dünya hayallerini paylaşabilecek durumdadır!*

— Vecdin 3. aşamasında bile benliğinin hafızasına yerleştirme ve daha sonra da anlatma yeteneğine sahip bir bölümü insan olarak kalmaktadır. "Uyanıkken görülen rüyalar" gece görülen gerçek rüyalardan çok daha iyi hatırlanır.

HAYAL ESERİ RESİMLER

— *Öyle ise tarihöncesinin şamanları mağaraların cidarlarına gördükleri sanrı ürünü serapları resmetmiş ve kazımışlar. Sanatları, vizyonlarının doğrudan bir ifadesi olmuş.*

— Mağaralarda kayıtlı işaretler tam tamına vecdin birinci aşamasına tekabül etmektedir. Bu olgu değişmez, evrenseldir ve Yontma Taş Devri sanatının binlerce yıl süreyle bütünlüğünü korumuş olmasını açıklayabilir. Tersine hayvan resim ve kazıma resimleri daha çok 2. ve 3. aşamalardaki hayalleri ifade etmektedirler.

— *Şamanın hayvana dönüştüğü en son aşamada mı?*

— Kısmen. Hayvan oluyor ama insanlığı da saklı kalıyor, iki dünyayı birleştiriyor. Afrika'da küçük, son derece de belli belirsiz hayvan çizgileri taşıyan insan betimlemeleri çokça görülmektedir. Bu bize bunların biçim değiştirmiş

şamanlar olduğunu göstermektedir. Öbür dünyaya geçtiklerinde değişik öğelerin bir karışımı haline gelmişlerdir. Bir bizon uzmanı, Niaux'da bizonların cinsel organlarının, bazen yanlış yerlere yerleştirildiklerini fark etmiştir. Sanatçılar bizonların anatomilerini çok iyi bildikleri halde, acaba bu istenmeyerek yapılmış bir yanlışlık mıdır? Ya da tam tersine, bizon biçimine girmiş bir şamanı mı betimlemektedir? Ya da şamanın yardımcılığını yapan bir bizonun ruhunu mu?

— *Vecdin aşamaları hayvan işaret ve betimlemelerine tekabül etse bile, bazı cidarları kaplayan parmak çizgilerini, kabaca çiziktirilmiş desenleri açıklamaz.*

— Gerçekten, bazen, kitaplarda, nadiren yayımlanan, çok acemice yapılmış resimlere rastlanmaktadır. Bunlar büyük bir olasılıkla, büyük sanatçıların eserleri değildir. Bazen çok genç çocukların el ve çıplak ayak izleri de ortaya çıkarılmaktadır.

— *Oysa mağaralar sadece saliklere tahsis edilmiş değil miydi?*

— Şamanın bazen, ruhlar âlemiyle temasa geçmek isteyen, tedavi edilecek hastaların, av peşindeki başarılı avcıların eşliğinde olduğu da düşünülebilir. Şaman bir bizon çizer, kendisine eşlik edenler buna birkaç çizgi eklerler. Çocuklar da bazı törenlere katılmaktadırlar. İzlenen amaçlar daima pratik olup bu ziyaretler çok ender yapılmaktadırlar. Belki de bunlara olağanüstü durumlar yol açmıştır: Doğal bir afet, bir salgın hastalık, bir salgın hayvan hastalığı...

— *Yani hayvanları kıran bir salgın hastalık... Ama ya geriye kalan zamanlarda? Yontma Taş Devri'nde tapınmanın sadece afet olaylarıyla sınırlı kalmadığı tahmin edilebilir.*

— Doğru. Ayinlerin esas kısmının dışarıda ya da mağaraların kolayca ulaşılabilir yerlerinde cereyan ettiği düşünülebilir. Ama, elbette, bunlar hakkında elimizde en küçük bir iz yok.

LASCAUX'DA AYİN

— Lascaux'da, muhteşem resimlerle kaplı birçok "salon" yirmi ya da otuz kişiyi alabilecek büyüklüktedir. Bunların bir tek şaman tarafından kullanılmış olmasını düşünmek güç.

— Lascaux mağarası, başka yerlerde görülmeyen anıtsal bir nitelik taşıyor. Orada bazı hayvanların resimleri görünür yerlere yerleştirilmiş olup, bazen beş metre boyundadırlar, oysa diğer mağaralarda, genellikle, betimlemeler gerçekte olduklarından daha küçüktürler. Bu bir grup çalışmasını, bir görkem arayışını ve erişilmesi en zor köşelerde saklanmış eserlerin aracılığıyla tahmin edilebilecek olandan farklı bir ruh halini içerir.

— Herkese açık toplu merasimler düşünebilir miyiz?

— Muhtemelen. Niaux mağarasında, "Siyah Salon" istisnai bir akustiğe sahiptir. Bu bir rastlantı olmasa gerek. Burası şarkılı, danslı, toplu "ritlere" ev sahipliği yapmış mıdır, hastaların iyileştikleri büyük merasimlere sahne olmuş mudur? Mevsimlik toplantılarda, bir grubun resimlere bakmak, derin düşüncelere dalmak ya da çok ünlü bir şamanla buluşmak için gelmiş olması olanaksız değildir.

— Bulunmuş olan birkaç çıplak ayak izi buraya gelip gidenler hakkında bize ipucu veremez mi?

— Hayır, çünkü bunlar çok azdır ve tarihlerinin saptanması hemen hemen olanaksızdır. Bunlar sadece ziyaretçi akınına uğramamış, toprağı çiğnenmemiş ve ayrıca da iyi muhafaza koşullarından yararlanan mağaralarda bulunuyor. Genellikle, bunlar çocuk izleridir: Leroi-Gourhan'ın hatırlatmış olduğu gibi çocuklar her yeri karıştırmayı, kumda yürümeyi, çamurda bata çıka gitmeyi severler. Ama cidarlardaki resimlerle ayak izleri arasında binlerce yıl olabilir.

ÜÇ KÜÇÜK SUCUK

— Şamanizm mağaralar sanatının akla yatkın bir açıklamasını sunuyor. Bu mağaralar görülebilir gerçekle ruhlar

dünyası arasındaki –kendinden geçişin kontrol altına alınmış "düzensizliklerini" izleyerek aşılan– kapısını temsil etmektedir. Noktalar, çizgiler, bazı resimler şamanın hayallerini yansıtmaktadır: Doğal çevre çizgileriyle tamamlanmış hayvanlar kayanın içinde saklı güçleri ifade ediyorlar; parmak çizikleri ve acemice çizilmiş çizgiler, gelip geçen başka ziyaretçileri, şamanın rastlantısal arkadaşlarını işaret etmekteler... Tüm bunlar cazip görünen bir yorum. Ama bu sadece bir yorum.

— Şüphesiz. Laik olan çağımıza kadar, öyle ya da böyle, tüm kültürler dinidir diyoruz kendi kendimize, hatta şimdi bile... O halde modern insanın tarihöncesinin dini olmaması için bir neden yoktur. Ama insani bilimlerde biçimsel kanıtlar getirmek olanaksızdır, sadece varsayımlar yapılabilir. Bunların geçerliliğini sınamak için en iyi yöntem bilimsel olarak kanıtlanmış, mümkün olan en fazla olgu ile uyuşup uyuşmadıklarına ve yeni buluşların bunları destekleyip desteklemediğine bakmaktır. Şamanizm fikri ileri sürüldüğünden beri, bu fikri aklımda tutarak yeni mağaralar inceledim ve bunun bana tamamen tutarlı göründüğünü söylemek zorundayım.

— *Bu garip sanatçıların yeni izleri keşfediliyor mu hâlâ?*

— Evet. Görünen tüm çukurlar araştırılamadığı gibi, tortularla girişleri kapanmış, taş döküntüleri gerisinde ya da bitkiler altında binlerce yıldan beri saklı kalmış çok sayıda görünmeyen mağara girişi vardır. Ama onları öyle hemen bulamazsınız! Ayrıca insan iyi bildiğini sandığı şeyler hakkında da fikir değiştirebilir.

— *Örneğin?*

— Tuc d'Audoubert'te, dipte bizonların otuz metre ötesinde, kilden yapılmış üç küçük sucuk bulunur. 1912'de Rahip Breuil bunları buluğ çağındaki salik oğlan çocuklarının cinsel organlarının sembolleri olarak addediyordu. Breuil her şeyi büyü açısından yorumluyordu. On yıl kadar önce, mağarada bana eşlik eden bir Amerikalı heykeltıraş

bunları görünce "Yok kesinlikle değil! Bu bir heykeltıraş davranışıdır! Biz hepimiz böyle yaparız, elimize bir avuç kil alır bunun yoğrulabilirliğini kestirmek için elimizde yoğururuz" diye haykırdı. Arkasından, kildeki, bizim anlamakta güçlük çektiğimiz, küçük deliklere bakarak: "Parmağının yumuşak ucuyla yapmış", diye açıkladı. "Yoğrulabilir olup olmadığını anlamak için heykeltıraş daima parmağıyla kile küçük darbeler vurur." İş bu kadar basitmiş meğerse!

BİR CHAMPOLLİON ARANIYOR![30]

— *Gerçekte, bütün bunları çözebilmek için, belki de, bir Rosetta taşına*[31]*, bir başka Champollion'a ihtiyacımız var.*

— Maalesef, sanırım geçmişten gelen bu mesajlar hiçbir zaman çözülemeyecekler. Birkaç yıl önce o civarın "*medicine man*"iyle[32] birlikte bir Kızılderili sitini gezdim. Girişte iki ya da üç adet dikey işaret bulunuyordu. André Leroi-Gourhan'ın bunları dişi bir mağaranın eşiğindeki erkek işaretler olarak göreceğini düşündüm. Rahip Breuil ise onlarda, avcıları, bir mızrak resmini, avcıların silahlarının resmini görecekti.

— *Ya siz? Ne gördünüz?*

— "*Medicine man*" bana bunu açıkladı: İşaretler bu mağaranın 2. aşama saliklerine açık olduğunu gösteriyor-

30 Jean-François Champollion (1790-1832): Hiyeroglif yazıyı ilk çözen Fransız bilgini (ç.n.).

31 Napoleon'un Mısır seferi sırasında bulunan üzerine bir yazıt kazınmış taş. Bu taş üzerine yazılmış üç metin bulunmaktaydı: Hiyeroglif ve demotik yazılarla yazılmış iki metin ve bir de eski Yunanca metin. Champollion bu üç metni karşılaştırarak hiyeroglif yazıyı okumayı başarmıştır

32 Özellikle Amerikalıların, Kızılderililer söz konusu olduğunda, şaman anlamında kullandıkları bir söz.

larmış sadece. İşte burasındayız işin! Şu anki bilgilerimiz perdenin bir ucunu açmamıza imkân veriyor, ama her şeyi aydınlatmıyor. Bir gün, şüphesiz, bir başka açıklama tarzı gelip bizimkini tamamlayacak, değiştirecek ya da onun yerini alacak...

— *Dini –tarihöncesi bile olsa– bilimle açıklamak, kazanılması olanaksız bir iddia. Öyle değil mi?*

— Dinlerin değerini bilimsel doğruluklarına göre kararlaştıramayız. Aksi takdirde manevi geleneklerden tamamen yoksun kalırdık. Kutsal Kitap bizim yeni keşiflerimizle uyuşmakta mıdır? Şüphesiz. O tamamen ayrı bir düzeyde bulunmaktadır. Yontma Taş Devri'nin inançları için de bu böyledir.

ANTRAKT

— *Sonra hepsi kayboluyor. 25.000 yıllık din, insanlık tarihindekilerin en uzunu kaybolup gidiyor. -10.000 yıllarına doğru, eski kaya sanatı geleneği yavaş yavaş terk edilmeye başlanıyor.*

— *Peki yi ne oluyor?*

— Buzul çağının sonunda, aşamalı ama kesin sonuçları olan değişiklikler oluyor. İklim ısınıyor, bazı hayvan türleri yok oluyorlar. Bu süreçte mamut çoktan kaybolmuştu, ren geyiği de yavaş yavaş kuzeye doğru göçmeye başlıyor. Başka türler hâkim olmaya başlıyorlar: yabandomuzları, geyikler. İnsanlar salyangoz yemeye başlıyorlar. Hayat tarzı değişiyor, toplumsal yapılar da. Genellikle en uzun yaşam süresine sahip olan dinler de sonunda değişiyor ya da ölüyorlar.

— *İnsanlar mağaraları terk mi ediyorlar?*

— Çok yağmur yağıyor, ormanlar genişliyor. Üstelik, mağaralar çok daha rutubetli olmaya başlıyor, çok büyük su birikintileri oluşuyor, bunlar çok sayıda oyuğu içine girilemez hale getiriyor. Belki de, o zaman tahta üzerine yapılan sanat kaya üzerine yapılanın yerini alıyordur.

— *Hayvanlar da artık doğaüstü dünyanın güçlerini temsil etmez oluyorlar, öyle mi?*

— Avcılar toplumunda, insan diğer yırtıcı hayvanlar arasında bir yırtıcıdır. Bu durumda vahşi at ya da mağara aslanı güçlü ruhlar olarak görülebilirler. Ama -10.000 yıllarına doğru, Jean Guilaine'in şimdi anlatacağı gibi, insanlık macerasının en büyük değişimi sahne alacaktır: Hayvan yetiştirmenin eşlik ettiği Cilâlı Taş Devri. Koyun ve öküz evcilleştirileceklerdir. İneği ağılda, domuzu da domuz ahırında tanrılaştırmak zorlaşacaktır! Tarihöncesinin avcısı artık çoban olacaktır. Onun dünyası değişecektir. Hayal âlemi de.

III. PERDE

ERKİN FETHİ

1. SAHNE

YENİ ÇAĞIN ŞAFAĞINDA

Ve sonra günün birinde, fikir doğar, sonuca götüren harekete girişilir. Bitmez tükenmez yolculuklarına son vererek, ilk hasatlarını yaparak, insanlığı uygarlığın karşı konulmaz çarkına doğru sürüklerler.

DÜNYAYI SARSAN FİKİR

— Şimdi kesin sonuca götüren bir olay yaşayacağız. İnsanlar gezegenimizi işgal etmişler, sanatları ve hayal âlemleriyle kendi durumlarını aşmışlar, ama her şeye rağmen çevrelerine, avın ve toplamanın rastlantılarına bağımlı, atalarından devraldıkları hayvanlar dünyasına hapsedilmiş olarak kalıyorlar. Sonra her şey değişiyor...

— **Jean Guilaine:** Evet. Buraya kadar insanlar André Langaney ve Jean Clottes'un betimlediği eski Yontma Taş Devri dünyasında yaşıyorlardı. Avlanarak, balık tutarak, bitkileri ağaçlardan ya da yerden toplayarak yırtıcılar, yağmacılar gibi hareket ediyorlardı, şüphesiz zekiydiler –avlarını seçiyor, davranışlarının yaşam kaynakları üzerindeki etkilerini ölçüyorlardı– ama hâlâ, tıpkı hayvanlar gibi paraziti olarak kaldıkları, doğaya bağımlıydılar. Avcı-toplayıcıların üç milyon yıldır sürdüregeldikleri bu uzun yürüyüş sonuna yaklaşıyor. Milattan on binyıl önce, Cilâlı Taş Devri ile geriye dönülmez bir süreç başlıyor.

— *"Neolitik" "yeni taş" anlamına mı gelir?*

— Evet, "yeni taş devri",özellikle de cilâlı taş, "eski taş" anlamına gelen "paleolitiğin" yontma taş– karşıtı olarak. Ama, o dönemde gerçekleşen değişiklik, basit teknik bir buluşu kat kat geçmektedir: Bu insanlığın tarihinde bir kere görülen bir dönüşüm, bizim XIX. yüzyıl sanayi devrimine ve belki de günümüze kadar sürecek olan yaşama tarzımızın başlangıcıdır.

— *Bu dönüşüm kendini nasıl belli edecektir?*

— İnsanlar vahşi dünyayı ehlileştirecekler, yapaylaştıracaklar, "insanileştireceklerdir"; ve bunu yaparken de, kendilerini değiştirecekler, davranışlarını, alışkınlıklarını, benzerleriyle ilişkilerini tamamen farklılaştıracaklardır. Bu harekete geçen gerçek bir çarktır: İnsanlar yavaş yavaş göçebeliği bırakmakta, ilk köyleri kurarak yerleşik hayat düzenine geçmektedirler (-12.000 yılından itibaren); tarımı (-9000 yılına doğru) ve hayvan yetiştirmeyi (-8500 yılına doğru) keşfederek kendi besinlerini üretmeyi öğrenecekler... Geliştirilmiş aletler imal ediyorlar, yapılan işlerde uzmanlaşıyorlar, işbölümü yapıyorlar, hiyerarşiler kuruyorlar...

— *Uf! Bir devrim bu! Bütün insanlığı saran bir fikir gibi...*

— Eğer bu döneme zamanın yarattığı mesafeden bakılırsa sert bir kırılma olduğu yanılgısına kapılınır: Atalarımız aynı av ve toplayıcılık hayatını milyonlarca yıldır sürdürüyorlardı ve birdenbire her şey allak bullak oldu. Aslında söz konusu olan, daha çok –iki ya da üç binyıl sürmüş olan– aşamalı bir evrimdir: Yeni bir yaşama biçimi birkaç öncü odak merkezinde aynı anda doğdu ve buralardan, dünya çapında bir olgu gibi kendini kabul ettirerek, yavaş yavaş komşu bölgelere doğru yayılmaya başladı.

DEĞİŞİM ARZUSU

— *Bu dönemde, yeryüzüne dağılmış küçük insan grupları birbirlerinden çok uzaktalar. Öncelikle, aralarında ile-*

tişim olmayan farklı yerlerde böylesine bir başkalaşımın aynı zamanda ortaya çıkışı nasıl açıklanıyor? İnsanı kendi tarihinin başka bir aşamasına doğru iten bir evrim mantığı var mıdır?

— Bu konuda en az iki tez vardır. Bazıları için insanı uyum sağlamaya yöneltmiş olan doğadır. Bu dönemde en son buzul çağı sona eriyor. İklim ısınıyor, daha rutubetli oluyor ve bitkiler için daha elverişli hale geliyor. Avrupa ılımlı bir iklime kavuşuyor, güney bölgeleri daha kurak hale geliyorlar. Nispeten kurak ülkelerde, insanlar daha elverişli bölgelerde, göllerin, ırmakların, bataklıkların yakınında yoğunlaşıyorlar. Suyun, yani hayatın yakınlığının, onları hayvanlara ve bitkilere ilgi göstermeye ittiği ve bu günlük ortakyaşarlığın insanları hayvanları evcileştirmeye yönelttiği söylenebilir.

— *Ya diğer tez?*

— Bir öncekinin tersidir: İnsanın zihinsel evrimi onu değişime itmiştir. Daha ilk başlardan beri insanoğulları yapaylık yaratmaktadırlar. Çakıl taşlarını ilkel bir biçimde yontarlarken, birbirlerine hünerlerini aktarırken, bizim uzak atalarımız daha o zamandan geliştirilmiş kavramlar kullanıyorlardı, onlar kuşaktan kuşağa mükemmelleştirilen bir kültür çeşidini başlatıyorlardı.

— *Tarım fikrini hemen hemen doğal olarak bulmuşlar deniyor: Biz de, görmek için yere tohum mu eksek?*

— Belirli bir anda bitkilere ilgi duymaları ve gerçekten onları ekmeyi düşünmüş olmaları mantıklı görünebilir. Aynı biçimde, eski zamanlarda basit bir leş yiyiciliği andıran, rastlantıya bağlı bir avdan etkin bir ava, daha sonra seçmeli bir ava ve nihayet, hayvanların evcilleştirilmesine geçtiklerinde hayvanlarla ilişkilerini değiştirmiş olabilirler. Şu halde doğanın bunda etkisi pek de fazla olmayabilir ikinci teze göre. Bu açıdan bakıldığında evrim, insanın kendi iradesinden gelmekte, başka hiçbir şeyden değil.

KÜÇÜK BİR ETKİ

— Pekiyi o zaman neden her yerde ortaya çıkmamış?

— Çünkü çevrenin de buna elverişli olması, yetiştirilebilecek bitkilerin ve beslenecek hayvanların olması gerekliydi ve insanların yerleştikleri her bölgede durum buna uygun değildi. Örneğin, Yakındoğu'da yabani buğday ve arpa bulunmasına karşılık Avrupa'nın kuzeyinde bulunmuyordu. Ayrıca, belki, nüfus artışının da küçük bir etkisi olmuştur.

— André Laganey, bize, tam bu dönemde, daha önce görülmemiş bir nüfus artışı olduğunu söyledi.

— Evet. -10.000 yıllarına doğru, yeryüzünde nüfus 7 ila 8 milyonu pek fazla geçmiyor. "Cilâlı Taş Devrimi"nin etkisiyle nüfus, bunu izleyen sekiz binyıl içinde, on misli artacaktır! Örneğin, sadece Fransa'nın bugün bulunduğu topraklar üzerinde, takriben, 50.000'den 500.000 kişiye geçilecektir. -10.000 yıllarına doğru, bazı grupların, sayılarının çok artmasından dolayı, yaşamaya devam edebilmek için av ve toplayıcılıktan başka bir geçim yolu düşünmek zorunda kaldıkları akla gelebilir. Bunun tersi de olabilir: İnsanlar yerleşik düzene geçerek ve besin olanaklarını çoğaltarak, nüfusta artışa neden olmuş olabilirler. Bu tavukla yumurtanın ikilemidir: Bunu kesin hükme bağlamak olanaksızdır.

DEVRİMİN ODAKLARI

— Gerekçeleri ne olursa olsun, milyonlarca yıldan beri, çoğu kez göçebe hayatı süren atalarımız, günün birinde, çıkınlarını kesin olarak bir yere koymaya karar veriyorlar. Bunun nasıl başladığı biliniyor mu?

— İlk kıpırdamalar -12.000 ile -10.000 yılları arasında oluyor. O zamanlar, insanlar geleneksel bir Yontma Taş Devri yaşıyorlar: Küçük gruplar halindeler, memeli hay-

vanları avlıyorlar, buğdaygilleri topluyorlar, balık avlıyorlar... Ayrıca, en son arkeoloji çalışmaları bize, dünyanın bazı bölgelerinde, göl ve gölcüklerin kenarlarında, kıyılarda ya da haliçlerin gerisinde, yiyeceğin en bol olduğu yerlerde yerleşmeye başladıklarını göstermektedir.

— *Yerleşiyorlar...*

— Yavaşça... Kendi kendilerine "Bak, burada bütün sene balık bulurum, yazın yenilebilir bitkiler bulabileceğim de kesin, ilkbaharda sürülerin geçeceğini de biliyorum... Buraya yerleşiyorum ve bir daha da kımıldamıyorum." demiş olmaları pek muhtemel değildir. Daha büyük olasılıkla, şu ya da bu ölçüde göçmen kalmaya devam ederken, az ya da çok sürekli ana konaklama kampları kurmakla başlamışlardır işe.

— *Nerede başlıyor bu?*

— Eski Dünya söz konusu olduğunda, en eski yerleşim belirtileri (-32.000 ve -22.000 yılları arasında Merkezi ve Doğu Avrupa'daki –arkası gelmeyen– bazı yerleşimler dışında) Suriye, İsrail, Filistin, Irak'ta bulunurlar. Bundan böyle toprağa kesin yerleşme, sürekli yerleşiklik, tarıma kadar uzanacak olan iktisadi değişimlerin çerçevesini çizecektir.

— *Tarım hemen ortaya çıkmıyor mu?*

— Başlangıçta, geçici biçimler söz konusudur: ne tarım, ne de hayvan yetiştirmeyle uğraşan avcı-toplayıcı "köyleri". Örneğin, Şeria nehri üzerinde Mahala'da -11.000 yıllarına doğru, bir yerleşim merkezi, kısmen taştan duvarlarla çevrilmiş, tahta direkli evlerini sergiliyor. Burada avcı ya da balıkçılara özgü eşyalar bulunmuştur, ama bunların yanında kendiliğinden yetişen hububatın işlenmesine değgin öğütme aletleri de var. Şu halde o dönemde beslenme sadece yabani kaynaklara dayanıyor.

— *Bununla birlikte, daha sonra daha kalıcı bir biçimde yerleşilecek...*

— Evet. -9000 yıllarında işler hızla değişmeye başlıyor. Mimarlık bazen anıtsal boyutlar kazanıyor. Filistin'de Eriha şehrinde, 10 metre çapı olan, taştan 9 metre yükseklik-

teki bir kule, 3 metre genişlikteki bir sura komşuluk ediyor. Daire biçimindeki evlerin ya taştan, ya Eriha ve Asvad'daki gibi pişmemiş toprak tuğladan ya da Mureybet'te olduğu gibi kerpiçten oturmalıkları var. İşte o zamanlarda, Fırat/Şeria orta ekseni üzerinde tarımın ilk ürünleri görülür.

— *Demek ki, gezegenin bu bölümü için Yakındoğu. Pekiyi ya diğerleri?*

— Botanikçilerin çalışmalarının gösterdiği gibi, başlıca hububat ve baklagiller birbirlerinden binlerce kilometre uzaklıkta evcilleştirilmişlerdir. Buğday, arpa, nohut, mercimek Yakındoğu'da... Darı ve pirinç Uzakdoğu'da, mısır ve fasulyeler Amerika'da, darı ve hintdarısı Afrika'da... Tüm bu yenilikler birbirlerinden bağımsız yerlerde, milattan önce -9000'la -5000 yılları arasında gerçekleşmişlerdir; bununla birlikte Afrika konusunda kronolojik belirsizlikler varlıklarını korumaya devam etmektedirler.

— *Ama bazı yerler tarımsal lütuftan yararlanamamışlar...*

— Hemen değil. Bazı durumlarda her iki hayat tarzı, avcı-toplayıcılarınki ve yeni köylülerinki, gezegen çapında, bir süre birlikte var olacaktır. Örneğin, Yakındoğu'da tarım başladığında, Batı geyik, yabandomuzu ya da dağkeçisi avlayarak yaşamaya devam ediyor. Andlar'da ve çevrelerinde bitkisel ve hayvansal evcilleştirme kendini gösterdiğinde, Amazon'dan Patagonya'ya kadar Güney Amerika'nın enginliklerinde av, balık tutma ve toplayıcılığın daha uzun süre sürüp gittiği görülüyor. Tarımsal ekonomiye direnişler olmuş olması lâzım. Ta ezelden beri ekonomik evrimin ritimleri eşzamanlı değildirler.

DEĞİŞİM TOHUMU

— *Her şeyi başlatan tarım mı oldu?*

— Uzun süre tarımın mı, hayvan yetiştirmenin mi daha önce başladığı sorusuna cevap arandı... Bazıları hayvancılı-

ğın doğrudan avcılıktan geldiği için, yerleşiklik alışkanlıkları gerektiren tarımdan önce olduğunu başından beri iddia etmekteydiler. Arkeoloji tersini kanıtladı: İlk evcilleştirilen bitki oldu, hayvandan önce. Bununla birlikte, kronolojiler konusu tartışılmaya devam ediyor. Yakındoğu'da, bitki ve hayvanların nihai evcilleştirilmesine yol açacak işlemler, milattan önce dokuz bininci yıllarda hızlanıyor.

— *Bu her yerde mi oluyor?*

— Yakındoğu'da, Asya'da ve her halükârda Amerika'da. Afrika'ya gelince, hâlâ tartışılmaya devam ediyor bu. Afrika'da darı ve hintdarısının bulunuşundan önce yapılmış öküz kaya resimlerine rastlandı; bu, hayvan evcilleştirmesinin, bu kıtada, bitki evcilleştirilmesinden önce olabileceğini düşündürebilir. Meğer ki bu öküzler Nil yoluyla Yakındoğu'dan ithal edilmiş olmayalar...

— *Demek günün birinde, birkaç öncü odakta, diğerlerinden daha açıkgöz biri bir tohum dikiyor ve devrimi başlatıyor...*

— Bu kökenlerimizin efsanevi imgesidir: Bir adam –belki de, botaniğin gizemlerinin daha iyi gözlemcisi olan bir kadın– günün birinde toprağa mucizevi bir tohum gömmüş, buradan da ilk buğday çıkmış... Gerçek kuşkusuz daha karmaşıktır. Yabaniden evcilleşmişe daha dereceli, daha bilinçsiz bir biçimde geçilmiştir.

— *Nasıl olduğu biliniyor mu?*

— Kuşkusuz, avcı-toplayıcılar yabani tahılları toplayıp onları besinlerine dahil ettiler. Daha sonra, mümkündür ki bir erkek ya da kadın, tohumların kendi kendilerine doğal olarak ekilip üretiklerini görünce, bu doğal süreci taklit etmek istemiş olsun. Bununla birlikte,tohum ekmek tek başına bir evcilleşmiş ürün almak için yeterli değildir. Ancak bir süre sonra, biraz da rastgele yapılan ayıklamalar sayesindedir ki (dönüşüme uğrayan bazı tohumları ayırıp onları bakir topraklara dikerek) insanlar özel bir çeşidin gelişmesine yardımcı oldular. Bu çeşit, bugün de rastlayabileceğimiz evcil bir morfolojiye sahip oldu.

OCAĞIN SÖYLEDİKLERİ

— Olağanüstü görünen, bundan 10.000 yıl önceki bitki yetiştirme hakkında bu kadar kesin bilgiler elde edilebilmesidir!

— Geçtiğimiz yüzyıldan beri yabani türlerin yeryüzüne yayılışını inceleyip başlıca tahılların kökenlerinin geldiği alanları bulanlar botanikçilerdir. Arpa ve buğdayın ilk kez Yakındoğu'da yetiştirildiği sonucuna varmışlardır. Daha sonra, sit alanlarında bulunan tohumlar sayesinde, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana çok büyük ilerlemeler kaydetmiş olan arkeoloji botanikçilerin bitkilerin evcilleştirilmesinin coğrafyası konusundaki tahminlerini doğrulamıştır.

— Bunun getirdiği yenilik nedir?

— Arkeoloji, eskiden yapıldığı gibi eşyaları, taşları, çanak çömleği incelemekle yetinmeyip aynı zamanda polenleri, tohumlukları, fosil odun kömürünü, hayvan kalıntılarını da çözümlemesi gerektiğini anladı... Böylece, sadece bir sit alanını çevreleyen görünüm değil aynı zamanda onun tüm yapısı da tekrar tasarlanabilir. En küçük ayrıntı bir ipucudur.

— Örneğin?

— Bir odun ateşinin kalıntıları bize bölgede hangi ağaçların yetiştiğini, kemik ya da bitki kalıntıları ise sit alanında ne yendiğini gösterir ve bize yenmiş olan hayvan cinsleri ve bitki çeşitleri hakkında bilgi verir. Bir toprağın elektronik mikroskopla incelenmesi bize bu yerde tarım mı, yoksa hayvancılık mı yapıldığını söyler; tortuların kimyasal incelenmesi bize arkeologun göremeyeceğini gösterir: Hiç önemi olmadığı sanılan bir çukurun eski bir koyun ağılı olduğu ortaya çıkar.

GEÇMİŞ ÇEVRELENİYOR

— *Bu gerçek bir dedektif çalışması...*

— Evet. Languedoc'taki[33] Font-Juvénal'de, modern tekniklerle didik didik edilen, yırtıcı kuşların "yemek listesi" meşeliğin ağaçlarının nasıl yok olduğunu ortaya çıkardı: Orada açık mekân kuşlarının arttığı, güneş alan ortamlara özgü böceklerin sayısının fazlalaştığı, tarla sıçanlarının ortaya çıktığı saptandı. Hem sonra, kuşkusuz, bazı tarih saptama yöntemleri bize bir kalıntının tarihini bir yılı aşmayan bir yanılma payıyla verebilmektedirler: Bir evin -2742'de yapılıp -2738'de terk edildiği söylenebiliyor artık.

— *Bir yılı aşmayan yanılma payı! Nasıl yapıyorsunuz bunu?*

— Önce, Jean Clottes'un sözünü ettiği radyo-karbondan yararlanan yöntemler, bize yaklaşık bir tarih veriyor. Sonra, hızla gelişmekte olan bir bilim dalı, "dendrokronoloji" sayesinde tahminimize ince ayar yapıyoruz.

— *Vay vay! Bize bunu açıklamak gerek.*

— Ağaç halkalarının boyunun –boy iklime bağlı olduğundan– her yıl aynı olmadığı biliniyor. Araştırmacılar yaşlı ağaçları, orta ya da antik çağdan kalma yapı kirişlerini gözleyerek, farklı türlerden ağaçların halkalarının yıllara ve yüzyıllara göre fizyonomisini veren bir başvuru katalogu düzenlediler. Bu "saati", Kaliforniya'da yaşayan, yeryüzünün en yaşlı ağacı olan *pinus aristata* sayesinde -4000 yılına kadar götürmeyi başardılar. Sonra, sağlama yoluyla sistem milattan 6000 ila 7000 yıl öncesine kadar götürüldü. O halde, karbonlaşmış bir kazık yeraltından çıkarıldığı zaman onun halkaları ile bu katalogdaki referans halkaları karşılaştırılarak, bulgumuzun yaşı bir yılı aşmayan bir yanılma farkıyla saptanabilmektedir. Açıktır ki bunun için odun bulmak gerekir...

33 Fransa'nın güneyinde bir bölge (ç.n.).

BULAŞMA

— Hayvan yetiştirmenin nasıl ortaya çıktığını anlamaya imkân veren yöntemler de bunların aynıları mı?

— Burada da yabani olanı evcilden ayırmak zordur. Çok kez doğada yaşayan hayvanların daha gürbüz iskeletleri vardır. Ama bulunan kemiklerde morfolojik bir değişim gözlenebilmesi için evcilleşmenin çoktan ileri bir aşamaya varmış olması gereklidir.

— Eğer durum buna uygun değilse ne yapılıyor?

— Hayvanın ölüm anının incelenmesi suretiyle de bazı bilgiler elde edilebilir: İstatistiksel incelemelerden bir hayvan türünün ömür süresini biliyoruz; evcil hayvan türlerinin et elde edebilmek için genel olarak ne zaman öldürüldüğünü de biliyoruz. Yabani bir türün yaş eğrisi ile evcil bir türünki özdeş değildir. Ne var ki Yontma Taş Devri'nin avcıları bazen avlarını seçerek avlanmışlar, yabani koyunları toplu halde öldürmüşlerdir; bu da izlerin karışmasına yol açmaktadır. Bundan dolayı, Yakındoğu'da, Zagros'ta keçi familyasının ilk evcilleştirilmesinin daha eskilere dayandırılması eğilimi doğmuştur.

— Sonuç: Başlıca hayvan türleri de Yakındoğu'da, ayrıcalıklı birkaç yerde –tarımın ortaya çıktığı yerlerde– evcilleştirilmişler.

— Evet. Önce keçi ve koyunlar, daha sonra, öküz ve domuz, -8000'den itibaren ve belki de daha önce. Bununla birlikte, atalarımız hayvan yetiştirmeyi yalnızca beslenmek amacıyla değil, yük hayvanlarına sahip olmak ya da daha da basiti, canlılar dünyası üzerinde hâkimiyetlerini kurmak için de icat ettiler. Her halükârda, hayvancılık ve tarım hemen hemen aynı odaklarda ortaya çıktı; ve özellikle de, Yakındoğu'dan hareketle yayılmaya ve bir bakıma, Avrupa'ya sıçramaya başladı.

2. SAHNE

DOĞAYA HÂKİM OLMA

Başka yerlerden gelen kolonlar, değişikliğin tohumlarını beraberlerinde getiriyorlar. Her yerde yeni kültür kendini kabul ettiriyor. Vahşi insanların dönemi kapanmıştır artık. Gün fatihlerin günüdür, doğayı ehlileştirmeyi bilenlerin günü.

AVRUPA'NIN "HAK DİNİNE GETİRİLMESİ"

— *Yeni fikir, yerleşme, tarım, hayvancılık fikri birkaç ayrıcalıklı odakta doğdu. Yakındoğu'dan hareket eden bu fikir tüm Avrupa'ya yayılacaktır. André Langaney tarafından anlatılan, insanların ilk iki istila hareketi de, daha o zamanlarda, bu bölgeden gelmişti. Demek ki, her zamanki gibi Yakındoğu kökenlerimizin beşiğini oluşturmaktadır.*

— Bizim kökenlerimizin beşiği, ama tüm medeniyetlerin kökenlerinin değil. Batı, Avrupa ve onun izdüşümü olan Kuzey Amerika, bir bakıma Afrika da tartışmasız, şu anki varlıklarını bize köklerimizi veren Yakındoğu'ya borçludurlar. Ama dünyanın diğer bölgeleri büyük değişimlerini kendi başlarına yapmışlardır.

— *Bize gelince, her halükârda, "çağdaşlık" bize her zaman dışarıdan gelmiştir.*

— Son birkaç on yıl zarfında Yakındoğu'dan gelen bu katkı önemsiz gibi gösterilmek istenmiştir. Oysa bu bir ger-

çektir. Avrupa'da ilk tarımcılar -7000 yıllarına doğru ortaya çıkmışlardır ve bölgelerimizin, bilgi, hüner, bir ekonomi, yeni bir toplumsal çerçeve getiren, Yakındoğu çıkışlı kültür tarafından bir bakıma âdeta "hak yoluna" sokulduğu tartışılamaz.

— *Bu bir tür "sömürgeleştirme" midir?*

— Hayır. Bu yeniliğin ulaştığı her bölge, bunu kendi usulünce gelenekleri, inançları, alışkanlıklarıyla birleştirmiş, kendi kimliğini geliştirmiştir. Bu ilk Avrupa ithal edilmiş bir ekonomiyi keşfedecektir, ama çok kültürlü kalacaktır.

ÇOK SAKİN YERLİLER...

— *Bu köylü kolonların gelişlerinden önce, Avrupa'da aynı olguyu kendiliğinden başlatabilecek hiçbir şey yok muydu?*

— Olmadığı düşünülüyor. Tahıllar yok, bunların tamamı sonradan ithal edilecektir. Hayvancılık da yok. Kuşkusuz iki tane evcilleştirilebilir tür var, yaban öküzü ve yabandomuzu, ama onların da yerlilerce evcilleştirilmeleri konusundaki ipuçları çok yetersiz. Bundan başka, köpek var...

— *Köpek mi! Daha o zaman evcilleştirilmiş miydi?*

— Uzun zamandan beri! Bir kurt türünden gelen bu hayvan, daha Yontma Taş Devri'nde avcılara eşlik ediyordu. Ayrıca kuşkusuz çöpçü ve... besin olarak kullanılıyordu: -9000 yıllarından kalma bazı sitlerde yemek artıklarında köpek kalıntıları bulunmuştur. Sanıldığının tersine Ortaçağ'dan önce çoban köpeği olmayacaktır. O dönemde Avrupa'da köpek dışında hiçbir hayvan evcilleştirilmemiştir.

— *Avrupa da iklimin ısınmasından etkilenmiştir, hayvan ve bitkilerin bundan dolayı yaşam koşulları bozulmuştur...*

— Evet. Fransa'nın bugünkü toprakları üzerinde buzullar yok olmuş, deniz ilerlemiş, su devri tekrar başlamıştır. O zaman, nem geri geliyor, bitkiler bitmeye başlıyor, otla kaplı alanlar ormana –esas itibarıyla meşeliğe– dönüşüyor ve bunlar -7000 yıllarına doğru çok yoğun bir hal alıyorlar. Soğuk iklime uyum sağlamış olan hayvanlar –mamut gibi– yok olmuşlar ya da –ren geyikleri gibi– başka yerlere göçmüşlerdir. Diğer bazıları çok sayıda tekrar ortaya çıkıyorlar: geyik ve yabandomuzu.

ADALARDAN ADALARA

— *Ya insanlar, yerliler?*

— Onlar hâlâ ataları gibi göçebe olarak, zaman zaman bir ana konaklama yerinde durarak yaşamaktadırlar. Üstünkörü yapılmış kulübelerde oturmakta, kaya çıkıntılarının altında ya da mağaraların girişinde barınmaktadırlar. Ara sıra, örneğin, Portekiz ve Danimarka'da olduğu gibi yerleşme eğilimi kendini göstermektedir... Geyikleri, yabandomuzlarını, yabani öküzleri, küçük av hayvanlarını avlamakta; göl ve ırmaklarda balık tutmakta, yağmurlu dönemlerde salyangoz toplamakta, yabani bitkilerle ve belki de ayrıca, Fransa'nın güneyinde olduğu gibi yabani baklagillerle beslenmektedirler.

— *Sonra, birdenbire, başka yerden gelenler sükûneti bozuyorlar.*

— Bu insanlar yeni hünerlere sahipler, tarımın usullerini öğrenmişler, tohumlar getiriyorlar... Ama hep birlikte, doğrudan doğruya Yakındoğu'dan çıkıp geldiklerini düşünmek yanlış olur. Bu kültürün başlangıç odağından Batı Avrupa'ya kadar ilerleyebilmesi için üç bin yıl gerekti.

— *Kuşaktan kuşağa...*

— Evet. Çocukların çocukları durmadan daha ileri gidiyor. Filistin'den, Küçük Asya'ya, Ege'den Portekiz'e. Başka topluluklar Balkanlara kadar ilerliyor,Tuna boylarını iz-

liyor ve Ren nehrinin ağzına kadar geliyorlar. Böylece Fransa iki fethin konusu oldu, biri Güney'den, diğeri Doğu'dan. İki Fransa'nın kaba hatları beliriyor daha o zamandan, biri Akdenizli, diğeri Tunalı.

— *İlk kolonlar deniz yoluyla mı geliyorlar, şu halde?*

— Akdeniz onların gözünü korkutmuyor. Yontma Taş Devri'nin sonlarından beri insanlar sal ya da ilkel gemiler yapıyorlar. Çoğu kez içi boşaltılmış uzun ağaç gövdeleri kullanılıyor: Hollanda'da, bu biçimde yapılmış, 8300 yıllık bir oyma kayık bulundu. Belki de, su üstünde kıyı boyu yolculuk etmek ve denize açılmak için, dallardan ve bağlanıp dikilmiş derilerden sandallar da yapıyorlardı...

— *Ta açıklara kadar mı?*

— Uzun süredir bir adadan diğerine yolculuk ediyorlardı. Peloponnesos'un bir sitinde, obsidyenden –o civarlarda bilinmeyen volkanik bir kaya– yapılmış aletler bulundu: Bu madenin doğal cevheri Kyklad Adalarında[34] Melos'ta bulunur. Bu olay insanların Akdeniz adalarına gittiklerini gösterir. Kıbrıs'ta -10.000 yıllarında insanların varlığının kanıtlarına rastlanmaktadır: Bunlar balıkçılar, kuş avcıları, kabuklu hayvan toplayıcılarıdır.

İKİ DÜNYA ARASINDAKİ ÇARPIŞMA

— *Bir zaman gelir, bu yeni kültürün taşıyıcısı Akdenizliler hâlâ eski tarzda hayat süren yerlilerle karşılaşırlar.*

— İtalyan yarımadasından gelen ilk kolonlar -6000 yıllarına doğru Batı Akdeniz çevresine yerleşirler. Bunlar arpa ve buğday yetiştirmesini bilmektedirler ve evcil koyunları, keçileri, öküzleri vardır. Kendilerini hâlâ meşe ormanlarında, yabandomuzları avlayarak ve yabani bitkiler toplayarak yaşayan insanlarla karşı karşıya bulurlar.

— *Tam cephe, sert bir çarpışma mı?*

34 Ege denizinde Yunanistan'a ait takımadalar (ç.n.).

— Kim bilir? Belki bu iki evren bir uzlaşma zemini bulmuştur. Yeni hayat tarzının çekiciliğine kapılan avcı-toplayıcıların bunu oldukça hızlı bir biçimde benimsemiş olmaları mümkündür. Buna karşılık olarak da yeni gelenlere kendi çevrelerini öğretmişlerdir; onlara, örneğin, çakmaktaşı ocaklarını göstermişler, onların yerel olanakları keşfetmelerine yardımcı olmuşlardır...

— *Bir biçimde Avrupalı atalarımız "din değiştiriyorlar" yani.*

— Onların göçmenlerden daha kalabalık olup olmadıklarını bilmiyoruz. Her şey bulunulan bölgelere bağlı: Bunların bir kısmının, kıyılarda olduğu gibi, yoğun ve etkin bir nüfusu vardı. Ormanlık alanlarda yaşayan diğerleriyse daha seyrek bir nüfus oluşturuyorlardı. Fransa'nın güneyinde ve İspanya'da tarım devingenliğe hemen son vermedi; üstelik keçi besleme, devingenliği desteklemekteydi.

— *Ama sonunda üstün gelen "modernler" oluyor.*

— Kendilerini kabul ettiriyorlar, çünkü sonuç olarak ekonomileri daha başarılı. Onlar için zenginlik, ekip biçtikleri, üzerinde hayvanları otlattıkları topraktır. Yavaş yavaş dağılıp yayılıyor, iç bölgelere yerleşiyorlar.

ÖNCÜ CEPHE

— *Gerçek bir kültür devrimi başlıyor o zaman. Nasıl cereyan ediyor bu?*

— Birkaç kuşak boyunca tüm Avrupa topraklarında ilerleyen bir "öncü cephe"den söz edilebilir. -7000 yıllarından itibaren Güneydoğu'da Akdeniz hayat tarzı az çok kendini kabul ettiriyor. Köyler kuruluyor ve yüzyıllar boyu bunlar hep aynı yerleşim yerlerinde tekrar tekrar kuruluyorlar. Tahta ya da kerpiçten yapılan evlerin bazen taştan temelleri oluyor.

— *Bu sırada, diğer kolon dalgası Tuna üstünden geliyor.*

— Balkanların ötesine geçtiklerinde, bu öncüler tamamen farklı bir ekolojik ortamda buluyorlar kendilerini. Ilımlı iklimin hüküm sürdüğü Avrupa'da, bu bağlamla uyuşan yeni bir kültür icat etmek zorunda kalıyorlar. Artık –bu ortama Akdeniz'in koyunundan daha iyi uyum gösteren– sığırgiller yetiştiriyorlar özellikle. Ambar şeklinde, tahta ve kerpiçten duvarları, saman sapıyla ya da bitkilerle kaplı damları ve tahıl istiflemeye yarayan düzlükleri olan uzun –on ila elli metre boyunda– ve büyük çiftlik evleri inşa etmeye başlıyorlar. Bu model Paris havzasına kadar her yerde sistematik olarak aynen uygulanacaktır. Bu dalga Fransa'ya Ren'den geçerek biraz daha geç (-5500 yıllarında) gelecektir. Her yerde köylü hayat tarzı avcı-toplayıcılarınkinin yerini almaya başlamıştır.

ORMANA HÜCUM

— Ama tüm bu topraklar sık bir ormanla kaplıdır. Şu halde tarla açmak gerekmektedir...

— Doğal orman, gerçekte, balta ya da ateşle tarla açan yeni gelenler tarafından her yandan delik deşik edilmeye başlanmıştır. Ekip biçemedikleri kayalık yerlerde hayvan sürülerini beslemektedirler. Demek ki farklı yerlerin ekolojisine uyum sağlamakta ve hızla manzarayı değiştirmektedirler. Orman ağaçsız düzlüklerle delik deşik olmuştur, bu olgu giderek yaygınlaşmaktadır.

— Bu sefer kalıcı olarak mı yerleşmektedirler?

— Bazı araştırmacılara göre, ılımlı iklimi olan Avrupa'ya gelen ilk göçmenler gezginci bir tarım tarzı uyguluyorlardı. Örneğin, Tuna kıyılarında köylüler birkaç meskeni olan küçük topluluklar halinde yerleşiyor, çevredeki ormandan tarlalar açıyorlardı. Ama, açıktır ki gübreden yoksun kalan topraklar çok çabuk fakirleşiyordu. Birkaç yıl sonra köylüler biraz daha ileriye yerleşmiş oluyorlardı ve bu böyle sürüp gidiyordu... Böylece köylü devriminin taşıyıcısı olan bir tür

cephe yaratılmış oluyordu ki bunun Avrupa'da hızla ilerlemiş olması gerekir. Bu eski bir varsayımdır.

— *Var mı başka varsayımlar?*

— Başka uzmanlara göreyse, ilk tarımcılar aynı yerlerde yüzyıllarca kalmışlardır. Bunlar vadilerde, ırmakların kıyısında rutubetli alanlarda ya da –ormanı kesmek için aletleri olmadığından ya da onu yeterince yakamadıklarından– ormanların ağaçsız düzlüklerinde oturmakta ve küçük çapta bahçe tarımı yapmakla yetinmekteydiler. Ancak daha sonraları, cilâlı taştan yapılan baltaları daha bol kullanabildikleri içindir ki ormanının ağaçlarını daha yoğun bir biçimde kesip yok edebilmişler ve yaylaları fethedebilmişlerdir... Şu anda bu iki tezden hangisinin doğru olduğuna karar verebilmek olanaksızdır.

KÖY, DÜNYANIN MERKEZİ

— *Kullanılan yöntem ne olursa olsun, bu çılgın kolonların hızla manzarayı değiştirdikleri düşünülebilir.*

— Evet. Fransa'nın güneyinde, milattan önce beş binyıllarında, ilk büyük tarımsal yerleşim merkezleri görülüyor. Aynı zamanda, olanaklara bağlı olarak, tüm ekolojik nişlerden[35] yararlanma denenmektedir: Dağlarda, örneğin Alpler'de ve Pireneler'de, sürüler yüksek yerlerdeki otlaklara götürülür. Güneyde, keçi yetiştirme çevrenin açılması ve toprak erozyonunun, en başta gelen etkenlerinden biri olacaktır. Bununla birlikte av ve toplayıcılık da terk edilmemektedir.

— *Bu etkinlikler zevk için mi muhafaza edilmektedir?*

— Daha çok vahşiliğe ihtiyaç duyulduğu için. Bazı bölgelere, evcilleştirilmiş hayvanlar sokulmakla yetinilmemekte, oralara, sadece av amacıyla, vahşi hayvanlar da –Sardunya ve Korsika'ya geyik, Kıbrıs'a alageyik– sokulmakta-

35 Bir türün işgal ettiği çevresel yer, alan. Küçük yaşam alanı (ç.n.).

dır! Yeni dünya geçmişinin belleğini yitirmemiştir. Doğa payını saklı tutmak istemektedir. Vahşilik özenle canlı tutulmakta, baştan icat edilmekte ve kutlanmaktadır.

— *Yerleşik düzene geçtikten sonra insanlar, dünyayı, kuşkusuz aynı şekilde algılamıyorlar.*

— Eskiden, avcı-toplayıcıların dünyası çok kalabalık olmayan, dağınık topluluklardan oluşmaktaydı. Hayat devingenlik üzerine kurulmuştu. Yer değiştiriliyor, değiş tokuş yapılıyor, yola çıkılıyor, geri geliniyordu... Bu kez, köy dünyanın merkezi oluyor ve farklı insan toplulukları çok çabuk bir araya gelme, aralarında ittifak kurma, bir üst birimde birleşme eğilimi gösteriyorlar. Gelecek toplumların yapıları daha o zamandan kaba çizgileriyle ortaya çıkmaya başlıyor.

DOĞA İNSANİLEŞİYOR

— *Bu küçücük dünya iletişimde bulunmaktan geri kalmıyor.*

— Evet. Köylüler topraklarında otarsi içinde değiller. Başından beri, ormanda toprak yollar açıyorlar, güzergâh alanları düzenliyorlar, durmadan yeni tarlalar açıyorlar, yakınlarındaki ve daha uzaktaki komşu insan topluluklarıyla ilişkilerini sürdürüyor, hatta çoğaltıyorlar. İthal ettikleri şeylerin kalıntıları bu ilişkilere tanıklık ediyor: Languedoc'ta bulunan cilâlı taştan baltalar Piemonte'ten gelmekte, çakmak taşları Rhône Vadisi'nden, obsidyenler Lipari Adalarından geliyorlar! Bu da, bu yeni çağın başından beri, farklı insan topluluklarının dağılım ağları tarafından beslendiklerinin kanıtıdır.

— *Bu büyük değişiklik ne kadar zamanda tamamlandı?*

— İki ya da üç binyılda, insanların etkinlikleri belirleyici oldu. Güney'de orman yerini koruluklara, şimşirlere, belki de, yer yer, işlenmemiş, kıraç topraklara bıraktı. Şüphesiz orman tekrar bitiyor, ama insan tahta ya da açık mekân ihtiyaçlarının gereği onu değiştirmekten geri kalmıyor,

ve insanın oturduğu manzara değişiyor, vahşi ortam geriliyor, çevre değişiyor. Doğa insanileşiyor.

GEÇİCİ GERİLEMELER

— Cilâlı Taş Devri fikri, hayat tarzı, böylece kendini her yerde, geriye dönülmez bir biçimde, direniş odakları olmaksızın kabul ettiriyor mu?

— Doğal zorlamalar sonucu öncü cephede bazı gerilemeler oluyor. Jura Dağlarında örneğin, ilk yerleşme izlerinin arkasından orman geri gelmeye başlıyor. Daha sonra insanlar tekrar geliyorlar. Ardından orman tekrar alan kazanmaya başlıyor... Dağlarda tarım cephesinin ilerlemeleri gözleniyor, sonra, hissedilir derecede olan iklim değişikliklerinin olası etkisiyle gerilemeler oluyor: İnsan tarım yapamadığından geri çekilmiş.

— Size o büyük soruyu sormamak elde değil: Nasıl biliyorsunuz bütün bunları?

— Farklı tortu katmanlarından örnekler alarak, mikroskopla bitkilerin, ağaçların, otların polenlerini incelememiz olanaklıdır... Örneğin, belli bir döneme tekabül eden belli bir katmanda, eğer, meşe bitkisel maddelerin % 95'ini, ot ise % 5'ini temsil ederse ve bunu izleyen katman sadece % 20 oranında meşe içeriyorsa, oradan insanların geçtiği sezinlenebilir. Ormanlar kesilip tarla açıldığı zaman, tarıma ya da kesilmiş orman alanlarına özgü parazit bitkiler ortaya çıkar ve biz, daha sonra bu bitkilerin polenlerini bulabiliriz. Her insan etkinliği iz bırakır ve toprak üzerinde, atalarımızın maceralarını rahatlıkla okuyabiliriz.

ÇAPA VE TEKERLEK

— Doğanın bu büyük fethi ancak teknik ilerlemelerle mümkün olabildi. İnsanlar tüm bu büyük işleri binlerce yıldır kullandıkları taş baltayla yapmıyorlar şüphesiz...

— Son avcı-toplayıcı medeniyetlerinde, av ve balık tutma aletleri minyatür aletlerdi: tahta saplara takılmış ya da ok ucu olarak kullanılan, geometrik biçimlerdeki küçücük sivri uçlar.

Çünkü yay daha o zamanlar ortaya çıkmıştı. Cilâlı Taş Devri ve yeni taş cilâlama tekniğiyle, ormanların kesilip yok edilmelerinde taş balta kendini kabul ettirdi. İlkel tarım aletleri de sahneye çıkmaya başladılar: ekmeye ya da kesekleri kırmaya yarayan eşme sopası ve özellikle, toprağı işlemek için çapa. Çapa sayesinde ekimden önce toprak hazırlanır, her türlü zararlı ottan temizlenir, kuşkusuz toprağın yeterince işlenebilir olması şartıyla. Hatta çoğu kez, bir göynükte, orman yandıktan sonra ortaya çıkan düzlükte, yüzeysel bir ekimle yetinilir.

— *Ya toprak kolay işlenir değilse?*

— Yer değiştirilir ve az öteye gidilip orada tarım yapılır. Daha etkin bir tekniğe geçebilmek için -4000 yıllarına kadar beklemek gerekecektir: İlk çekilen alet olan, sabanın atası, karasaban, derin saban izleri açılmasına ve tohumların üstlerinin kapanmasına imkân vermiştir. Bu, çapa ile birlikte uzun süre tarihöncesi tarımcılarının başlıca aleti olarak kalacaktır. Sonra, aynı dönemde, Mezopotamya'da tekerlek icat edilecektir. Dolgun ve tek parça halinde olan ya da üç öğenin birbirine bağlanmasıyla yapılan tekerlek çabucak Avrupa'da da yaygınlaşacaktır.

— *Çanak çömleğin icadı kafamıza yer etmiş. Bu da, bu büyük zihinsel devrimin bir ürünü müdür?*

— Yok hayır. Sanıldığının tersine bunun ortaya çıkışı bu dönemle ilgili değildir. Bunu eski yontma taş dünyasının insanları, ilk kez -14.000 yıllarında Uzakdoğu'da icat etmişlerdir: Burada söz konusu olan isli et, balık ve meyvaları muhafaza etmeye yarayan sivri dipli seramiklerdir...

— *Nihayet bir keresinde Yakındoğu öncü değil!*

— Yakındoğu çömlek yapımıyla daha geç, -7000 yılarına doğru tanışacaktır, bununla birlikte dünyanın ilk tarım-

sal odağıdır. Bu andan itibaren, daha önce sözünü ettiğimiz, yayılma hareketine seramik de Avrupa ve Akdeniz'de eşlik edecektir: İlk Fransız çömlek yapımcılarının izlerine -6000 yıllarına doğru Güney'de rastlıyoruz; bunlar bizlere, kimisi zengin süslere sahip çanaklar, tencereler, testiler bırakmışlardır.

İYİ MADENLER

— Ya metaller? Bunların da hayat tarzlarını değiştireceği tahmin edilebilir.

— Madeni maddelerle ilgili ilk işlemler -7000 yıllarına doğru Türkiye'de, hatta belki de daha önceleri Irak ve İran'da gerçekleşmiştir. Bu dönemden kurşun ya da bakırdan çekiçle dövülmüş, yassıltılmış, incik boncuk yapımında kullanılmak üzere delinmiş küçük eşyalar bulunmuştur. Daha sonra insanlar, çok çabuk, maden filizinden metalin elde edilmesine olanak veren eritme tekniğini keşfederler. Böylece, Aşağı Tuna boylarında bakırın eritilmesine girişilecektir; ve Balkanlar'da -5000 yıllarına doğru, aydemirlerin ağızları gibi, daha sonra başka bölgelere ihraç edilecek ya da depolanacak olan ağır aletlerin yapımı için ham madde sağlayan madenler işletilmektedir.

— Şu halde zenginlikler, değiş tokuş vardır diyebilir miyiz?

— Evet. Daha Yontma Taş Devri'nde, bazen çok uzaklardan getirilen hayvan kabukları, çakmak taşları değiş tokuş edilirdi. Bu değiş tokuşlar Cilâlı Taş Devri'nde artıyor, çünkü tarımsal yerleşim merkezleri çok sayıda iletişim akışınca beslenmektedir. Bazı insan toplulukları, verimli tarımsal topraklara yerleşmiş oldukları halde, her zaman yakınlarında, aletlerini yapabilecekleri elverişli kayalara sahip değildirler. O halde bunlar, cilâlı baltalarını ve çakmak taşından yapılmış aletlerini ithal etmek zorunda kalırlar.

İLK EKONOMİK ÜRÜNLER

— *Henüz ticaretten söz edemeyiz. O halde ne tip bir işlem söz konusu burada?*

— Para yok henüz, değiş tokuşların ağırlığını saptamak için ortak bir değer de yok. Eşyalar akrabalık, ittifak, komşuluğun oluşturduğu ağlar içinde elden ele geçiyor... Bu toplumsal ilişkiler karşılıklılık ilkesine göre işliyorlar: Bir hediye bir karşı hediyeyi gerektiriyor. Bundan elde edilen tek kâr ahlâki. Eşya ne kadar nadirse, ne kadar uzaktan geliyorsa o kadar önemlidir. Uzaklardan getirilmiş, çakmak taşından ya da bakırdan bir hançer hediye geldiğinde, bir bakıma daha sonra ödenecek bir borç altına girilmiş olunuyor.

— *Yine de, değiş tokuş alanında uzmanlaşmış kimseler, daha o zamandan iş bölümünün bir ilk taslağı var mıydı?*

— Fransa'nın güneyini örnek olarak alalım. Beşinci binyılda, Aşağı Rhône Vadisi'nde nitelikli sarı çakmak taşı bulunur; bu taş ısıtılarak, son derece düzgün, ince, keskin parçalar elde ediliyor ve bunlar bıçak olarak kullanılıyor. Ama bu keskin parçaların elde edilebilmesi, her önüne gelenin yapabileceği bir iş olmayıp uzmanların çalışmasını gerektiriyor. Provence'dan Causses'a[36] ve Pirenelere kadar bu keskin bıçakların yapımında kullanılan küçük çakmak taşı blokları bulunmuştur.

— *Hangi sonucu çıkartıyorsunuz bundan?*

— Zanaatkârlar yer değiştirirken ufak taş bloklarını da yanlarına almışlar; nihai ürünlerini gittikleri yerde imal ediyorlarmış. Topluluğun diğer üyelerine kıyasla özel bir oruna [statü] sahip olmaları gerekir bunların. Bu toplumların ekonomisi kâr üzerine değil, toplum tarafından tanınma üzerine kurulmuştu.

36 Fransa'nın güneyindeki kalkerli platolar (ç.n.).

GEREKSİZİN ERKİ

— *Şu halde bazı kimseler bir tür erke sahipler?*

— Kuşkusuz sipariş verenler, bir tür erke sahip olan ve bunu bir şekilde belli eden insanlar olmalı. Bunun için, demircilere madeni eşyalar ya da uzmanlaşmış zanaatkârlara egzotik taşlardan eşyalar yaptırıyorlar. Bu parçalar amblemler, ayrıcalık işaretleri, toplumsal damgalar haline geliyor.

— *Bu eşyaların hiçbiri kullanılmıyor...*

— Bunlar tamamen gereksiz şeylerdir: gerdanlıklar, süsler, bazen de silahlar... Filistin'de, Mishmar'da bir mağarada bulunanlar, dört binyıllık olup son derece ince işlenmişlerdir: hayvan figürleriyle bezenmiş taçlar, asalar, bakır kaplar... Bunların imali için "kaybolan balmumu" yöntemi kullanılmıştır: Bu yöntemde, balmumuna eşyanın şekli verilir, etrafı bir kil tabakasıyla kaplanır ve bir delikten, balmumunun yerini alacak eritilmiş metal akıtılır. Sonra kil kırılarak madeni eşya çıkarılır...

— *Gerçek bir sanatçı çalışması!*

— Tamamen. Bu işlemlerde eşsiz bir hüner sergilenmekte ve çok nadir bir madenden yararlanılmaktadır. Bütün bunlar en küçük kullanım değeri olmayan, ama biriktirilen, gücünü göstermek için sergilenen eşyalardır. Kelimenin tam manasıyla erkin doğuşunu belirten hazinelerdir.

— *Erk ihtiyaçlardan değil, gereksizden doğmaktadır...*

— Gereksizle kendini göstermektedir.. Keşfedildiğinden beri madeni maddelerin iki işlevi olmuştur: biri pratik, diğeri ise, özellikle amblematik işlev; bunun en önemli örneği sadece mücevherat eşyası yapmakta kullanılan altındır. Madeni maddenin günlük hayatta ancak kısmi bir kullanımı vardır; buna karşılık, mezarlara konur. Bunun anlamı ise sahip olunan en nadir ve değerli şeyin kaybedildiğinin kabul edilmesidir. Bu ataya adanmıştır. Birden, madeni madde "pazarda" değil, ebediyette buluyor kendini.

— *Bir bakıma, bu teknikler sadece ekonominin değil, aynı zamanda, ona eşlik eden tüm semboller sisteminin ve bunları izleyen, erk ilişkilerinin de taşıyıcısı olmuşlardır.*

— Tüm bu buluşlar, karasaban, koşum, tekerlek, madeni maddeler sürekli değiş tokuşlara ve derin toplumsal değişimlere eşlik edeceklerdir. Hiyerarşilerin ortaya çıkmalarına tekniklerin mi yol açtığını, yoksa tam tersine –daha o zamanlar filizlenmeye yüz tutmuş olan– hiyerarşilerin mi icatları su yüzüne çıkardığını bilmek olanaksızdır. Ekonomik hayat mı toplumsalı doğurdu, yoksa tersi mi oldu? Her halükârda bu dönem boyu ikisi de birbirlerini itekliyor ve doğmakta olan üretim toplumu giderek, daha fazla piramit biçimi alan bir toplumsal sistem oluşturmaya doğru yol alıyor.

3. SAHNE

EVCİLLEŞTİRİLEN İNSAN

Yerleşik, köylü olunca insanlar kendilerine farklı bir gözle bakmaya başladılar. Onlar kendilerine şefler ve uzmanlar buluyorlar, görevlerin, işin bölünmesini, hiyerarşiyi icat ediyorlar. Uygarlık yoldadır. Altın çağ bitmiştir artık.

SOSYAL HAYVAN

— *Bu ilk yerleşiklerin başına olmadık bir iş geliyor. Hayvan yetiştirmeyi ve tarımı icat ederek doğanın elinden kurtulduklarını sanarlarken toplumlarını örgütlemek, düzenlemek zorunluluğuyla karşı karşıya buluyorlar kendilerini, kısacası erkin zorbalığına baş eğmek zorunda kalıyorlar.*

— İnsan sosyal bir hayvandır. Olasıdır ki erk daha o dönemden önce, rastlantısal biçimlerde kendini ortaya koymaya başlamış olsun. Yontma Taş Devri'nde yirmi otuz kişiden oluşan küçük göçebe toplulukları, örneğin bir büyük av münasebetiyle bir araya geldikleri zaman bir görevli atamak gerekiyordu herhalde. Elbette ki, bu görevlinin otoritesi geçiciydi ve küçük gruplar dağıldıklarında son buluyordu. O dönemlerde insan toplumu çok akıcıydı, erk de öyle.

— *Ama, bir toprağa kalıcı olarak kök salan yerleşikler söz konusu olduğunda işler ciddileşiyor. Toplum daha ağırlaştığından erkin de öyle olacağı düşünülüyor.*

— Evet. İnsanların şimdi daha önemli toplulukları yönetme zorunlulukları vardır; kurallar koymaları ve bunlara uyulmasını sağlamaları gerekmektedir. Erk güçlüler tarafından mı, yoksa konuşmayı en iyi becerenler tarafından mı ele geçirildi? Topluluk tarafından karizması en güçlü olanlara hemen mi verildi? Burada da, bir kez daha, işler aşamalı olarak yerine oturmaya başlıyor. İlk küçük köylerde oturanlar çok kalabalık değiller, hepsi hepsi birkaç aileden ibaretler ve önemli kararları ortaklaşa alabiliyorlar.

OTORİTEDEN ERKE

— *İlk köylerde daha henüz hiyerarşi yok o halde...*

— İlk yerleşik toplumlarda derin eşitsizliklerin gelişmesi için çok fazla neden yoktu. Her aile birimi ortak yaşama, topluluğun iyi işlemesine katkıda bulunabilirdi. Otorite salt karizmatikti. Bazı kimselerin saygınlığı, diğerlerininkinden daha geniş ittifak ağları vardı; diğerlerinden daha fazla miktarda armağan almaktaydılar. Ama göründüğüne göre bu otorite oynaktı. Bu kimseler, eğer karşılıklı değiş tokuş ilişkisi ve cömertlik olanaklarını kaybederlerse, otoritelerini de kaybedip sıradan bireyler haline gelebiliyorlardı.

— *Pekiyi, ya nüfus daha da arttığı zaman...*

— O zaman bu itkileri yönetmek gerekir. Ya topluluk ikiye bölünür, üyelerinden bir kısmı başka bir köy kurmak için göçer ve bu durumda aynı sistem varlığını sürdürür. Ya da, iç sorunları ve artan çatışmaları çözmek için başka iktidar biçimleri bulmak zorunlu hale gelir.

— *Ve işte hiyerarşi böyle icat edildi!*

— Yavaş yavaş yetki biçimlerine geliniyor ve otoriteden erke geçiliyor. Hissettirmeden bir toplumsal piramit yerine yerleşiyor... Erk en başlardan itibaren çeşitli profiller alabilir: politik ya da ekonomik yönetici, uzman zanaatkâr, manevi dünyanın ve doğaüstü âlemle ilişkilerin üstadı... Öte yandan yerleşiklik zenginlik yaratır. Tarımsal üretim fazla-

ları nüfusun belirli bir kesimini teknik, zanaatkârlık ya da yönetim etkinliklerinde serbest bırakıyordu. Bugünkü deyimle ikinci [sanayi sektörü] ve üçüncü sektörlerden [hizmet sektörü] söz edilebilir...

İLK KÜÇÜK REİSLER

— *Erkin yerleşiklikten doğduğunu söyleyebilir miyiz?*

— Evet. Kendilerine geçici öncüler seçen avcı topluluklardan ilk köylü topluluklarına, daha sonra ise eşitsizlikçi toplumları kuracak olan şefler sistemine geçilecektir... Oradan devlete geçmek için çabucak atılacak bir adım kalacaktır geriye... Bu görüş, en azından, sözü edilen dönem hakkında en fazla ileri sürülen evrimci görüştür. Erk kavramının daha önce, ilk köy kurulduğu andan itibaren ortaya çıktığı da düşünülebilir: İlk yerleşim merkezlerinin yönetimi hemen, görevlerin az çok bölüştürülmesini ve orunlar [statü] arasında farklılıkları gerektirmiş olabilir. Bu andan itibaren toplum giderek biçimlenir, erklerin güçlenmesi durmadan artar ve bunları ellerinde tutanlar kaçınılmaz bir şekilde tekel kurmak ve mirasçılarına devretmek eğiliminde olurlar.

— *Verasetle geçen erk Cilâlı Taş Devri'nde icat edildi demek?*

— Ölümlü olduğunu bildiğinden ve bulunduğu mevkiden yarar elde ettiğinden, erki elinde tutan doğal olarak onu kendi soyundan birine devretmek ister. Kurucu ata kültünü sürdürmek isteyen "klanların" ortaya çıktıkları görülür.

— *Neden böyle bir kült var?*

— Çünkü, özellikle, erki doğrulamaya yarar. Atalarının çalışması, çabaları, ıstırapları sayesinde canlandırılmış bir toprağa sahip olunmuşsa, onları şaşaalı mezarlara gömerek ve bir kült yaratarak yüceltmek normal bir davranıştır. Bu yapılırken, yapanın kendisi de bir miktar prestijini arttırır, kendi iktidarını sağlamlaştırır. O zaman, köyün birliği

kurucuların soyu etrafında kurulur. Ölüler bazı dirilerin iktidarının sürmesine yardımcı olurlar.

— *Nasıl biliyoruz tüm bunları?*

— Mezarlardan: Bunlar bulabileceğimiz en iyi göstergelerdir. Bize bu dönemde ata kültünün genel bir olgu olduğunu göstermektedirler. Gömütleri inceleyerek, toplumsal farklılıkları okumak, ayrıcalıklıları alelade insanlardan ayırmak, topluluğun mensupları arasındaki seviye farklarını tahmin etmek mümkündür.

ÖLÜLERİN EŞİTSİZLİĞİ

— *Ölüm köyün birliğini sağlamlaştırırken, ilk toplumsal bölünmeleri de güçlendiriyor.*

— Evet. Cilâlı Taş Devri'nde ölüleri gömmek yaygın bir adet haline geliyor. Tuna'dan gelen Avrupa Cilâlı Taş uygarlığı daha o dönemlerde gerçek büyük mezarlıklarla tanışıktı.

— *Bundan böyle herkesin gömülme hakkı var mı?*

— Hayır, hiç öyle değil. Eğer köylerin nüfusu hesaplanırsa, bu mezarlıklarda topluluk nüfusunun ancak bir bölümünün bulunduğunun farkına varılır. Topluluğun diğer mensupları belki de yakılmış ya da mezarsız bırakılmışlardır. Mezarlara konulanlar seçkin kişilerdir: En iyi avcılar, en iyi hatipler, kim bilebilir ki? Cenaze ayini "ritleri" tamamen bilgimiz dışında. Ama bunlar bize, her halükârda farklı toplumsal muameleler olduğunu gösteriyor.

— *Örneğin?*

— "Pahalı" mobilyalarla bezenmiş çocuk mezarları bulunmuştur, bu da ayrıcalığın doğuştan geldiğini gösterir: Bir çocuğun, kendini fizik, zihinsel ya da karizmatik nitelikleriyle kabul ettirecek vakti yoktur. Milattan önce beşinci binyılda, Armorica'da[37] en ünlü şahsiyetler büyük me-

37 Galya'nın bir bölgesi. Fransa'nın bugünkü Brötanya bölgesine tekabül eder (ç.n.).

zarlara hak kazanmışlardır. Az sonra, megalitler [Yunanca "büyük taş" anlamına gelir], o devasa taştan mezarlar da aynı düşüncenin, bir erki ifade etme düşüncesinin çerçevesine girmektedirler.

— *Megalit yapma âdeti de Yakındoğu'dan mı gelmiştir?*

— Uzun süre bir megalit dininin misyoneri olduğu sanılan, Doğu Akdeniz'den gelme, bir "dolmen"ler halkının varlığına inanılmıştır. Bu yanlıştır. Megalit kavramı Yakındoğu'da doğmamıştır. Bu kavram bazı bölgelerin evrimlerinin bir sürecine özgüdür ve Kafkasya'da, Malta'da, Kuzey Afrika'da ya da Armorica'da aynı dönemlerde ortaya çıkmaz.

MEGALİT MODASI

— *Elbette akla meşhur Bröton dolmenleri geliyor.*

— Radyo-karbonla yapılan tarih saptamaları bunların İsrail, Ürdün ve Suriye'dekilerden daha eski olduklarını gösterdi. Bunlar bir dehlizle ulaşılan ve başlangıçta üstü bir tümsek tarafından örtülen bir gömüt odasının bulunduğu toplu mezarlardır. Bugün, bunların çoğundan geriye sadece çok iri bloklardan yapılmış taştan masalar, yani bir tür iskelet kalmıştır.

— *Şu halde bunların Keltlerle hiçbir ilgileri yoktur, öyle mi?*

— Hayır! Yerleşmiş bazı fikirlerin tersine, dolmenler Keltlerin gelişinden çok daha önce yapılmışlardır ve Kelt kültürüyle hiçbir ilgileri yok: Bu saçmalıklar XVIII. ve XIX. yüzyıllarda hüküm süren "Kelt düşkünlüğü"nün uydurduğu şeylerdir. Dolmenler tarihöncesine ait mezarlardır ve Brötanya'dan çok Fransa'nın güneyinde bulunur bunlardan!

— *Bunları "menhir"lerle -taş anıtlarla- karıştırmamak gerektiğini herkes bilir. Aralarındaki fark nedir gerçekten?*

— Menhirler, toprağa dikilmiş göğe doğru yükselen bu taşlar, mezar kalıntıları değil, dikme taşlar, sınır taşları, anma amacıyla yapılmış abideler, kâhinlere danışılan yerler-

dir. Brötanya'da, Carnac'taki sıralanmış taşların durumundaysa astronomik sistemden söz edilmiştir. Ama bu sadece bir varsayımdır. Armorica'daki bazı süslü menhirler dolmenlerden önce yapılmışlardır, bazıları onlarla yaşıttır, nihayet bazıları da kuşkusuz, dolmenlerden daha yenidirler...

— *Dolmenler neden bu kadar hacimlidirler?*

— Şüphesiz bir ebediyet duygusunun, zaman içerisinde yer alma iradesinin dışa vurulması için. Ama o dönemde hüküm süren rekabet zihniyetini de ifade ederler. Bunlar güç gösterileri: Tartışmasız hâkimiyet kurmak için alan işaretleniyor, sınırları belirleniyor. İşte böylece gömütler aracılığıyla, manzara biçimleniyor ve toplumsallaşıyor.

TOPRAK VE BOĞA

— *İlk köylüler, kuşkusuz Yontma Taş Devri'ndeki atalarının inançlarını paylaşmıyorlar. Jean Clottes'un söylediği gibi ağıla götürülen hayvanlar için bir kült oluşturulamaz.*

— Dünyanın farklı bölgelerinde çeşitlenen halkların kendilerine özgü dinler oluşturmaları olasıdır. O zamanların tanrılarını birbirlerinin yerine koymak mümkün değildir. Örneğin Yakındoğu'da, çok sayıda dolgun vücutlu kadın betimlemelerinin yanı sıra sığırgil betimlemeleri de bulunmaktadır; kuşkusuz bunların dini bir anlamı vardı.

— *Neydi peki?*

— Boğa'nın erkeğin, gücün, erkekliğin, cinsel gücün yerine geçtiğini; kadının ise toprağı, doğurganlığı simgelediğini düşünebiliriz. Bu ikilik çok sık göze çarpar: Boğa toprağı yıldırımla dölleyen fırtınaya, gökyüzüne benzetilir; kadınsa doğuran, bitkilere ve canlı varlıklara hayat veren topraktır. Ama, Anadolu'da bulunan -7000 yıllık bir boğa resmiyle, Sardunya'da mezarlarda bulunan -4000 yıllık boğa resmi aynı anlamları mı ifade etmektedirler? Bu konuda hiçbir şekilde emin olunamaz. Bu orada hayatın kaynağının ifadesi olabilir. Burada ise ölümün bizzat kendisi.

— Demek ki Cilâlı Taş Devri devrimiyle birlikte Yakındoğu'dan gelmiş olan ortak bir din yoktur, öyle mi?

— Belki, Avrupa'nın ilk köylülerinin ortak bir manevi temelleri vardı... Ama, öte yandan, her uygarlık kendi dini ve kültürel şemalarını üretmiştir. Tarım uygarlığının başlarında, örneğin Anadolu'da, köy ortaya çıkar çıkmaz tapınak da belirir. Bazı köylerde, insan kurban edildiğini düşündüren kafatasları bulunmuştur.

— İnsanlar kurban mı ediliyor?

— Belki. Batı Akdeniz'de bazı sitlerde insanlar yenmiştir bile: İnsan ve hayvan kemiklerinin aynı akıbeti yaşadıkları anlaşılmaktadır. Yalnızca beslenme amaçlı bir yamyamlık mıdır söz konusu olan? Ya da, bir düşmanın gücüne sahip olmak ya da bir tanrının lütfuna erişmek için yapılan bir ayine bağlı yamyamlık mı söz konusudur? Belki de kurban edilmiş kimseler söz konusudur; yenilmiş olmaları ise sadece bir cenaze töreni gereğidir: vefat edenlerin vücutları için yapılan özel bir işlem...

DOĞURGAN KADIN

— Her yerde hazır olan tarım kült ve geleneklerin içine de işlemiş olmalı.

— Kültler esas olarak tarımsaldırlar. Bu toplumlar bir bakıma doğadan "kurtulmaktadırlar", ama başka türlü bağımlı olmaktadırlar ona: Bundan böyle yağmura ve güneşe bağlıdırlar... Açlık, salgın hastalık dönemleri var ve gökten suyun inmesi, bitkilerin bitmesi ve böylece beslenilebilmek için tanrılara yakarmaları olasıdır.

— O dönemin tanrıları hep faydacı mıdırlar?

— En azından kısmen. Çünkü dinlerin amacı, gündelik hayattan ve faydacılıktan kaçarak dünya ve onu çekip çeviren güçler hakkında düşünmektir. Şüphesiz dünya devri görünümüyle algılanmaktadır: İnsanların doğumları, hayatları, ölümleri; bitkinin doğuşu, yaşamı, ölümü ve bir

sonraki ilkbaharda yeniden doğması... Bu dönemin heykelcikleri bu, sürekli bir biçimde yeniden diriltilmesi gereken, devri dünyayı simgelemişlerdir.

— *Neyi betimlemektedir bunlar?*

— Örneğin, doğurma durumunda, çocuğun aşağıya doğru olan başının bacaklar arasında göründüğü kadın betimlemeleri var (-7000 yıllık). Bu hayat vermektir. Ama erkek eş olarak yalnızca boğa kafaları var. Kucağında bir küçük insan tutan, dolgun vücutlu kadın heykelcikleri de biliniyor. Kucağındaki bir çocuk mudur (yaratma simgesi) ya da erkek eş midir (yenilenme simgesi)? Bu sonuncusu her halükârda ikincil konumdadır.

— *Demek ki esas olarak hep kadın şahsiyetler söz konusudur.*

— Çoğu kez... Bu küçük heykeller, genellikle çok dolgun vücutlu olup iyi bir sağlık ve doğurganlık temasını canlandırırlar. Çok sayıda kült, bu tarzda, kadın tarafından simgelenmiştir: Bu, toprağın bitkiye hayat verdiği gibi, hayat veren kadın temasıdır. Görülüyor ki, Yakındoğu'da anatanrıça ancak, kendisini döllendirecek bir erkek eşle çiftleştiği takdirde bitkinin yeşermesini sağlayabilir. Bu dönemden beri, tarım cinsel bir fiildir. Buna karşılık, bu tarzda heykeller Avrupa'nın kuzeyinde daha az bulunur. Hiç şüphe yok ki kültler, burada kendilerini başka bir şekilde ifade etmekteydiler.

— *Her halükârda, doğurganlığın bu dönemin hâkim simgesi olduğu açıktır.*

— Evet. Bana göre, Kuzey İtalya'daki bir sitte, Adige Vadisi'nde, bulunan ve yaşı 7000 yıldan daha eskilere giden bir küçük heykelcik tüm Cilâlı Taş Devri ideolojisini simgeleştirir: Bu geniş göğüslü, kalçaları kan kırmızısına çalan bir toprak rengine boyanmış, açılmış cinsel organından bir bitki çıkan bir kadın heykelciğidir. Diriliş kanıyla bitkiye hayat veren kadın... İşte tüm Cilâlı Taş Devri buradadır. Ama başka dini kavramların da var olması gerekir. Öte yandan, binlerce yıl boyunca inançlar da değişmiştir.

— Bu dönemden önce kayaların üzerinde ve mağaralarda kendini ifade eden sanat aynı simgeselliği izlemekte miydi?

— O dönemin resimlerinin çoğunluğu, beklenebileceği gibi, tarımsal sahneleri değil, av sahnelerini betimlerler. Sonra, İtalya'daki Porto Badisco sitinin de ortaya koyduğu gibi, güneşlerle, kıvrımlarla, haçlarla, helezonlarla, sanat daha sembolik, daha soyut oluyor... Sanki, artık ancak sülûkla elde edilebilecek temel bir gizli bilgi olmadan anlaşılmayan, daha zihinsel, daha gizemsel bir sanat anlayışına geçilmiş gibi...

GEÇİCİ AİLE

— O dönemdeki aile hakkında ne gibi bilgilerimiz var? İlk tarımsal topluluklarda çift olarak mı yaşanıyordu?

— Bazıları çekirdek aile yapısının –erkek, kadın, çocuk– daha o zamandan, en eski Yontma Taş Devri toplumlarının temel öğesini oluşturduğunu iddia etmektedirler. Buna karşılık başkalarına göre ise, her şey genel bir "biraradalık"la başlamıştı. Yontma Taş Devri'nde aile kavramının geçici, süreksiz olması, çocuğun sorumluluğunun ebeveyni kadar grup tarafından da yükümlenebilmesi olasıdır. Ama yerleşme ile ailenin pekiştiği kesindir.

— İlk köylerin örgütlenme biçimleri, evlerde odaların düzeni bize ışık tutamaz mı?

— Cilâlı Taş Devri evlerinin hacmi, kültürlere ve zamana göre değişiyor. Güneydoğu Avrupa'da, bazı meskenler küçük olup üç ila beş kişi için yapılmışa benziyorlar: Ama belki de daha çok kişi barındırıyorlardı... Etnologlar insanların dışarıda yaşayıp geceleri uyumak için küçük bir kulübeye doluştukları örneklere rastlamışlardır. Tuna boyunda Cilâlı Taş Devri'nin büyük meskenleri kadının erkek kardeşlerinin, yeğenlerin bir arada yaşadıkları genişletilmiş ailelerce mi işgal ediliyorlardı? Bazı gömütler bize açıkça

çiftlerin mevcudiyetini gösteriyor. Ama çok eşlilik de mümkün. Daha o zamanlarda insan toplumlarının çok çeşitlenmiş olduklarını ve kuşkusuz, evrensel bir akrabalık modelinin bulunmadığını unutmamak lâzım.

— Kadın-doğurganlık diyordunuz. Erkek-boğa, hep avcı... Bu cinsiyetler arasında eşitsiz bir ilişkiyi akla getirmiyor mu?

— Çok kez avcıların döneminde erkeğin avlandığı, kadının bitki topladığı kulaklara çalınır. Gebelik ve çocukları tarafından hareketsiz hale getirilen kadın sükûneti, yerleşikliği ifade eder. Erkek ise hareketliliği, eylemi temsil etmektedir. Bunlar klişedir. Açıktır ki yerleşiklik dönemlerinde, tarımsal zorunluluklar ve sürüler arasında sıkışmış olan erkeğin avlanmaya ancak kısmen vakti vardır, oysa kadın tarla işleriyle meşgul olabilir. O bitkilere daha yakındır, erkek ise daha çok hayvana. Ama bunu genelleştirmemek gerekir. Suriye'de Abu Hureyra sitinde bazı iskeletlerin eklem ve kemiklerini incelerken, bunların "sahiplerinin", un elde etmek amacıyla değirmen taşları üzerinde tahıl tanelerini ezerken, uzun zaman çömelmiş olarak durduklarının farkına varılmıştır. Bundan, ev işi yapanın kadın kadar erkek de olduğu anlaşılmaktadır!

ERKEK ERKİ, KADIN ERKİ

— Erkek ve kadınlardan, daha çok hangisinin erki elinde tuttuğunu biliyor muyuz?

— Yerleşiklik ve tarım, toplumsal sistemin istikrarlı öğesi olan kadınları değerli kılar. Onların bir tür anaerki uyguladıkları da söylenmiştir. Bu konuda antropologlar oldukça tereddüttedirler: İncelenebilmiş olan avcı-toplayıcı toplumların çoğunda iktidarı ellerinde tutanlar erkeklerdir... Cilâlı Taş Devri'nin özgün betimlemeleri kadını bir hayat kaynağı gibi gösterirler, ama bu onun toplumsal erki elinde tuttuğu anlamına gelmez.

— Şu meşhur gömütler iki cinsiyet arasındaki hassas ilişkiler konusunda hiçbir şey göstermez mi?

— Hâkim durumda görünenler çoğu kez erkeklerdir. Lazio'da -3000 yıllarından kalma yeraltı gömüdü tarzındaki bir mezarda, ihtişamlı biçimde yerleştirilmiş bir erkek bulundu; bu şahsiyete sadağı, tabağı, kâsesi, hançeri ve duvara dayalı, kıvrılmış bir şekilde yatan, kafatası delinmiş bir kadın eşlik etmekteydi. Kadını öbür dünyada efendisine eşlik etmek zorunda bırakmışlardı herhalde... Ama bunun karşıtı örnekler de biliyoruz: Mezopotamya'daki, biraz daha yeni olan, ünlü Ur mezarlarında, inanılmaz zenginlikler içinde –şimdiye kadar bulunan en güzel mobilyalar içinde– ayrıcalıklı bir konumda bir "kraliçe" bulundu. Kraliçe, kendisini ölümünde izlemek zorunda bırakılmış yirmi-otuz kişi arasında yatıyordu. Demek ki kültürden kültüre ve dönemden döneme apaçık bir çeşitlilik var.

— Doğurgan kadın, tarımın mucidi, uygarlığın anası... Bu güzel bir mit, ama sadece bir mit mi?

— 1970'lerin feministleri bu konuda çok fikir yürüttüler. Onların kafasında, tarım bir kadın keşfiydi ve kadınlar, o dönemin toplumunda bir eksen rolü oynamışlar; avın rastlantıya bağlı olmasına karşılık, köylerin istikrarını, hatta onların ayakta kalmasını sağlamışlardır. Cilâlı Taş Devri, kadının altın devri oluyor buna göre. Daha sonra erkek üstünlüğü elde etmiş, özellikle, karasabanla tarım ve hayvancılık gibi fizik güç –dolayısıyla da erkeklerin daha etkin olmasını– gerektiren bazı tekniklerin gelişmesi sonucunda ataerki kurulmuştur. Tüm bunlar spekülatiftir.

— Ne düşünüyorsunuz bu konuda?

— Antropoloji incelemeleri bunu açıkça gösteriyor: Bazı toplumlarda soy kadın tarafından devam ettirilse bile, kadınlar sistematik olarak hâkim konumda olmuyorlar. Ben her iki kutup arasında bir denge olduğunu düşünmek eğilimindeyim: erkek ve kadın kutupları. Erk bir cinsiyete ya da diğerine ait olup olmamaya değil, daha çok ailelere, soylara bağlıydı. Her halükârda, ne feminizm ne de ma-

şizm, Cilâlı Taş Devri'nde kendilerini doğrulayacak kanıtlar bulabilirler.

İLK KIYIMLAR

— Hükümranlık alanının sınırlarını belirleyerek, bir mülkiyet biçimi icat ederek, insanlar birden kıskançlıkları, açgözlülükleri, kavgaları, çatışmaları, savaşı da keşfediyorlar...

— Askerler ve ordularla savaşı henüz değil: Bunlar ilk kez Mezopotamya'da -3000 yıllarına doğru ortaya çıkıyorlar. Ama çatışmaları, evet; zenginliklere, topraklara sahip çıkmak ya da hakaretlerin, aşağılamaların intikamını almak için. Bu çatışmalar yerleşiklikle, nüfusun arttığı ve yoğunlaştığı zaman başlıyor. Av alanı yerleşik olunduğunda daha sınırlıdır. Bundan da anlaşmazlıklar, çatışmalar doğar...

— Bu çatışmalardan izler kalmış mıdır?

— Sudan'da, Jebel Sahaba'daki -11.000 yıllık bir mezarlık, yirmi dördü oklarla delik deşik edilmiş –bazen de çok sayıda yara izi taşıyan– altmış kadar ceset barındırıyordu... Almanya'da, -5000 yıllık bir mezarda, erkek, kadın, çocuk, kafaları taş baltalarla parçalanmış 33 kişi bulundu... Cilâlı Taş Devri'ndedir ki insanlar ciddi bir biçimde birbirlerine girmeye başlamışlardır. Ama kasti kıyımla kurban etme arasındaki yorum çoğu kez belirsiz kalmaktadır.

— Her halükârda, insan ömrü çok da uzun değildir o dönemde.

— Çocuk ölümü oranları çok yüksektir. Bazı antropologlar çocukların dörtte birinin doğum sırasında, dörtte birinin ise on yaşına basmadan öldüğünü söylemektedirler. Ortalama yaşam süresi azdır, takriben otuz sene. Ama bazı kimselerin altmış, hatta yetmiş yaşlarına kadar yaşadıkları bilinmektedir. İnsanlar hijyen eksikliği, hayvanlarla iç içe

olma, çiçek, verem, Malta humması ya da Akdeniz humması, tifo gibi hastalık tehlikeleriyle karşı karşıyadırlar. Kırlık bölgelerde rastlanan bir hastalık olan ve tam da o dönemde gelişen artrozdan mustarip olurlar. Dişleri çürür...

— *Hastalıklarını tedavi ediyorlar mı?*

— Etler korunamıyor. Biz sadece kemikleri inceleyebiliyoruz. O dönemin insanları kırıkların kaynamasını sağlayabilmek için cebire[38] takmasını biliyorlar. Ayrıca tuhaf kafatası delgi ameliyatları da yapıyorlar. Bunu sara krizlerini, başağrılarını iyileştirmek için mi yapıyorlar? Ya da "ritüelle" bir ilgisi mi vardır? Bilinmiyor ama kesin olan bir şey var: Sık sık kafatası delgi ameliyatları yapıyorlar ve ameliyat edilen yaşamaya devam ediyor: Kafataslarında iyileşme izleri görülüyor. Hatta ölümünden sonra –görünüşe göre meraktan, ölüm nedenlerini anlamak için– üzerinde ikinci bir delik açılmış bir kafatası bile bulundu. Bu dönemin "cerrahları" daha o zamandan bilimsel düşünceye sahipmişler.

DEVLET ORTAYA ÇIKMAYA BAŞLIYOR

— *Sözünü ettiğimiz Cilâlı Taş Devri'nin büyük başkalaşımı ne zaman bitiyor?*

— Milattan önce üç binlerde tamamlanıyor: Mezopotamya'da Sümerler yazıyı icat ediyorlar; Mısır'da nüfus Nil kıyılarında yoğunlaşıyor ve birinci firavun uygarlığında birleşiyor. Başka yerde, arkeologların, art arda gelen dönemlere göre sınıflandırdıkları, ön-tarih [protohistorya] başlıyor: "bakır çağı" (milattan önce dört ve üç bin yılları), "tunç çağı" (-2200 ile -800 arası), "demir çağı" (-800'den itibaren)... Ama bu teknik kategoriler fazla anlamlı değil. Söz konusu olan hep aynı tarihtir.

38 Kırık ve çıkık kemikleri yerinde tutmak için kullanılan tahta, mukavva veya tenekeden yapılmış, üzeri sargıyla kaplanan levha, süyek (r.n.).

— *Ve de aynı hayat tarzı, öyle mi?*

— Ekonomi hep aynı şekilde tarım ve hayvancılık üzerine kurulmuştur; ancak hayat tarzları giderek artan bir karmaşıklaşmanın izlerini taşımaktadır: Doğu Akdeniz'de, daha güçlü, daha hiyerarşik, etkinlikleri durmadan daha uzmanlaşan toplulukların varlığının ifadesi olan saraylar inşa edilmekte, surlar dikilmektedir. Besin maddelerinin üretimi dışında kalan, yalnızca madeni maddeleri, taşları, derileri işleyen, çanak çömlek imal eden zanaatkârlar belirmektedir... Toplumsal piramidin zirvesindeyse, yiyecek maddelerinin dağılımını düzenleyen ve anlaşmazlıklara çözüm getiren bir üst otorite... Devletin bir ilk taslağı...

ARZU EDİLEN EŞİTLİK

— *Böylelikle, sadece kendi "varlığını ortaya koymak", bir hükümranlık alanına yerleşmek, bir insan grubunu orada birbirine kenetlemek erk ve eşitsizliklerin doğmasını sağlamak için yeterli olmuş oluyor.*

— Evet. Ama bunun aslında insanlar arasındaki eşitsizliğe bir geri dönüş olup olmadığını kendi kendimize sormalıyız.

— *Neden bir dönüş?*

— Bir an için eski zamanlara, Yontma Taş Devri'ndeki ilk insanlara geri dönelim. Bunların çevrelerindeki vahşi dünya son derece eşitsizdir. Onlar kendi kendilerine kurallar, tabular koymuş, hayvanlar dünyasından ayrılmaya başlamışlardır. Bütün etnolojik kıyaslamaların kanıtladığı gibi, bu küçük avcı-toplayıcı grupları, kendi aralarında, çok büyük bir dayanışma göstermekteydiler. Avcı hayvanı öldürür, onu öldürmüş olmanın prestijine sahip olur ve arkadaşlarına parçalar ikram eder... Paylaşma bir gerekliliktir, bir güvenliktir: Yarın ona da bir başkası av eti getirecektir. Onun da kendi sırası geldiğinde bundan yararlanması iyi bir şeydir.

— Demek ki, eşitsizliğin hüküm sürdüğü bir dünyada, insanlar önce eşitliği icat etmişler, daha sonra da kaybetmişlerdir onu...

— Evet. Eşit olma hakkı, hayvanlarda hâkim olan –ve insanın içindeki hayvanın da doğal eğilimi olan– eşitsizliğe karşı bir insan icadıdır. Herkesin ihtiyaçlarının az çok giderilmesine itina gösteren dayanışmacı toplumlar olan avcı toplulukları büyük farkların ortaya çıkmasına neden olamazlardı. Ama ilk köyler ve dörtnala artan üretimle birlikte eşitsizlik üstünlük sağladı...

GÖK KUBBENİN ALTINDA DEĞİŞEN BİR ŞEY YOK

— Doğayı evcilleştirmek onları insanı evcilleştirmeye itti... Bu bakımdan, Cilâlı Taş Devri bir tür geriye dönüş oluyor.

— Korkarım ki evet. Bu dönemin insanlarını düşünün: Canlılar dünyasının hâkimi olarak kendilerini kabul ettiriyorlar, bitkileri ve hayvanları evcilleştiriyorlar, doğayı yenmeyi başarıyorlar... Kanımca bu hâkimiyet onları sarhoş etti ve başlarını döndürdü! Yarışmaktan hoşlanıyorlar, kendilerini galip olarak, fatih olarak görüyor ve bu hâkimiyeti kendi hemcinslerine de uygulamak istiyorlar.

— Ama o zaman bir daha geriye dönüş olanağı yok. İnsanoğlu parmağını çarka kaptırmış artık bir kere...

— Tarih doğrusal değildir. Her zaman yükselişler gibi krizler de olacaktır. Örneğin -3800 yıllarına doğru, Mezopotamya yükselirken Kıbrıs çökmektedir, köyleri azalmakta, nüfusu düşmektedir. Ama Cilâlı Taş Devri fikrinin kendisinin geriye döndürülmesi olanaksızdır. Doğmakta olan erkleri destekleyen ve zenginlikler yaratan tarım ve hayvancılık hiçbir zaman tartışma konusu yapılmayacaktır.

— Bir bakıma, siz bize insanın doğayı yendiği, ama özgürlüğünü kaybettiği dönemi betimlediniz.

— İlk köylü toplumu daha o zamandan çok bütünleşmiş. İnsanlar çok çabuk birbirlerine bağımlı hale gelmiş durumdalar. Köyler küçük bölgesel "başkentler" etrafında hızla birleşmişler, bunlar geleceğin şehirlerinin önbelirtileridirler. Bu siteler erkenden pazaryerleri, tapınma, karşılaşma mahalleri oluyorlar. Oralarda gerilimlere ittifaklar ve birleşmelerle çözüm bulunuyor. Ama zaman zaman çatışmalar doğuyor, savaş çıkıyor. Sonunda, insan daha o zamandan hem en iyiyi hem de en kötüyü yapabileceğini gösteriyor. Bu dönemden beri gök kubbenin altında değişen bir şey yok.

SONSÖZ

Ya şimdi? "İnsani hayvan" kendi doğasından nasıl kurtuldu? Tarihöncesinden gerçekten çıktık mı? Kendi kendimize sorular soruyor, endişeleniyoruz... En güzel tarihimizi devam ettirebilecek miyiz?

MELEZLEŞME ÇEŞİTLİLİKTİR

— **Dominique Simonnet:** *Geçen birkaç binyıl bizleri bugün olduğumuz gibi yaptı. Halkların tarihöncesinden doğan çeşitliliğinden söz ettik. Karşılıklı değiş tokuş ilişkilerinin küreselleşmesiyle, şimdi büyük karışımın bir sonucu olan yeknesaklığa doğru gitmiyor muyuz?*

— **André Langaney:** Hayır, genelleşmiş biraradalık yanlış bir fikirdir. Şu anda, uzun mesafe kat ederek yapılan yer değiştirmeler ve göçler dünya nüfusunun % 10'unu bile kapsamıyor... Büyük şehirler olsun, kölelerin eski sürgün yerleri olsun –Brezilya'da, Hint Okyanusu'nda, insan topluluklarının, istemdışı olarak, tarih boyu rastlaştıkları yerler–, büyük melezleşme merkezlerinde sadece 600 milyon kişi yaşıyor. Diğerleri yer değiştirmiyor ve bulundukları yerlerde, vatandaşları ile yaşıyorlar.

— *Bu durum değişmek üzere...*

— Evet, büyük şehirlerin gelişmesiyle. Ama, Çin'inki, Asya ya da Hindistan'ınki gibi, en kalabalık şehirler, küresel değil, yerel *melting pot*[39] içinde büyümektedirler. Gerçekten halkların karışım potası niteliği olan şehirler çoğunlukta değildir.

— *İnsanlık nüfusunun, karışa karışa, giderek daha çok melezleşmiş, bir bakıma sütlü kahverengi bireyler üreteceği söylenmektedir...*

— Bu da bir başka yanlış fikirdir. Benzerlik yanıltıcıdır: Siyah ile beyaz karıştırılarak güzel bir ara renk, sütlü kahverengi elde edileceği düşünülmektedir. Bu, ana ve babalarının ortalaması bir deri renkleri olan ilk kuşak melezlere bakıldığında doğru gibi görünür. Ama genetikçiler çok iyi bilirler ki, ikinci kuşak genellikle büyük babaların tiplerini tekrar oluşturur, ana ve babalarında saklı kalmış olan nitelikleri baştan harmanlar.

— *Nereye varılır o zaman?*

— Eğer uzun vadede karışmanın etkileri görülmek isteniyorsa, genlerinde az bir Kızılderili bileşeni, biraz daha çok Afrikalı bileşeni ve çok fazla Avrupalı bileşeni olan Brezilyalılara bakılabilir. Ya da çok sayıda Afrika, Hindistan ya da Doğu'dan gelen esirin sürüldüğü Hint Okyanusu adalarının sakinlerine. Pekiyi, ne gözlüyoruz buralarda? Sütlü kahverengi ten rengine sahip standart bir melez tipi değil, tam tersine çok büyük bir fizik tip çeşitliliği; hem de köken topluluklarda bulunmayan nitelik karışımlarıyla: kıvırcık sarı saçlar, mavi çekik gözler gibi...

— *Melezleşme tekbiçimleştirme değildir öyleyse...*

— Tam tersine. Melezlerin ara tipler oldukları ve özgün tiplerinse tekbiçimli bir şey üreterek yok olacakları tezi yanlıştır. İki gen birbirleriyle karıştırılamaz, bunların ortalamalarını almak mümkün değildir. Genler birbirlerinin içinde erimezler, her kuşakta farklı biçimlerde, her zaman

39 Pota sözcüğünün İngilizcesi; halkların ve kültürlerin birbirlerine karıştıkları yer anlamında kullanılmaktadır (ç.n.).

özgün düzenlemelerle bir araya gelirler. Karışma insanların çeşitliliğini azaltmaz, tam tersine arttırır.

YOK OLMAKTA OLAN DİLLER

— Bu iyi bir haber öyleyse: İnsanların çeşitliliği var olmaya devam ediyor ve belki de daha da artıyor. Pekiyi, daha önce sözünü ettiğimiz diğer insan icadı, dillerimizin çeşitliliği, ne oluyor?

— Bu kez haberler kötü. Dillerin dünyadaki durumu dramatiktir. Zamanımızda bunlardan çoğunun hızlanmış bir biçimde yok oluşuna şahit olmaktayız. Mümkündür ki tarihimizin muhtelif aşamalarında çok sayıda dil kaybolup gitmiş olsun. Sömürgecilerin kültürü sömürülenlerin kültürünü, bazen tamamen yok edecek derecede süpürüp götürmüştür. Ama bugün her zamankinden daha çok dil kaybetmekteyiz.

— Küreselleşme nedeniyle mi?

— Elbette. Cilâlı Taş Devri'nde her köy kendi lehçesine sahip olma eğilimindeydi, beş yüz kişi için bir lehçe. Bugün iletişim araçları her şeyi değiştirdi. Televizyon yerel dilleri ezip geçti ve Kuzey ve Güney arasındaki büyük farklar silikleşti. Doğu Senegal'in ücra bir köşesinde ya da başka bir yerde 2000 kişi lehçelerini korusa bile, bu lehçe hızla, kültürel bir süs gibi muhafaza edilip iletişim dil niteliklerini kaybetmiş olan Brötonca ya da Baskçanın akıbetine uğrayacaktır. Bu, yolculuk yapma, eğitim alma ve günümüz dünyasında iyi yaşamayı sağlayan az sayıdaki dil lehine, dünyanın her bölgesinde görülen genel bir olgudur.

— Nasıl görüyorsunuz bunun devamını?

— En az konuşulan diller yok olup gidecekler. Bazı dilbilimciler yirmi yıl içinde bugünkü dillerin % 95'inin yok olacağını tahmin ediyorlar! Belki bu fazla ileri gitmek olur. Ama kesindir ki, olabilecek en çok sayıda insanla iletişim kurabilme yetisi yeryüzünde her yerde çok önem kazanıyor,

dolayısıyla İngilizce, Çince, Rusça, Arapça ve bazı Hint ve Afrika aracı dilleri birbirleriyle rekabete gireceklerdir.

ÖNCE İNSAN HAKLARI

— *O zaman tehlikede olanın biyolojik çeşitliliğimiz değil, kültürel çeşitliliğimiz olduğu görülüyor.*

— Halklar toplu olarak yok edilmedikleri sürece genlerimiz emniyettedirler. Ama hayat tarzlarımızın, dolayısıyla da yeryüzündeki kültürlerin tekbiçimleşmesi eğilimi mevcuttur. Bununla birlikte yine de inanıyorum ki bunların beklenmedik bir direnme yetenekleri var. Ne de olsa, bu çeşitliliği muhafaza gücümüz var. Tabii eğer istersek...

— *Ama istiyor muyuz bakalım?*

— Apaçıktır ki, kültürel çeşitliliğin kaybı bilim adamlarınca çok kötü karşılanan bir olaydır. Etnologlar insani "materyal"lerinin ellerinden kaçıp gittiğini görürler... Ama, kültürlerini koruma bahanesiyle, insan topluluklarının, her türlü tıbbi yardım, modern tekniklerden yararlanamadan, atalarımızın 5000 yıl önce ya da Avustralya yerlilerinin bundan daha yarım yüzyıl önce yaşadıkları gibi yaşamaya devam etmelerini kim ister? Hiç kimsenin böyle bir dileği olamaz. İnsanları koruma bölgelerinde yaşatmanın düşünüldüğü dönemler geride kaldı. Artık kimse taş devrinde yaşamak istemiyor. İnsanlar bilinçli olarak seçim yapabilir duruma geldikleri anda daima modern hayatı seçiyorlar. Modern hayat da, zorunlu olarak, kültürel çeşitliliğinin kaybolması demek.

— *Kaybolan kültürel çeşitliliğin arkasından ağlamak bir batılı lüksü müdür?*

— Evet. Farklı, egzotik ya da biraz özgün olan her şeyin methedildiği, bir tür insan çeşitliliği dini yaratmamak gerekir. Gezegenimizin bütün kültürlerinde, insanlık dışı olarak niteleyebileceğimiz davranışlar var ve bunlarla mücadele etmeniz gerekiyor. Kültür ve fark adına hırsızların

ellerinin kesilmesi ve çocukların cinsel sakatlıklara yol açacak işlemlere tabi tutulmaları kabul edilemez... Hiçbir şey başkalarının küçük görülmesine izin verilmesini doğrulayamaz. Ama hiçbir şey de onların bize insanlık dışı gelen davranışlarına saygı göstermeye bizi zorlayamaz. Bir bakıma, şimdi farklı kültürler arasında uyuşma arayışındayız, kuralları ve kanunları uluslararası örgütlerce yükümlenilecek ortak bir kültüre doğru yol alıyoruz. İnsan haklarının evrensel oldukları ölçüde bir anlamları olur. Çeşitlilik de ne hali varsa görsün bunun gerisinde!

TARİHÖNCESİ FİKİRLERİ

— Bu sorular karşısında araştırmacının ahlâki bir görevi var mıdır?

— Bilimsel bilgileri ellerinde bulunduran ya da onu başkalarına devredenlerin topluma karşı bir sorumlulukları vardır. Bazı kimseler, ideolojik nedenlerle Fransa nüfusunun azaldığı yolundaki yalan fikri yaydıkları zaman, bunların yalancı olduğunu tüm gücümüzle haykırmalıyız. Aşırı sağcı parti, ırklar olduğunu ve bunların diğerleriyle ne aynı yetenekte, ne de aynı yatkınlıkta olduklarını iddia ettiğinde, bunun bugünkü bilimin durumuna karşı olduğunu söylemek zorundayız.

— Maalesef bu gibi önyargıları beslemekte tek başına değil aşırı sağcı partiler.

— Hayır. Amerikan FBI'ı, bugün hâlâ, bir kimsenin hangi –etnik adı verilen– ırka ait olduğunu saptayacak genetik markörler arıyor. Fransa'da da: Bir gün bilimsel polis benden, Mağrip kökenli kimselerin kimliklerini saptayabilmek için, genetik teknikler bulmamı istedi, oysa bu abestir: Akdeniz Kuzey Afrika ile Avrupa arasında bir engel değil bir bağ olmuştur; burada 8000 yıldır deniz yolculuğu yapılmaktadır ve iki kıtanın nüfusu inanılmayacak kadar birbirine karışmıştır... Tekniklerde şaşkınlık verici derecede

ilerleme kaydediliyor; ama fikirler bazen son derece ilkel kalıyorlar!

— Bilimsel olarak kanıtlanmamış bile olsa "ırk" sözcüğü günlük dilde yerini koruyor.

— Evet: Ve araştırmacılar bunu değiştiremeyecekler. Bu sözcükle, giyinme tarzı, süslenme tarzı, davranışlar birbirlerine karıştırılıyor. Açıktır ki kimse bir Eskimo'nun bir Pigme'ye benzediğini iddia edemez. Onlar fizik olarak farklıdırlar birbirlerinden. Ama, fizik nitelikler alanında sınırların olmadığı ve insanların görünüşlerinin, onları ırki ve genetik kategorilere hapsetmemize izin vermediği fikrini kabul etmekte zorluk çekilmektedir. Benim Tunuslu, Arapça konuşan, Müslüman bir arkadaşım var. Onu sokakta görenler İrlandalı sanıyorlar: kızıl saçlı, soluk renklidir ve derisini çil basmıştır. Kendisi immünoloji uzmanı olduğundan, kendi üzerinde bir test yapmış ve sadece Siyah Afrika'da bulunduğu düşünülen bir genin, çift olarak, kendisinde bulunduğunu keşfetmiş! Buyrun şimdi, Kuzeyli görünümünde bir bey, kanı onun siyah olduğunu gösterebiliyor, oysa kendisi Tunuslu ve de iyi bir immünoloji uzmanı...

— Kıssadan hisse: Görünüşe aldanmamalı. Ama her seferinde de bilime başvurulamaz ki...

— Gerçekten de. Ama bizler aynı zamanda da yurttaşlarız. Bazı ilkeler üzerine kurulmuş bir millete mensubuz. Anayasamız, toplumumuzda hiçbir şeyin ırk, din, kültür ya da başka aidiyetlere göre yapılamayacağını açıkça ilan ediyor... Yabancıları kabul eşikleri belirlemek, ırklara aidiyet ölçütleri saptamak, tüm bunlar kabul edilemez şeylerdir. Bu tür davranışlarla mücadele etmek herkesin sorumluluğudur.

İLERLEME Mİ DEMİŞTİNİZ?

— İnsani hayvanın bu binyıl sonundaki huzursuzluğuna baktığımızda henüz tarihöncesinden gerçekten çıkmadığımız düşünülebilir. Bugün insanın şaşkınlık verici tarihi-

nin neresindeyiz? Biraz mesafe alarak baktığımızda bu size hep ilerleme halinde görünüyor mu?

— Bugün, kullanılan teknikler sayesinde kültürümüzü devretme yeteneğimiz inanılmaz biçimde artmış bulunmaktadır. İlerlemeden söz edildiği zaman, burada, bir niyet, bir değer yargısı görülür. Ama, "ilerleme" tam olarak ne demektir? Eğer genetik açısından düşünülecek olursa, yosunlar ve kelebekler bizden fazla DNA geliştirdiler. Eğer tek bir tür tarafından gerçekleştirilen kitle söz konusu edilirse, solucanların insanlardan daha başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

— *Öyleyse kendini doğadan çekip çıkarmak ve onu dönüştürmek yeteneğinden söz edelim...*

— Bazı dönemlerde başka türlerin doğayı insanlardan daha çok değiştirmiş olmaları olanak dışı değildir. İlk bitkiler, oksijen üreterek, atmosferin bileşimini değiştirdi, bu ise hayatın bollaşmasını başlattı. Şüphesiz, bugün gezegenimizi tahrip ederek çok ileri gidiyoruz... İnsanın özgüllüğü sadece çifte eklemli dil ya da daha önce söylediğimiz kendini çeşitleme yeteneği değil, aynı zamanda kendini geleceğe yansıtmak, onu daha önceden görmektir de... Proje artık ne biyolojik zorunluluklara, ne de çevrenin gerekliliklerine bir cevap vermektir. O, doğa halinden kopmak, başka türlü yaşamayı seçmektir. Kontrol etmek, karar vermek, toplumu icat etmek. Hem de bu seçimin sürekli ve gezegenimizin sakinlerinin tümüne açık olması gerekir ki bu durumdan henüz çok uzağız.

— *Bunun bir gün gerçekleşeceğine inanıyor musunuz?*

— Benim pragmacı bir mizacım vardır. Bir yandan, politik, kültürel, biyolojik kökenlerinden bağımsız olarak, insanların kendi aralarında iletişim kurabilmek; olanaklarını, bilgilerini paylaşmak için gerekli olan her şeye sahip oldukları görülmektedir. Ama öte yandan da, benzerlerimiz tarafından koskoca kıta parçalarının tamamının tahrip edildiği, nüfuslarının sürüldüğü ya da yok edildiği ve tüm toplumlarda, tüm kültürlerde en yaygın insani özelliğin, yine de,

komşusuna saldırmak ve onun sahip olduğu şeyleri aşırmak olduğu bilinmektedir. Yine de, çoğu kez, refah bölgeleri en uzun süre barış içinde yaşamış olanlardır. İnsanların işbirliği yapmak yerine çoğu kez birbirleriyle dövüşmelerinin nedenlerini anlamak ve buna bir çare bulmak, işte önümüzdeki yeni binyıl için coşturucu bir ortak proje.

HAYAL ÂLEMİNİN MİRASI

— **Dominique Simonnet:** *André Langaney'in söylediği gibi insanlığın "proje"si doğayla bağını koparmak, ama aynı zamanda onu hayal âlemiyle, sanatla, dinle aşmaktı. Atalardan kalan bu ilk kültürün yankılarını hâlâ içimizde taşıyor muyuz?*

— **Jean Clottes:** Elbette. Biz atalarımıza, beynimiz, davranışlarımız, çevre karşısındaki tutumlarımızın aşırı derecedeki çeşitliliği ile daima bağlıyız: Birlik içinde çeşitlilik, gerçekten insan türünü nitelendiren budur. Biz onlara hayal âlemimiz aracılığıyla da bağlıyız... Kaya sanatının, mağaralarda ya da açık havada cidarlara boyayla resim ya da kazıma resim yapma âdeti, insanlığın, beş kıtada kesintiye uğramaksızın on binlerce yıl süren yegâne kültürel etkinliğidir! Bu resim ve kazıma resimlere İskandinavya'da, Sibirya'da, Afrika'da... her yerde rastlanır.

— *Ama o yerlerin ruhlarıyla söyleşmek için mağaraların dibine çoktandır gidilmiyor.*

— Derin mağaralarda resimler yapmış Mayalarda da bazı buna benzer gelenekler görülmüştür. Dominik Cumhuriyeti'nde de, insanlar kendilerini bir mağaranın dibinde sanrı uyandırıcı bir bitkiyi tüttürürken gösteren bir resim yapmışlardır... Birkaç durum dışında, sulûk için bir mağaranın dibine ayinsel yolculuk âdeti, gerçekten, tarihöncesinin belirli bir niteliği oldu ve insanın macerasında istisnai bir olgu olarak kaldı. Buna karşılık, cidarlara resim yapma sanatı, her dönemde uygulandı.

— *Hangi amaçla?*

— Köken mitlerini aynen kaydetmek, inançları ifade etmek ya da sadece hikâyeler anlatmak için. Kuzey Amerika'da Oregon ve Washington Eyaletlerinde, Kızılderililerin kaya resimleri, Beyazların getirdiği XVIII. yüzyıl salgın hastalıklarını hatırlatan bir ölüm tanrıçasını sahneye koyarlar. İtalya'da bir vadideki kazıma resimlerde, Cilâlı Taş Devri'nden Ortaçağ'a kadar tüm dönemlerin birbirlerini izledikleri görülebilir: Kalkan, kılıç, mızraklarıyla savaşçılar, Roma kitabeleri, haçlarıyla resmedilmiş Ortaçağ kiliseleri...

KÜLTÜREL IRKÇILIK

— *Sanatçılar hangi döneme kadar böyle kayaların üstüne resimler yaptılar?*

— Afrika ve Amerika'da XIX. yüzyıl sonuna kadar, Avustralya'da ise daha yakın bir tarihe kadar; Avustralya'da şurada burada devam etmekte olan gelenekler bile olabilir. Bazı bölgelerde, hayat tarzları çok fazla değişmediği için, atalardan kalma eski âdetleri hâlâ muhafaza etmeye devam etmekteydiler. Sonra, kabilenin en son ermiş mensubu ölünce, sanat söner. Çünkü kuşaklar arasında, ancak sözlü gelenekle devredilebilmektedir. Kısa süreden beri kaya sanatı hemen her yerde fosil sanata dönüşmüştür.

— *Bu kaya sanatı, sayfaları gezegenimizin her tarafına saçılmış, içinde tarihten parçalar, atalardan kalma hafızanın kırıntılarının bulunabileceği, açık büyük bir kitap gibiymiş...*

— O dünyanın en olağanüstü müzesini, insanlığın hiç kuşku yok ki evrensel bir değere sahip olan mirasını oluşturur. Ama, dram bunun, birkaç yer dışında korunmamasıdır. Bu sanatın tahribi hiçbir zaman, öneminin kabul edildiği şu sıralardaki kadar hızlı ve yaygın olmamıştı.

— *Nedir onu bu derecede tehdit eden?*

— Barınaklarda ya da açık havada, her türlü saldırıya hedef teşkil etmektedir. İlk önce doğanınkine, elbette: Güneşin, donun, su akıntılarının etkisiyle zarar görür... Ama insanlarınınkine de: Kuzey Avrupa'da sanayinin neden olduğu kirlenmenin sonucu hasıl olan asit yağmurları İskandinavya'daki kazıma resimleri tehdit etmektedir. Her yerde Vandalizm sitleri tümüyle ortadan kaldırıyor: Hatta, bazı ülkelerde üzerlerinde kazıma resim bulunan kayalar kesilip satılıyor. Tabii şehirleşme ve sanayileşme de bu sanatı tüm kıtalarda tahrip ediyor.

— Kökenlerimize duyulan hayranlığın her yerde giderek artmasına rağmen mi?

— Amerika Birleşik Devletleri'nde, sayıları binlere varan kaya sanatı sitlerinin korunması için çok az şey yapılmaktadır: Ağıl ya da baraj yapmak için istisnai freskler tahrip edilmiştir. Far West'te bunlardan pek çoğu kurşunlarla delik deşik edilmiştir! Binlerce kıymetli eser de Çin, Rusya, Portekiz (Tajo Vadisi) gibi pek çok ülkede baraj suları altında kalmıştır... Eğer daha önce tepki gösterilmezse, elli yıldan daha kısa bir süre içinde insanlığın ortak kültürünün büyük bir kısmı bir daha geri gelmemek üzere kaybolup gidecektir!

— Pekiyi öyleyse nasıl tepki göstermek gerekir?

— Her ülkede eserlerin envanterlerinin yapılması, incelenmesi, rölövelerinin çıkarılması için uluslararası bir bilincin oluşması gerekir... Van Gogh'un bir tablosunun yabancı bir ülkeye gitmemesi için insanlar seferber olabiliyor. Cidarlardaki bu kıymetli kaya resimlerini kurtarmak için neden yerimizden kımıldamayacak mışız?

— Örneğin Mısır sanatını muhafaza etmek için çok büyük çaba harcanırken, bu kayıtsızlığı nasıl açıklıyorsunuz?

— Doğrudan bizim kültürümüze ait olmayan her şey, Afrika sanatı, Hint sanatı batılıları daha az ilgilendiriyor. Örneğin Amerikalılar çoğunlukla, köklerinin bulunduğu Avrupa'dan gelen şeylere karşı duyarlılık gösteriyorlar. Bir bakıma hepimiz bir tür kültürel ırkçılığa kapılmışız.

MAĞARALAR DA ÖLÜR

— Ünlü mağaralar, tarihöncesi sanatının en değerli eserleri de mi tehdit altındalar?

— Mağaralar ölümlüdür, tıpkı toprağın ölümlü olduğu gibi. Özellikle keşfedildikleri andan itibaren. Onları korumak için, sitleri korumak gerekir, çünkü bunlar kırılgan ortamlardır. Örneğin, Pech-Merle (Lot'ta)[40] sitinin üstünde yangın çıkması büyük bir felâket olur, çünkü sağanak halinde yağmur yağdığında suları tutacak bir şey kalmadığından, bunlar sel halinde mağaraya akacaklardır. Sadece oyuğun korunmasıyla ilgilenmekle kalınmamalı, yakın çevresinin korunmasına da dikkat edilmelidir.

— Bugüne kadar bunlarla gerçekten ilgilenilmedi...

— Doğrudur. Eskiden, bir mağarayı incelerken çakmak taşları ya da ok uçları bulmak sık rastlanır bir olaydı. Hatta bunlar hatıra olarak saklanırdı... 1925'te, Rahip Breuil, Niaux mağaralarında bir gölün kapattığı yeni bir galeriyi araştırabilmek için dikitlerin bulunduğu zemini dinamitle havaya uçurarak suyun akmasını sağlamıştı. Daha önceden korumaya alınmış bir yerde dinamit kullanmak! Mağaraların 15.000 yıl boyunca kendilerini koruduklarına bakarak bunların ebedi oldukları düşünülüyordu.

— 1950'li yıllarda turistlerin sebep oldukları kirlenme nedeniyle tahribata uğrayan Lascaux, az daha ölecekti...

— Bir gün bazı sarkıtların üzerindeki suyun renkli olduğunun farkına varıldı. Resimler silikleşiyorlardı. Ziyaretçi seli yeraltındaki çevreyi tamamen değiştiriyor, ısı yükseliyor, resimlerin üzerinde bir perde oluşuyor, yosunlar onlara parazit olarak musallat oluyorlardı... İşte bu nedenle turistler için gerçek mağaranın bir taklidi yapıldı ve gerçek mağara halka kapatıldı.

— Tüm bu budalalıklar bugün artık yapılmıyor.

40 Fransa'nın güneybatısındaki Midi-Pyrénées bölgesinde bir il. İdari merkezi Cahors şehridir (ç.n.).

— Çok daha az. Bugün mağarabilimciler her zamankinden daha fazla araştırma yapmaktadırlar, ama sitlerin korunması konusunda eğitilmişlerdir. Araştırmacılar da. Bugün bir otoyol ya da tünel şantiyesine bir koruma kazısı yapmadan başlamak söz konusu değildir. Her yerde doktorların şiarı uygulanmaya çalışılmaktadır. "*Primum non nocere*": Önce zarar vermemek. Sayıları giderek artan insan bu mirasın gelecek kuşaklara devrinin çok önemli olduğunu anlamaktadır.

— *Kaya sanatı dışında, atalarımızın bazı gelenekleri bugün de hâlâ yaşamakta mıdır?*

— Geçen yüzyıl, daha birkaç tane geleneksel kültür adacığı kalmıştı. Yeni Gine gibi bölgelerde, Beyazlarla hiçbir teması olmamış topluluklar oturmaktaydı. Ama şimdi bitti bu. Bizim çağımız bakir toprakların sonunu gördü. Artık yeni bir insanlık bulunamayacak. Ne de geçmişin karanlıklarından bugüne kadar yaşama tarzını korumuş halklar. Gençler şehirlerde oturmak için kabilelerini terk ediyorlar ve maalesef, alkol ve uyuşturucu düşkünü bir lümpen-proletarya oluşturuyorlar. Gelenekleri ise yok oluyor.

YAŞAYAN SANATIN SONU

— *Hiçbir geleneksel kültür kalmadı mı artık?*

— Batılılarla temas sonucu kültürler evrime uğruyor ve değişiyorlar. Amerika'da (Kuzey ve Güney), Asya'da, Afrika'da ya da Avustralya'da ayak direyen ve hayat tarzlarını korumaya çalışan geleneksel kültürler hâlâ varlıklarını korumaktalar. Ayrıca, orada burada, bazen etnologların ve arkeologların desteğiyle, ataların kaybolmuş gelenekleri yaşatılmaya çalışılmakta. Başka yerlerde New Age hareketleri eski kültlere göre törenler düzenlemeye çalışıyorlar... Ama bu sonuncular bana daha az ciddi gibi görünüyor.

— *Onları onaylamıyor musunuz?*

— Kültürler tarih boyu sürüp gitmişlerse, onları muhafaza etmek istemek normaldir. Ama yok olup gittikleri zaman, onları yapay bir biçimde tekrar canlandırmaya çalışmak gerekli midir? Sanat ve kutsal, günlük hayata her zaman sıkı sıkıya bağlı biçimde kalmışlardır. Onları günlük hayattan ayırmak mümkün değildir. Avustralya'da, arkeologların cesaretlendirdiği bazı kimselerin yaşları binlerce yılı aşmış resimlerin üzerine tekrar resim yaptıkları görülmüştür. Bunu da kendi bağımsızlıkları adına yapmışlardır. Eğer Katolik kilisesinin otoriteleri Sistina Şapeli'nin[41] fresklerini, bunların kendi kültürlerine ait olduğu bahanesiyle, yeni fresklerle kapatmaya başlasaydılar, ne derdi insanlar buna!

ATALARIN DERSİ

— Zamanınızın büyük bir kısmını, atalarımızın hayal âlemine dalmış olarak, mağaraların sessizliğinde geçiriyorsunuz. Bunun sizi derin düşüncelere dalmaya teşvik edeceği tahmin edilebilir. İnsanlığın "ilerlemelerini" André Langaney'inki kadar büyük bir sertlikle mi değerlendiriyorsunuz?

— Her zaman insanlığın devamlı ilerlemekte olduğunu düşünmek eğilimindeyiz. Ama bu fikir Aydınlık Çağı'nın bir mirasıdır ve gerçekten, "nüanslandırılması" gerekir. Eğer ilgi alanımız dünyayı bilimsel olarak anlama ise tartışmasız bir ilerleme var, elbette. Ama, değer yargılarımızda ve ahlâki davranışımızda ilerledik mi acaba? Doğayı yönetme tarzımızı düzeltebildik mi?

— Kanınız nedir bu konuda?

— Geçirdiğimiz son birkaç on yıl zarfında gezegenimizi çok hırpaladık, esas olanı tehlikeye atarak: İnsan türünün kalıcılığını. Doğaya hâkim olmak istiyoruz, ama onu ezi-

41 Vatikan'da tavan ve duvarları Michelangelo'nun freskleriyle süslü olan ünlü bir şapel (küçük kilise) (ç.n.).

yoruz... Bazen kendi kendime Kızılderililerin, Güney Afrika'daki Boşimanların ya da Avustralya Yerlilerinin felsefesinin bizimkinden üstün olduğunu düşündüğüm oluyor...

— *Hangi bakımdan?*

— İlk Avrupalı kolonlar Avustralya'ya geldiklerinde Yerlilere sormuşlar: "Kime ait bu toprak?" Yerliler bu soruya cevap vermemişler: Onlara göre toprağın sahibi yokmuş. Bu kültürde insanlar toprağa aittirler ve tıpkı hayvanlar gibi, ağaçlar gibi onun ayrılmaz bir parçasıdırlar. Ne bir fazla, ne bir eksik. Bu, büyük bir etik ve estetik değeri olan şahane bir kavram. Her halükârda tüm davranışlarımıza sinmiş olan kişisel mülkiyet kavramından çok daha güzel. Sanırım ki, geleneksel kültürlerle kendimizi eğitmek ve atalarımızın hafızasından dersler çıkarmak bizi kazançlı çıkaracaktır.

TARİHÖNCESİ DEĞİL, TARİH

— **Dominique Simonnet:** *Daha önce anlattığınız, -10.000 yıllarına doğru vuku bulan, büyük dönüşüm insanlık tarihini altüst etti. Ama, André Langaney ve Jean Clottes'u dinledikten sonra, bugünkü dünyaya bakarsak, bu dönüşümün son bulduğu kesin gibi görünmüyor.*

— **Jean Guillaine:** İnsan 3 milyon yıldır var. 2.990.000 yıl süresince avcı-toplayıcı olarak yaşadı! Demek ki Cilâlı Taş Devri'nde yaşanan başkalaşım 10.000 yıldan az sürdü, hepsi hepsi tarihimizin birkaç binde biriyle ifade edilebilecek bir süre... İnsanlığın macerasının ölçeğine vurulduğunda bir hiç! Şu halde bu temel dönem daha çok yenidir. O bizim şimdiki zamanımıza girmektedir. Bana göre, bu sayfalarda çizdiklerimiz zaten tarihöncesinin alanına değil, bal gibi tarihe girerler. Bizimkine.

— *Tarihöncesine girmez mi?*

— Hayır. Uzmanlar için, şüphesiz, tarih yazıyla başlar, bundan öncesi "tarihin öncesidir". Bu ayırım bana, artık,

pek yerinde görünmüyor. Yazı bir belirticidir, o sadece insanların yetenekleri hakkında tanıklıklar bırakır geriye. Ama bunlar daha önce de varlardı. -10.000 yılına doğru, bugünkü yaşam çerçevesini belirleyen her şeyi, karmaşık toplumu, uygarlığı, erk çarkının dönüşünü başlatan yerleşik düzenle, gördüğümüz üzere, insanlığın büyük değişimi gerçekleşti.

— *Bizim kimliğimiz atalarımızınkine kıyasla hiçbir farklılık göstermiyor mu?*

— Her zaman onların etkisini önemsememe eğiliminde olunmuştur. Az bir süre önceye kadar konularında uzmanlaşmış zanaatkârların Tunç Çağı'nda ortaya çıktıkları söyleniyordu. Bu yanlıştır: Yontma Taş Devri'nin çakmak taşlarını yontan avcı-toplayıcılar daha o zamanlar rüştlerini ispat etmiş zanaatkârlardı. Tapınakların daha geç inşa edildikleri söylendi. Bu da yanlıştır: İlk tapınaklar ilk köylerle birlikte var olmaya başlamışlardır... Gerçekte, bugün, insanlığın kimliğini oluşturan her şeyin zaten uzun zamandır yerli yerine oturmuş olduğunu anlamak üzereyiz.

ONLAR NEYSE BİZ DE OYUZ!

— *Eğer atalarımızı yeterince önemsemiyorsak, bunu belki de kendi değerimizi arttırmak için yapıyoruzdur.*

— Belki de... Her halükârda, onların hayatlarına eğilip baktıkça, onların da bizim olduğumuz kadar zeki, üretken, hatta bizim kadar anlaşılması güç oldukları keşfedilir. Yontma Taş Devri'nde, mevsimlerin devrini algılıyor, Ay'ın evrelerini izliyor, falanca zamanda meyvelerin olgunlaşacağını, falanca zamanda ise ren geyiklerinin geçeceğini tahmin ediyorlardı. Hayatın evrelerini anlıyor, zaman hafızasına sahip bulunuyor, olacağı önceden tahmin ediyor, dünyayı düşünüyorlardı... Bütün bunlardan yararlanan ve üstelik de yeni buluşları çoğaltan ilk yerleşikler de bizimkinden daha farklı bir zihinsel yapıya sahip değillerdi.

— *Kısacası bizler hâlâ Cilâlı Taş Devri'nde miymişiz?*

— Evet. Onlar neyse biz de oyuz! Atalarımız ellerindeki teknik olanaklarıyla yapabileceklerinin en iyisini yaptılar. Ama, doğayla ilişkilerini algılama biçimleri, benzerleriyle ilişkileri bizim davranışlarımıza çok yakındır. Hemen hemen hiç fark görmüyorum. Arkeolojik kalıntılar da bu yönde tanıklık ediyorlar. Mücevherler, süs eşyaları, çekici olmak için yapılan davranışlar, erk konusundaki davranışları, gösteriş isteği... Hiçbir şey değişmemiş!...

— *Ama yine de artık onlar gibi yaşamıyoruz!*

— Çok fazla zaman yok ki öyle yaşıyorduk. -5000 yıllarına doğru bir büyük Tuna boyu çiftliğindeki hayatla Eski Rejim[42] döneminde Fransa'daki çiftliklerdeki hayat arasında ne fark var? Saban, değirmenler ve birkaç ilâve teknik daha... Hepsi bu kadar. Cilâlı Taş, Neolitik devriminin özü XIX. yüzyıldaki sanayi devrimine kadar süregeldi. Cilâlı Taş Devri tarihimizin kaynağı, dünyanın yapaylaşmasının başladığı andır.

VAHŞİLİĞE SUSAMIŞLIK

— *Bu alanda görev başarılmış durumda: Gezegen tamamen fethedilmiş, vahşi dünya sınırlar içine alınmış, doğa köleleştirilmiş...*

— Artık, doğal ortam yok. Batı'da tüm topraklar –belki birkaç yüksek zirve hariç– "insanileştirilmiş" durumda. İnsan her yerden geçmiş. Her şeyi değiştirmiş. Örneğin, Fransa'nın güneyindeki bir ormanı ele alın. Eskiden bu orman tüylü meşelerden oluşmaktaydı. Cilâlı Taş Devri'nde insanlar tarla açmak için bu ormanı ateşe verdi, daha sonra da bırakıp gittiler. Orman tekrar bitmeye başladı, ama ağaç cinsleri arasındaki yarışmada şans daha çok yeşil meşelere güldü ve bunlar daha büyük bir araziyi kapladılar.

42 Fransa'da 1789 devriminden önceki rejim (ç.n.).

Arkasından insanlar geri geldi ve bu da –giderek daha toplumsallaşan– manzaranın tekrar değişikliklere uğramasına yol açtı. Bizim şimdi gördüğümüzün artık doğallıkla hiçbir ilişkisi yoktur. Bu her zaman bilinmez, ama çevremizdeki dekorumuz tamamen yapaylaşmıştır. Kültür her yerde doğanın yerini almıştır.

— Buna rağmen avlanmaya devam ediliyor, doğaya susamışlık var... Acaba vahşiliğe ihtiyacımız mı var?

— Kaybolan cennetin tadı, o ilk başlangıçtaki doğa anaya olan ihtiyaç kafamızın bir köşesinde kalmış. Evcilleştirilmişiz, yapaylaştırılmışız biz, ama içimizde hep bir vahşilik payı besliyoruz. Hayvan yetiştirmenin avantajlarını yeni keşfeden ilk köylülerin yine de avlanabilmek ve ilk mitten bir miktar muhafaza edebilmek için, nasıl vahşi hayvanlar ithal etme gereğini duyduklarını anlatmıştık.

— Doğaya salıvermeden önce, yabandomuzu ve sülün yetiştiren günümüz avcılarının yaptıkları farklı bir şey değil.

— Kültürümüz orman mitleriyle ve üstünlüğümüzü gösterme azmimizle dolu olmaya devam ediyor. O zaman, ara sıra, biz de yeniden bir nebze vahşilik yaratıyoruz, ona hâkim olabileceğimizi gösterebilmek için. Kaçmakta olan hayvanı öldürerek insanın doğaya karşı kazandığı zafer dramlaştırılıyor, bu zafer tekrar ifade ediliyor... 10.000 yıldan beri bu fethi böylece ifade edegeldik, Cilâlı Taş Devri devrimini sembolik olarak tekrarladık. İnsanoğlu gemide kendisinin tek hâkim olduğunu göstermek istiyor.

CİLÂLI TAŞ DEVRİ ZİHNİYETİ

— Dar anlamda insan. Çünkü insanlığın diğer dişi yarısının aynı kanıtlamayı yapmak arzusunu duyduğu kesin değil. Bu ikiye bölünme de geçmişin karanlıklarına kadar gidiyor. Erkek milleti böylece Cilâlı Taş zihniyetini muhafaza etmiş mi oluyor?

— Evet, galip, fatih zihniyeti. Biz doğayı yendik, maddeyi köleleştirdik... Bize hiçbir şeyin direnemeyeceğini düşünmeye devam ediyoruz, ve bizzat kendi hemcinslerimiz karşısında da aynı erk duygusunu hissediyoruz. Doğa üstünde erk, eşya üstünde erk, diğer insanlar üstünde erk.

— *Hikâyeyi biliyorsunuz: Bir dereyi geçmek için, akrep tilkiden kendisini sırtına almasını istemiş: "Seni sokmayacağım, diye söz vermiş, çünkü eğer seni sokarsam ben de seninle birlikte ölürüm." İkna olan tilki kabul etmiş. Dalgaların ortasına gelindiğinde, akrep onu ölümcül bir biçimde sokmuş. Ölmekte olan tilki "Neden yaptın bunu?" diye sormuş. "Çok üzgünüm, diye cevap vermiş akrep, ama ne yapayım, doğamda var bu..." Erk, yarışma, biz insanların doğası bu mu?*

— Sanırım. Yarışma zihniyeti ve komşusuna üstünlüğünü gösterme bana insan doğasına derinlemesine kök salmış görünüyor.

— *Bu tarihten bir ders çıkarmak gerekirse, insan kendi kendine, insanoğlunun ilk tohumu ekerken, belki de, kendisi için pek de hayırlı bir iş yapmadığını düşünmeden edemiyor.*

— Üç palamut ve iki yabaneriği toplamakla yetineceği yerde buğday hasat ederek insanlar yiyecek rezervleri yaptı, daha fazla boğaz besleyebildi, ailesini büyütebildi... Ama kendi kendini tuzağa düşürdü. Çünkü aynı zamanda hem tarlalarla, hem de hayvanlarla uğraşmak, tarla açmak, küçük cilâlı taştan baltalarla çotukları sökmek, çapalamak, dikmek, hasat yapmak zorunda kaldı...

— *Sözün kısası çalışmak zorunda kaldı.*

— Evet, insan çalışmayı genelleştirdi, biriktirdi, zenginlikler, üretim fazlaları yarattı. Ama, aynı zamanda piramidal bir toplum yarattı kendine, baskıyı arttırdı. Cilâlı Taş Devri tarımsal ve kentsel devriminin temsil ettiği umut kısmen onun aleyhine döndü. İnsan kendi yarattığının esiri oldu. O galibiyete ulaştı, ama aynı zamanda da zaferinin kurbanı oldu.

İLERLEME YA DA GERİLEME

— Daha önce sözünü ettiğimiz, büyük devrim, yeni çağ, baskı toplumunun başlaması, mutsuzluklarımızın başlangıcı oluyor öyleyse.

— Her şey insanlığın evrimi konusundaki görüşümüze bağlı. Etnolog Marshall Sahlins'e göre Yontma Taş Devri bolluk çağıdır. Avcı olan atalarımız, ava günde sadece birkaç saat ayırmaktaydılar; kalabalık olmadıklarından kolayca yiyecek temin edebiliyorlardı. Bu bütün dinlerde izi kalmış olan yeryüzü cenneti mitidir. Ardından Cilâlı Taş Devri geliyor, uzun süren bir gerilemenin başlangıcı. Bu dönem düşüşü, kabahati, Eden'den[43] çıkışı simgeler: Çalışacaksın, hayatını alın terinle kazanacaksın... Gelip başlangıçtaki mutluluğu yeniden kuracak olan bir kurtarıcıyı bekleyerek.

— Diğer bazıları insanlık tarihini daha çok sürekli bir evrim, insanın aşamalı bir kurtuluşu olarak görüyorlar.

— Bunlar Aydınlanma Çağı'nda ve XIX. yüzyılda geliştirilmiş olan ilerleme teorileridir. İnsan doğadan kurtulur ve ışıklı bir yol izler, sürekli artan bir konfor ve mutluluğa doğru... Her iki görüş de –gerileme ve ilerleme– büyük ölçüde dayandıkları dini ve felsefi fikirlere bağlıdırlar.

— İçinde yaşanılan ekonomik duruma da.

— Evet. Bugün, modern dünyanın nimetlerinden yararlanan ve konforlu, rahat bir çevrede oturan kimse elbette kendi hayat şartlarının, dedelerinin döneminden beri çok ilerlediğini düşünür. Ama, işsiz olan, ancak günü gününe yaşayan, günlük zorluklarla karşılaşan kimse ne düşünür? Onun dedelerinin zamanına özlem duyması için yeterince neden vardır. İnsanlığın evrimi öznel bir kavramdır, bundan genel bir değerlendirmeye varılamaz ve tarih, boğazına kadar refaha gömülmüş Batılı ya da yoksul bir Afrikalı ya da Asyalı olunduğunda aynı şekilde düşünülemez.

43 Tevrat'a göre "Yeryüzü Cenneti"nin adı (ç.n.).

ZEVK VE ISTIRAP

— Siz ki hem batıdaki modern dünyayı, hem de atalarımızın mütevazı dünyasını biliyorsunuz, insanın bu en güzel tarihine nasıl bir bakışınız var?

— Eski zamanlardan bu yana insanın teknik ve bilgi açısından dev ilerlemeler yaptığını teslim etmem lâzım. Ama, Cilâlı Taş Devri'nin haber verir göründüğü büyük şölen, insanın kurtuluşu gerçekleşmedi. Yerküre nüfusunun büyükçe bir bölümü doğru dürüst karnını doyuramıyor bugün. Kaderimizin çaresiz olarak paradoksal olduğunu düşünüyorum. Cilâlı Taş Devri bugüne kadar gelen bir sürecin başlangıcını oluşturuyor. İnsanoğlu her problemi çözüşünde bunun bedelini ödemesi gerekiyor. Bütün ilerlemelerimizin bir diyeti var, ücretin ödenmesi lâzım; doğaya karşı kazanılan her zafer çevremizde yeni bir gerilimin doğmasına yol açıyor, refaha doğru atılan her adım yeni ıstıraplar eşliğinde oluyor; fethedilen her hürriyet yeni bir baskıyla ödeniyor. Bu duruma rıza gösterip insanın hiçbir zaman gerçekten hür olamayacağını kabul etmemiz mi gerekiyor? Gerçekte mücadeleler hep yarım kalıyor. İnsanlık macerasında, bir mutluluk ve bir de mutsuzluk payı var, iyi ve kötü, bilgelik ve delilik. Bizim türümüzün özelliği bu.